

The European Society for
History of Law

SBORNÍK ZE SEMINÁŘE

Sborníky z doktorandského semináře katedry
Dějiny státu a práva Právnické fakulty MU č. 3 (2012)

Ladislav Vojáček
Jaromír Tauchen (Eds.)

KEY Publishing s.r.o.
Ostrava

2012

Recenze:

prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc.

doc. JUDr. Karel Schelle, CSc.

JUDr. Jaromír Tauchen, Ph.D., LL.M.

JUDr. Renata Veselá, Ph.D.

Ladislav Vojáček, Jaromír Tauchen (Eds.)

ISBN 978-80-7418-154-2 (KEY Publishing s.r.o.)

ISBN 978-80-87475-18-8 (The European Society for History of Law)

OBSAH

ÚVODEM	4
<i>(Ladislav Vojáček)</i>	
PRÁVO V ŽELEZNIČNÍ PŘEPRAVĚ	6
<i>(Martin Cempírek)</i>	
DĚDICKÉ PRÁVO ZA 1. ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY	13
<i>(Radek Černoch)</i>	
IMPLEMENTÁCIA ZÁSAD VEREJNOSTI A ÚSTNOSTI SÚDNEHO KONANIA SÚDNOUREFORMOU CÁRA ALEXANDRA II.	20
<i>(Katarína Fedorová)</i>	
POZNÁMKY K MOSKEVSKÝM JEDNÁNÍM V ROCE 1945 O POVÁLEČNÉM VLÁDNÍM PROGRAMU	26
<i>(Petra Havlíčková)</i>	
ÚKLADY O REPUBLIKU A JEJICH ODRAZ V JUDIKATUŘE NEJVYŠŠÍHO SOUDU ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY	35
<i>(Jan Kazda)</i>	
PRÁVNÍ POSTAVENÍ ŽEN VE STAROVĚKÉM EGYPTĚ (STRUČNÝ NÁSTIN)	47
<i>(Michaela Knollová)</i>	
ŘÍŠSKÁ INVESTITURA KNÍŽETE JAROMÍRA. POKUS O REKONSTRUKCI JEDNOHO PRÁVNÍHO RITUÁLU	52
<i>(Jakub Razim)</i>	
PRÁVNÍ VZTAHY MEZI RODIČI A DĚTMI V ABGB	66
<i>(Ivana Stará)</i>	
TRESTNÍ PRÁVO SPRÁVNÍ V 50. LETECH MINULÉHO STOLETÍ	71
<i>(Michal Škerle)</i>	

ÚVODEM

LADISLAV VOJÁČEK¹

Trojka je zásadní a pro mnohé i magické číslo. Tres faciunt collegium a – co je pro nás důležité – potřetí, to už je tradice. Takže pokud jsem v prvním čísle Sborníků z doktorandského semináře katedry Dějin státu a práva Právnické fakulty vyslovil naději, že se vytvoří tradice jejich vydávání, mohu nyní konstatovat, že tradice je na světě. A jak se pokusím ukázat, s tradicí početní či kvantitativní se v našem případě často pojí i tradice obsahová.

Třetí doktorandský seminář Katedry dějin státu a práva se konal 11. června 2012. Sborník, který z něj vznikl, obsahuje – abych zůstal u čísla tři – třikrát tři příspěvky. Tradice se drží v tom, že abecedně řazené příspěvky našich doktorandů představují velmi širokou škálu rozmanitých témat z různých časových období a že početnější příspěvky z české právní historie doplňují příspěvky z obecných právních dějin. Netradičně však převažují příspěvky věnované právní historii 20. století a zcela absentuje právní romanistika.

Nejstaršímu období se – tradičně – věnovala Michaela Knollová v příspěvku *Právní postavení žen ve starověkém Egyptě (stručný nástin)* a v komparaci s jinými starověkými společnostmi v něm dospěla k zajímavým závěrům. Tradiční je i druhá autorka a zaměření jejího příspěvku: Katarína Fedorová se přidržela „své“ problematiky reforem ruského samoděržaví ze šedesátých let 19. století a do sborníku přispěla statí *Implementácia zásad verejnosti a ústnosti súdneho konania súdnou reformou cára Alexandra II.* Poukazuje v něm na to, jak problematické bylo střetávání moderních principů soudního řízení, uzákoněných v šedesátých letech 19. století, s realitou ruského samoděržaví.

Z autorů písíciích o české právní historii se jako minule do minulosti nejhloběji ponořil Jakub Razim příspěvkem *Říšská investitura knížete Jaromíra. Pokus o rekonstrukci jednoho právního rituálu.* Předmětem jeho zájmu bylo slavnostní udělení českého léna knížeti Jaromírovi římským králem Jindřichem II., které interpretuje jako právní rituál, plnící důležité sociální funkce: komunitární, stabilizační a protikonfliktní. Slovy autora podle všeho „*nebylo jeho důsledkem nic menšího, než vytvoření česko-říšského právního společenství, ve kterém českému knížeti připadla úloha královského vazala s právy a povinnostmi z toho vyplývajícími*“. Pozitivisticky pojatým výkladem ustanovení rakouského Všeobecného občanského zákoníku, upravujících vztahy mezi rodiči a dětmi, se prezentovala Ivana Stará (*Právní vztahy mezi rodiči a dětmi v ABGB*). Martin Cempírek v příspěvku *Právo v železniční dopravě* stručně a přehledně provádí čtenáře právní úpravou přepravních vztahů od počátku 19. století až do současnosti.

¹ Prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc., vedoucí Katedry dějin státu a práva, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Brno.

Těžiště posledních čtyř ještě nezmiňovaných příspěvků je ve 20. století. Romanista Radek Černoch tentokrát – netradičně – stručně zabrousil do problematiky novějšího dědického práva (*Dědické právo za 1. Československé republiky*). Z pohledu našich sborníků (nikoliv však z pohledu autorova zaměření) je netradiční i příspěvek Jana Kazdy *Úklady o republiku a jejich odraz v judikatuře nejvyššího soudu československé republiky*, protože při své premiéře v minulém čísle si vybral problematiku starořímských dějin. Jedinou debutantkou mezi autory tohoto čísla je Petra Havlíčková, sledující některé momenty přípravy tzv. Košického vládního programu (*Poznámky k moskevským jednáním v roce 1945 o poválečném vládním programu*). Z tradičního rámce se nevymyká ani to, že mezi našimi autory je jistým protipólem Michaely Knollové s příspěvkem o době padesátých let minulého století, tedy o době nejnovější, Michal Škerle (*Trestní právo správní v 50. letech minulého století*). Poukazuje v něm na vážné koncepční nedostatky úpravy trestního práva správního a jejich dopad v aplikační praxi.

Svých několik úvodních vět v duchu tradice a „netradice“ nemohu skončit jinak než již také tradičním poděkováním: doc. Karlu Schellemu a dr. Jaromíru Tauchenovi za organizační zajištění semináře a vydání tohoto sborníku, oponentům za jejich posudky.

PRÁVO V ŽELEZNIČNÍ PŘEPRAVĚ

MARTIN CEMPÍREK

Úvod

V našem příspěvku chceme blíže poukázat na problematiku železniční přepravy a právní úpravu v době Rakouska-Uherska a I. Československé republiky.¹

S právní úpravou železniční přepravy se setkáváme již v druhé polovině 19. století. Příkladem může být uzavření Úmluvy o mezinárodní přepravě zboží CIM v roce 1890² nebo rakouský Železniční dopravní řád z roku 1911.³ Nacházíme zde dosti podrobnou úpravu odpovědnostních vztahů a právní instituty vážící se k náhradě škody způsobené železniční přepravou. V období I. ČSR byla právní úprava železniční přepravy velmi dobře propracována, o čemž svědčí i historická judikatura a dobová právní literatura.⁴

Jednotlivé právní předpisy, upravující problematiku železniční přepravy, jsme chronologicky rozdělili do dvou skupin:

a) Právní předpisy do roku 1918

- zákon č. 1/1863 ř.z. obchodní zákoník – vybraná ustanovení (čl. 422 zvláštní ustanovení vztahující se k železniční přepravě)⁵
- nařízení č. 90/1872 ř. z. – nová pravidla o provozování jízdy po železnicích (železniční přepravní řád)
- zákon č. 30/1878 ř. z. – o vyvlastňování k účelu stavby železnic a jízdy po nich
- Železniční dopravní řád z roku 1911

¹ Tento příspěvek tematicky navazuje a doplňuje výstup z konference COFOLA 2012, kde jsme se zaměřili na současnou právní úpravu zakotvující železniční přepravu. Viz. Cempírek, M. Některé právní aspekty železniční přepravy. In. *Cofola 2012 the Conference Proceedings*, 1. edition. Brno: Masaryk University, 2012 - v tisku.

² Srv. COTIF 1999 Übereinkommen über den internationalen Eisenbahnverkehr in der Fassung des Protokolls von Vilnius in Kraft ab 1.7.2006. [online]. 2012 [cit. 2012-05-31]. Dostupné z:

http://www.otif.org/fileadmin/user_upload/otif_verlinkte_files/07_veroeff/02_COTIF_99/COTIF_1999_01_01_2011_d.pdf.

³ *Dopravní řád pro železnice království a zemí na říšské radě zastoupených*. Brno : Obchodní jednota, 1911.

⁴ Srv. např. odpovědnost železnice za přistavení nevyhovujícího vagónu, který způsobil poškození zboží. Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 9. 9. 1926. Sp. zn. Rv I 28/26. Informační systém *Aspi* [databáze] Verze 5/2012. Wolters Kluwer, a.s. ČR.

⁵ *Obecný zákoník obchodní platný v historických zemích Československé republiky se zákony úvodními, zejména zákonem ze dne 17. prosince 1862 č. 1 ř. z. ex 1863*. Upravili a poznámkami i nálezy nejvyšších soudních stolic opatřili JUDr. Rudolf Dominik a JUDr. Karel Kizlink. Praha : Nákladem Vladimíra Orla, 1927.

b) Právní předpisy v letech 1918 až 1938

- Nařízení vlády Československé republiky č.178/1921 Sb. – o zavedení železničních nákladních listů pro tuzemskou přepravu
- Nařízení vlády Československé republiky č. 203/1921 Sb. – o dopravním řádu pro železnice v Československé republice
- Zákon č.110/1927 – o železniční přepravě
- Vyhláška ministra zahraničních věcí č.139/1928 Sb. – o ratifikaci mezinárodní úmluvy o přepravě zboží po železnicích
- Mezinárodní úmluva č. 140/1928 Sb. – o přepravě zboží po železnicích
- Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 141/1928 Sb.– o ratifikaci mezinárodní úmluvy o přepravě zavazadel a cestujících po železnicích
- Mezinárodní úmluva č. 142/1928 Sb. – o přepravě zavazadel a cestujících po železnicích
- Nařízení vlády Československé republiky č.144/1928 Sb. – jímž se vydává železniční přepravní řád
- Vyhláška Ministerstva železnic č.164/1928 Sb. – o počátku účinnosti mezinárodních úmluv bernských
- Dodatkový akt č.154/1932 Sb. – k úmluvě o mezinárodní železniční přepravě po železnicích
- Zákon č. 86/1937 Sb. – o drahách (železniční zákon)
- Nařízení vlády Československé republiky 163/1938 Sb. – nařízení, jímž se vydává železniční přepravní řád

1. ŽELEZNIČNÍ DOPRAVNÍ ŘÁD Z ROKU 1911

Obchodní zákoník z roku 1863 byl právním předpisem, který v našich zemích platil až do roku 1950. Za dobu své existence byl aplikován téměř na všechny běžné způsoby přepravy. Dlouhá doba účinnosti Všeobecného obchodního zákoníku musela reagovat na nové druhy podnikání, např. v dopravě nebo v rozvíjejících se průmyslových oborech. Účinnost právního předpisu spadá do doby, kdy se rozvíjí železniční přeprava. V období přelomu 19. a 20. století byly vydávány právní předpisy, které měly konkretizovat obecná ustanovení uvedená především v obchodním zákoníku. Jedním z právních předpisů, bez kterého by se nemohla železniční přeprava obejít byl, Železniční přepravní řád z roku 1911.

Tento právní předpis rozděloval věci běžně připuštěné k přepravě a věci podmíněčně připuštěné k přepravě. Pro věci, které bylo možné přepravovat za běžných podmínek, bylo určeno přepravné a požadavky na zabalení a byla zakotvena odpovědnost za škodu. Železniční dopravce odpovídal za své zaměstnance a pokud tito způsobili škodu musel ji nahradit. Dále

železniční dopravní řád připouštěl liberační důvody, kdy se dopravce mohl odpovědnosti zprostit. Jednalo se zejména o škodu, která vznikla nedbalým naložením zásilky ze strany odesilatele nebo tento požadoval nevyhovující druh drážních vozů.

Jistě nejzajímavější a při srovnání se současnými právními předpisy, je přeprava věcí podmínečně připuštěných k přepravě. Z dnešního pohledu se jedná o právní úpravu přepravy nebezpečných věcí. V železničním přepravní řádu byly tyto rozděleny do několika skupin podle nebezpečnosti. „...skupina I. Předměty výbušnosti nebezpečné, Ia. Látky střelné a trhavé...“⁶ Taxativní výčet byl ukončen skupinou VI. Látky hnilobě podléhající...“⁷ Železniční přepravní řád se neaplikoval na přepravu uskutečňovanou armádou. Systematika právního předpisu byla velmi moderní, takřka srovnatelná se systematikou současných právních předpisů.

2. PRÁVNÍ ÚPRAVA PŘEPRAVY V OBDOBÍ I. ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY

V roce 1918 dochází k převzetí rakouského právního řádu. Však nedlouho po vzniku samostatného československého státu byly přijaty nové právní předpisy upravující železniční přepravu. Byl přijat nový přepravní řád, který měl nahradit recipované právní předpisy z doby habsburské monarchie. Nejvýznamnějším právním předpisem se stal zákon o železniční přepravě z roku 1927. V druhé polovině 20. let přistoupila Československá republika k Bernskému systému mezinárodních smluv. Jednalo se o mezinárodní úmluvu o přepravě zboží po železnicích a Mezinárodní úmluvu o přepravě zboží a zavazadel. Obě smlouvy se staly součástí československého řádu v roce 1928.

Pro právní vztahy na železnici platila, až do vydání zákona o drahách (železniční zákon), duplicitní právní úprava. Nákladní smlouva železniční byla upravena v obchodním zákoníku. Úprava zakotvená v obchodním zákoníku byla zrušena §209 zákona č. 86/1937 Sb. O drahách. Zákon o drahách na základě §85 umožňoval navázání na mezinárodní unifikovanou úpravu. Dále bylo stanoveno, že zásady mezinárodních úmluv platily také pro vnitrostátní železniční přepravu, pokud byly převzaty železničním přepravním řádem. Přepravní podmínky byly upraveny železničním dopravním řádem z roku 1938.

3. SOUČASNÁ PRÁVNÍ ÚPRAVA ŽELEZNIČNÍ PŘEPRAVY

Železniční přeprava zboží je regulována následujícími smlouvami:

Úmluvou o mezinárodní železniční přepravě – COTIF.⁸ Přípojek A k Úmluvě – Jednotné právní předpisy pro smlouvu o mezinárodní železniční přepravě cestujících a zavazadel – CIV⁹

⁶ *Dopravní řád pro železnice království a zemí na říšské radě zastoupených*. Brno : Obchodní jednota, 1911.

⁷ Tamtéž.

⁸ Vyhláška č. 8/1985 Sb., Ministra zahraničních věcí, o úmluvě o mezinárodní železniční přepravě (COTIF), ve znění pozdějších předpisů.

obsahující unifikovanou mezinárodní úpravu, kterou nalézáme v Úmluvě o mezinárodní železniční dopravě COTIF. V Československu tato úmluva nabyla účinnosti k 1. květnu 1985. Úmluva je otištěna ve sbírce mezinárodních smluv pod č. 49/2006 Sb. m. s. Současná platná a účinná právní úprava je plně v souladu s mezinárodním a evropským právem.¹⁰

Přípojek B k Úmluvě – Jednotné právní předpisy pro smlouvu o mezinárodní železniční přepravě zboží – CIM¹¹ obsahující:

- I. Řád pro mezinárodní železniční přepravu nebezpečného zboží (RID)¹²
- II. Řád pro mezinárodní železniční přepravu vozů přepravníků (RIP)¹³
- III. Řád pro mezinárodní železniční přepravu kontejnerů (RiCo)¹⁴
- IV. Řád pro mezinárodní železniční přepravu spěšnin (RIEx).¹⁵

Vnitrostátní železniční přeprava je upravena přepravním řádem pro veřejnou drážní nákladní dopravu.¹⁶ Uzavření přepravní smlouvy nastává vyplněním nákladního listu. Vyplnění a podání nákladního listu má za následek uzavření smlouvy o přepravě zboží. Je-li vyplněn nákladní list, jedná se o vnitrostátní přepravu, která se řídí českým právem.

⁹ Sdělení č. 49/2006 Sb. m. s. Viz. *CIV Règles uniformes concernant le contrat de transport international ferroviaire des voyageurs et des bagages* [online]. 2012 [cit. 2012-05-30]. Dostupné z: www.otif.org/otif/fpdf/cotif-civ-1980-f.pdf.

¹⁰ Viz. Úmluva COTIF ve znění Vilniuského protokolu. Ministerstvo dopravy ČR [online]. 2012 [cit. 2012-05-31]. Dostupné z: http://www.mdcrcz.cz/cs/Legislativa/Legislativa/Legislativa_CR_drazni/umluvaCOTIF.htm.

¹¹ Sdělení č. 49/2006 Sb. m. s. Viz. *CIM Einheitliche Rechtsvorschriften für den Vertrag über die internationale Eisenbahnbeförderung von Gütern (Anhang B zum Übereinkommen)*. COTIF (3.6.1999) (Protokoll von Vilnius) in Kraft ab 01.07.2006 [online]. 2012 [cit. 2012-05-30]. Dostupné z: <http://www.otif.org/index.php?id=143&L=0>.

¹² Sdělení č. 19/2007 Sb. m. s. Viz. *RID Regulations Concerning the International Carriage of Dangerous Goods by Rail* [online]. 2012 [cit. 2012-05-30]. Dostupné z: http://www.otif.org/fileadmin/user_upload/otif_verlinkte_files/07_veroeff/99_geschuetzt/RID_2011_d/RID_2_011_D.pdf.

¹³ Příl.5, (COTIF),(Článek 8 § 1), Řád pro mezinárodní železniční přepravu vozů přepravníků (RIP). Viz. *RIP Ordnung für die internationale Eisenbahnbeförderung von Privatwagen Anlage II zum Anhang B (Artikel 8 § 1) zum Übereinkommen über den internationalen Eisenbahnverkehr (COTIF)vom 9. Mai 1980* [online]. 2012 [cit. 2012-05-30]. Dostupné z: http://www.otif.org/fileadmin/user_upload/otif_verlinkte_files/07_veroeff/01_COTIF_80/cotif-rip-1980-d.pdf.

¹⁴ Příl.6, (COTIF), (Článek 8 § 2), Řád pro mezinárodní železniční přepravu kontejnerů (RiCo). Viz. *RiCo Ordnung für die internationale Eisenbahnbeförderung von Containern Anlage II zum Anhang B (Artikel 8 § 2) zum Übereinkommen über den internationalen Eisenbahnverkehr (COTIF)vom 9. Mai 1980* [online]. 2012 [cit. 2010-05-30]. Dostupné z: http://www.otif.org/fileadmin/user_upload/otif_verlinkte_files/07_veroeff/01_COTIF_80/cotif-rico-1980-d.pdf.

¹⁵ Příl.7, (COTIF),(Článek 8 § 3), Řád pro mezinárodní železniční přepravu spěšnin (RIEx). Viz. *RIEx Ordnung für die internationale Eisenbahnbeförderung von Expresgut Anlage IV zum Anhang B (Artikel 8 § 3) zum Übereinkommen über den internationalen Eisenbahnverkehr (COTIF)vom 9. Mai 1980* [online]. 2010 [cit. 2012-05-30]. Dostupné z: http://www.otif.org/fileadmin/user_upload/otif_verlinkte_files/07_veroeff/01_COTIF_80/cotif-riex-1980-d.pdf.

¹⁶ Viz. Nařízení vlády č. 1/2000 Sb. o přepravním řádu pro veřejnou drážní nákladní dopravu, ve znění pozdějších předpisů.

Je-li vyplněn mezinárodní nákladní list, bude na přepravu dopadat mezinárodně sjednané přímé normy – Úmluvy COTIF.¹⁷ Obecně nebývá v zemích EU s aplikací této přímé normy problém, protože je platná téměř v celé Evropě. Aplikace mezinárodní unifikované úpravy se nabízí, pokud je zboží přepravováno alespoň po železnicích dvou smluvních států Úmluvy COTIF.¹⁸ V tomto bodě se jedná o analogii s Úmluvou CMR a silniční přeprava se uskuteční podle této úmluvy, pokud je alespoň jeden ze dvou států smluvním státem Úmluvy CMR.

Pokud se zboží přepravuje podle Úmluvy COTIF v členských státech EU a dále směřuje do východní Evropy, např. do států SNS nebo dále do Číny, pro případ kolize s jinými právními řády, existují mezinárodní dohody SMGS a SMPS, kdy je umožněna změna přepravních podmínek nebo přepravních smluv.¹⁹ Tyto mezinárodní dohody mají zabezpečit „kompatibilitu“ mezi unifikovanou právní úpravou Úmluvy COTIF a vnitrostátním právem nesmluvních států.²⁰

ZÁVĚR

Právní úprava železniční přepravy má velmi dlouhou historii, která je dána především vznikem jednotlivých mezinárodních institucí, jejichž kořeny sahají do 19. století.²¹ Právní úprava železniční přepravy na území českých zemí byla zakotvena již v rámci habsburské monarchie. Jako každé nové odvětví v dopravě, se i železniční přeprava postupně vyvíjela od jednotlivých smluvních typů, až po speciální právní úpravu. Z rakouské právní úpravy byl převzat „model“ obecného zákona upravující železniční přepravu, která je konkretizována prováděcím právním předpisem. Inspirativní nám může být též klasifikace nebezpečných věcí do jednotlivých tříd, jejíž základ nacházíme již v železničním přepravním řádu z roku 1911.

Československo v meziválečném období přistoupilo k tzv. Bernskému systému smluv a tímto svůj právní řád sjednotilo s unifikovanou právní úpravou poskytující přepravovanému zboží nejvyšší možný standard. Obchodní zákoník z roku 1863 zakotvoval pouze jednoduché přepravní typy smluv. Nicméně, dlouhá doba jeho účinnosti vyžadovala po právním předpise, jehož „duch“ spadá do počátku 19. století, neustálé přizpůsobování se nové době. Po II. světové válce byl obchodní zákoník aplikován dokonce na nový trend v železniční dopravě – kombinovanou dopravu.²²

¹⁷ Srv. Kučera, Z. *Mezinárodní právo soukromé*. 6. vyd. Brno : Doplněk, 2004. s. 211.

¹⁸ V tomto případě je doporučeno uzavření přepravní smlouvy podle Úmluvy COTIF. Viz. Novák, R., Pernica, P., Svoboda, V. a kol. *Nákladní doprava a zasilatelství*. 2. vyd. Praha : ASPI, a. s., 2005. s. 231.

¹⁹ Tamtéž, s. 233.

²⁰ K přepravním podmínkám podle dohod SMGS též Knižka, J. *Mezinárodní železniční přeprava*. Žilina : Žilinská univerzita v Žiline, 2006. s. 168-169.

²¹ Evropská konference jízdních řádů osobních vlaků byla založena v roce 1873. Mezinárodní sdružení železničních kongresů (AICCF) vzniklo v roce 1887. Založení Mezinárodní železniční unie (UIC) se datuje rokem 1922. Blíže Novák, R., Pernica, P., Svoboda, V. a kol. *Nákladní doprava a zasilatelství*. 2. vyd. Praha : ASPI, a. s., 2005. s. 225-229.

²² Hoskovec, Z. *Právo obchodní a směnečné*. Praha : Vydáno vlastním nákladem autora, 1948.
Kučera, Z. *Mezinárodní právo soukromé*. 6. vyd. Brno : Doplněk, 2004, s. 140.

Současným rozhodujícím právním dokumentem je mezinárodní Úmluva COTIF. Smluvní státy jsou členy Mezivládní organizace pro mezinárodní přepravu – OTIF. Tato organizace podává výklad Úmluvy COTIF a eviduje soudní rozhodnutí vázající se k Úmluvě COTIF.²³ Česká právní úprava je v současnosti sladěna s mezinárodním a evropským právem.²⁴ Některé mezinárodní právní normy jsou součástí českého právního řádu. Jedná se především o Řád pro přepravu nebezpečných věcí RID, podle kterého se uskutečňuje přeprava nebezpečného zboží po vnitrostátních tratích.

Určitým námětem by do budoucna mohlo být vydání sbírky soudních rozhodnutí, např. společně s organizací OTIF. Sběrka soudních rozhodnutí by se vázala k Úmluvě COTIF. Jejím obsahem by mohla být současná judikatura českých soudů. Stálo by jistě za zvážení, zda do sbírky nezahrnout také historickou prvorepublikovou judikaturu, ze které lze vyčíst dodnes mnoho platných zásad „převážního práva.“ I když se prvorepublikovou judikaturou nemůžeme dnes zcela řídit, má pro nás neocenitelný právněhistorický srovnávací význam.

LITERATURA:

Právní předpisy:

- Dopravní řád pro železnice království a zemí na říšské radě zastoupených. Brno : Obchodní jednota, 1911.
- Obecný zákoník obchodní platný v historických zemích Československé republiky se zákony úvodními, zejména zákonem ze dne 17. prosince 1862 č. 1 ř. z. ex 1863. Upravili a poznámkami i nálezy nejvyšších soudních stolic opatřili JUDr. Rudolf Dominik a JUDr. Karel Kizlink. Praha : Nákladem Vladimíra Orla, 1927.
- COTIF 1999 Übereinkommen über den internationalen Eisenbahnverkehr in der Fassung des Protokolls von Vilnius in Kraft ab 1. 7. 2006. [online].
- Úmluva COTIF ve znění Vilniuského protokolu. Ministerstvo dopravy ČR [online]. 2012 [cit 2012-05-31]. Dostupné z: http://www.mdcr.cz/cs/Legislativa/Legislativa/Legislativa_CR_drazni/umluvaCOTIF.htm.
- Vyhláška č. 8/1985 Sb., Ministra zahraničních věcí, o úmluvě omezinárodní železniční přepravě (COTIF), ve znění pozdějších předpisů.
- Nařízení vlády č. 1/2000 Sb. o přepravním řádu pro veřejnou drážní nákladní dopravu, ve znění pozdějších předpisů.

²³ Rechtsprechung, Zwischenstaatliche Organisation für den internationalen Eisenbahnverkehr [online]. 2012 cit. [2012-05-31]. Dostupné z: <http://www.otif.org/recht/rechtsprechung.html>.

²⁴ Srv. Úmluva COTIF ve znění Vilniuského protokolu. Ministerstvo dopravy ČR [online]. 2012 [cit 2012-05-31]. Dostupné z: http://www.mdcr.cz/cs/Legislativa/Legislativa/Legislativa_CR_drazni/umluvaCOTIF.htm.

Použitá literatura:

- Cempírek, M. Některé právní aspekty železniční přepravy. In. *Cofola 2012 the Conference Proceedings*, 1. edition. Brno: Masarykova univerzita, 2012 - v tisku.
- Knižka, J. Mezinárodní železničná preprava. Žilina : Žilinská univerzita v Žiline, 2006.
- Novák, R., Pernica, P., Svoboda, V. a kol. Nákladní doprava azasílatelství. 2 vyd. Praha : ASPI, a. s., 2005.
- Hoskovec, Z. *Právo obchodní a směnečné*. Praha : Vydáno vlastním nákladem autora, 1948.
- Kučera, Z. Mezinárodní právo soukromé. 6. vyd. Brno : Doplněk, 2004.
- Rechtsprechung, Zwischenstaatliche Organisation für den internationalen Eisenbahnverkehr [online]. 2012 cit. [2012-05-31]. Dostupné z: <http://www.otif.org/recht/rechtsprechung.html>.

Judikatura:

- Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 9. 9. 1926. Sp. zn. Rv I 28/26. Informační systém *Aspi* [databáze] Verze 5/2012. Wolters Kluwer, a.s. ČR.

DĚDICKÉ PRÁVO ZA 1. ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY

RADEK ČERNOCH

ÚVODEM

Tento příspěvek se věnuje problematice dědického práva za první republiky, zaměřuje se tedy na zdroje, z nichž bylo československé právo dědické převzato, na změny, k nimž v tomto období v oblasti práva dědického skutečně došlo, jakož i na změny nerealizované, vývojové tendence a dobové úvahy o budoucím směřování právní úpravy.

DĚDICKÉ PRÁVO RAKOUSKÉ, UHERSKÉ A NĚMECKÉ

Jedním z prvních problémů, s nimiž se muselo vypořádat vznikající Československo, bylo jeho právní uspořádání. K řešení došlo recepční normou,¹ tedy převzetím dosavadních právních předpisů.² Jedná se o ustanovení stěžejní, často citované, leč na první pohled poněkud nepřesné, k jehož správné interpretaci je zapotřebí užití výkladu teleologického. Je nasnadě, že v platnosti nemohly zůstat „*veškeré dosavadní*“ normy, nýbrž jen ty, které nejsou v rozporu s nově vzniklým státním uspořádáním. Rovněž se nejedná jen o „*zákony a nařízení*“, jak by konvenovalo dříve rakouské části státu, nýbrž sem spadají i ostatní prameny práva, z nichž v bývalých Uhrách mají velký význam obyčeje. Za zdůraznění rovněž stojí, že zmíněné normy zůstávají v platnosti „*prozatím*“, z čehož lze zřetelně vyvodit očekávání budoucích změn. Hlavním hnacím motorem těchto změn po celou dobu trvání první republiky je tak snaha odstranit dualismus práva rakouského (Čechy a Morava) a uherského (Slovensko a Podkarpatská Rus).

V bývalých rakouských oblastech, přibližně odpovídajícím dnešním hranicím České republiky, byl v oblasti práva občanského, kam pochopitelně spadá i právo dědické, recipován ABGB.³ Vzhledem k době jeho vzniku nepřekvapí, že jeho úřední znění je sepsáno německy a do češtiny byl jen překládán.⁴ Co už překvapit může, je trvání tohoto stavu i po vzniku Československé republiky, protože tak dochází k drobným odlišnostem v různých zněních českého

¹ MALÝ, Karel et al. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Dotisk 3. přeprac. vyd. Praha : Linde, 2005. s. 328.

² Čl. 2 zákona č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu československého.

Veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávají prozatím v platnosti. (zvýraznění autor).

³ Zákon č. 946/1811 Sb. z. s., obecný zákoník občanský, ve znění pozdějších předpisů. (dále jen „ABGB“)

⁴ VOJÁČEK, Ladislav – SCHELLE, Karel – TAUCHEN, Jaromír (Hrsg.). *Die Entwicklung des Tschechischen Privatrechts*. Brno : MU, 2011. S. 98.

textu, z tohoto důvodu je kupříkladu v komentáři Rouček – Sedláček⁵ u každého paragrafu uváděno vedle znění českého i německé. I proto volím zkratku ABGB namísto o. z. o. (obecný zákoník občanský). Tento stav přes dílčí novelizace přetrvával v právu dědickém a občanském vůbec až do vydání Středního kodexu⁶ roku 1950, v pracovním pak ještě déle.

V bývalých Uhrách, tedy na Slovensku a Podkarpatské Rusi, ABGB v době vzniku republiky pochopitelně neplatil, zato zde mělo místo uherské právo obyčejové, sepsané Štefanem (Istvánem) Verböczym, běžně označovaném jako *Tripartitum*.⁷ Toto dílo bylo sepsáno roku 1514, schváleno krajinským sněmem, dokonce i opatřeno královskou pečetí, nedošlo však k jeho rozeslání jednotlivým župám, tedy jeho formální publikaci v požadované formě, pročež zůstalo „pouhým“ soupisem práva obyčejového, byť hojně užívaným, a to až do roku 1950,⁸ stejně jako tomu bylo u ABGB. Samotná struktura *Tripartita* je značně odlišná od pojetí římskoprávního (Gaiova) či pozdějších kodifikací (ABGB, BGB⁹, etc.), jelikož je uspořádáno „podľa určitých základných myšlienok“,¹⁰ pročež ustanovení vztahující se k jednomu odvětví nalézáme v textu *Tripartita* roztroušeně, v případě práva dědického sice lze nalézt oblast ucelenější úpravy v článcích 38 – 50 části první, ale četná další ustanovení z oblasti dědického práva nalézáme rovněž na různých místech první, druhé i třetí části *Tripartita*. Kromě toho mohl československému (spíše českému) soudci působit potíže i jazyk *Tripartita*, neboť toto bylo sepsáno latinsky, a to navíc nikoliv zcela bezvadnou latinou.¹¹ Ani co se týče překladů, nebyla situace tak dobrá jako u ABGB, většina z nich byla pochopitelně maďarských, k dispozici však byl i překlad německý z roku 1599, co se týče slovanských jazyků, tak od roku 1574 existuje překlad chorvatský. Bohužel nebyl k dispozici úplný překlad do československého (českého) jazyka, jen částečný z roku 1902.¹² I obsahově zde byly odlišnosti, z nichž patrně nejvýraznější je odpovědnost dědice za pozůstalostní pasiva jen do výše aktiv.¹³ Za pozůstalostní pasiva však mohl odpovídat i odkazovník, pochopitelně stejně jako u dědictví jen do výše pozůstalostních aktiv.¹⁴

Bylo-li hovořeno o dualismu československého práva, nejedná se o pojem zcela přesný, neboť důsledkem úprav hranic po první světové válce získalo Československo Hlučínsko

⁵ ROUČEK, František – SEDLÁČEK, Jaromír et al. *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl třetí. (§§ 531 až 858)*. Reprint původního vydání. Praha : CODEX Bohemia, s. r. o., 1998. 680 s. ISBN 80-85963-74-4.

⁶ Zákon č. 141/1950 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „Střední kodex“).

⁷ WERBÖCZY, István. *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclity regni Hungariae*. Preložil Erik Štenpien. *Tripartitum*. Bratislava : Eurokódex, 2008. s. 16.

⁸ *Ibidem*. s. 19.

⁹ Zákon č. 21/1896 RGBl., Bürgerliches Gesetzbuch, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „BGB“).

¹⁰ WERBÖCZY, István. *Op. cit.* s. 19.

¹¹ *Ibidem*. s. 3.

¹² *Ibidem*. s. 21.

¹³ VÁŽNÝ, Jan. Pojem práva dědického a účelnost jeho dnešní struktury. *Právní obzor*, 6, 1923, s. 102.

¹⁴ SALÁK, Pavel. Odkaz – římskoprávní institut ve světle českého práva 20. stol. In *Dny práva – 2010 – Days of Law*. [online]: Brno : Masarykova univerzita, 2010 [cit: 2011-05-13]. Dostupné z: <http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2010/files/sbornik.html>. s. 1625.

(*Hultschiner Ländchen*), tedy území dříve spadající nikoliv pod Rakousko-Uhersko, nýbrž pod Německo. Lze tak hovořit o *trialismu*, neboť na tomto území platí právo bývalé německé říše, pro oblast práva dědického tedy kniha pátá BGB. Tento stav však neměl dlouhého trvání, neboť již roku 1920 dochází k rozšíření platnosti ABGB na území Hlučínska.¹⁵ To odpovídá snahám o postupné právní i faktické sjednocování nově vzniklého státu, na tomto místě je zajímavé, že bylo pro Hlučínsko přistoupeno k rozšíření platnosti ABGB, zatímco úvahy o pořízení českého překladu ABGB a jeho rozšíření na území celého státu byly zavrhnuty.¹⁶ Pokud se týče právní úpravy práva dědického, ta je v BGB značně komplikovaná,¹⁷ rozšířením platnosti ABGB tak rovněž dochází i k jistému jejímu zjednodušení.

VÝVOJ DĚDICKÉHO PRÁVA ZA PRVNÍ REPUBLIKY

Dědické právo nebylo příliš zasahováno změnami, jedinou realizovanou změnou bylo zrušení svěřenství, tedy § 618¹⁸–645 ABGB, na sklonku roku 1924 (všimněme si, že v německém textu stojí přímo pojem „*Familien-Fideikommiss*“). Rodinný fideikomis vychází z římského neformálního odkazu (*fideicommissum*), přičemž pro účely tohoto příspěvku jsou podstatné především dvě jeho odlišnosti od civilního odkazu (*legatum*). První z nich je možnost obtížít fideikomisem kohokoliv, kdo z pozůstalosti něco nabyt, tedy nejen testamentárního dědice.¹⁹ Druhým je institut fideikomisární substituce (*substitutio fideicommissaria*), kdy její realizace není vázána jen na případy, kdy se původně obmyšlený nechopí fideikomisu, nýbrž může být realizována i v jakýkoliv okamžik jiný, kupříkladu splněním lhůty či podmínky.²⁰ Díky tomu se nabízí nepřehledné množství kombinací, nadto mohou přání zůstavitele ovlivňovat osud majetku ještě dlouhou dobu po jeho smrti. Rodinný fideikomis (*fideicommissum familiae relictae*, *Familien-Fideikommiss*) je zvláštním případem fideikomisu, kdy je stanoveno, že předmět fideikomisu má zůstat v rodině fideikomiséře, a to po dobu zprvu neomezenou, později po čtyři generace.²¹

¹⁵ VOJÁČEK, Ladislav – SCHELLE, Karel – TAUCHEN, Jaromír (Hrsg.). *Op. cit.* Brno : MU, 2011. S. 99.

¹⁶ MALÝ, Karel et al. *Op. cit.* s. 440.

¹⁷ VÁŽNÝ, Jan. *Op. cit.* s. 103.

¹⁸ § 618 ABGB

Fideikommiss.

Ein Fideikommiss (Familien-Fideikommiss) ist eine Anordnung, kraft welcher ein Vermögen für alle künftige, oder doch für mehrere Geschlechtsfolger, als ein unveräußerliches Gut der Familie erklärt wird. (zvýraznění autor).

Svěřenství.

Svěřenství (rodinné svěřenství) jest nařízení, kterým se prohlašuje jmění pro všechny budoucí nebo alespoň pro více rodinných potomků za nezcitelný statek rodiny.

Citováno dle ROUČEK, František – SEDLÁČEK, Jaromír et al. *Op. cit.* s. 198.

¹⁹ SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského. Díl II. Právo majetkové.* Reprint pův. vyd. Praha : Wolters Kluwer ČR, 2011. s. 320.

²⁰ *Ibidem.* s. 321.

²¹ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a systém soukromého práva římského.* 4. opr. vyd. Praha : J. Otto, 1910. s. 1157.

Roku 1924 tak nové rodinné fideikomisy nemohou být pořizovány, staré zanikají²² a o osudu rodinného majetku, který by jinak spadl do rodinného fideikomisu, měla rozhodnout dohoda držitele a čekatelů²³ (i. e. potencionálních držitelů budoucích), postačovala však dohoda jeho momentálního držitele a tří nejbližších čekatelů, v případě smrti momentálního držitele jen dohoda jeho nástupce a dvou nejbližších čekatelů.²⁴ Nedošlo-li k uvedené dohodě do šesti měsíců od účinnosti zákona (ta nastala 14. 11. 1924), stávají se statky svěření dědictvím momentálního držitele a svěřenským nástupnictvím prvního čekatele.²⁵ Zrušení rodinného fideikomisu souvisí s odstraňováním pozůstatků feudalismu, jelikož tak dochází k uvolnění především šlechtických statků, jak patrně i z formulace některých podmínek²⁶ a bylo plánováno od samého vzniku republiky,²⁷ nepřekvapí tak zrušení čekatelství bez náhrady, s výjimkou případů, v nichž došlo k dohodě držitele a čekatelů či svěřenského nástupnictví prvního čekatele v případě absence zmíněné dohody.²⁸

Rovněž se objevují hlasy, reprezentované Oldřichem Horou, volající po zrušení odkazů, respektive po jejich značném omezení a ponechání pouze pro účely obecně prospěšné (i. e. odkazy zbožné, k účelům národním a všeužitečným, etc.).²⁹ To zdůvodňováno poválečnou hospodářskou situací i tím, že rozlišování odkazu a dědictví neodpovídá právnímu pojmání a cítění lidu. Za podstatnější argument však považují odpovědnost všech participantů

²² § 1 odst. 1 zákona č. 179/1924 Sb., o zrušení svěření (dále jen „zákon o zrušení svěření“).

Svěření (rodinné fideikomisy) všeho druhu se zrušují. Nová svěření nemohou býti zřizována. (zvýraznění autor).

²³ § 2 odst. 1 zákona o zrušení svěření.

Držitelé svěření, čekatelům a opatrovníku potomstva se především ponechává, aby dohodou upravily poměry uvolněného svěřenského jmění. (zvýraznění autor).

²⁴ § 2 odst. 3 zákona o zrušení svěření.

K dohodě postačí, souhlasí-li držitel svěření a nejbližší tři čekatelé, a není-li jich, opatrovník potomstva. Je-li svěření uvolněno úmrtím držitelovým, stačí souhlas nástupce povoláného zřizovací listinou a dvou nejbližších čekatelů, pokud se týče opatrovníka potomstva. Při tom nehleď se k přímým potomkům těchto čekatelů. (zvýraznění autor).

²⁵ § 3 odst. 1 zákona o zrušení svěření.

Nebude-li dohoda předložena ve lhůtě určené v § 2 odst. 4. ke schválení, nabude jmění zbvaveného svěřenského svazku, kdo byl držitelem svěření v den, kterého nabyt tento zákon účinnosti, jako přední dědic (fiduciář) a bude omezen svěřenským nástupnictvím (fideikomisiární substitucí) ve prospěch prvního čekatele, který by byl podle zřizovací listiny (§ 2 odst. 2) povolán v čas nápadu k nástupnictví ve svěření. (zvýraznění autor).

²⁶ § 2 odst. 2 zákona o zrušení svěření.

Čekatelé jsou, kdož v den, kterého nabude zákon účinnosti, jsou povoláni podle zřizovací listiny k poslušnosti ve svěření, a jsou již na živu neb aspoň pokládáni za narozené (§ 22 ob. zák. obč.). Při tom nehleď se však k omezením zřizovacích listin, která se přiči právnímu řádu nastalému po 28. říjnu 1918 zrušením šlechtictví (pro nerovný sňatek, nedostatek šlechtictví neb určitého počtu šlechtických předků a podobným). (zvýraznění autor).

²⁷ VOJÁČEK, Ladislav – SCHELLE, Karel – KNOLL, Vilém. *České právní dějiny*. 2. vyd. Plzeň : Aleš Čeněk, 2010. s. 451.

²⁸ § 5 zákona o zrušení svěření.

Nástupnické nároky všech dalších čekatelů kromě nároku vyhrazeného v § 3 zanikají bez náhrady. (zvýraznění autor).

²⁹ HORA, Oldřich. Je-li záhodno a potřebno odstraniti při revisi obč. z. rozlišování dědictví a odkazu, resp. dědice a odkazovníka? *Právní obzor*, 5, 1922. s. 167.

(i. e. dědiců i odkazovníků) za pozůstalostní pasiva v bývalých Uhrách.³⁰ S Horovým stanoviskem ohledně zrušení (značného omezení) odkazů nesouhlasí Jan Vážný, navrhuje však odpovědnost dědice za pozůstalostní dluhy i odkazy jen do výše pozůstalostních aktiv.³¹ Tyto hlasy však za trvání první republiky nebyly vyslyšeny a k omezování dědické odpovědnosti jen do výše pozůstalostních aktiv, stejně jako k omezení míry odkazů, byť nikoliv dle účelu, nýbrž dle jejich výše, přistupuje až Střední kodex, k úplnému zrušení odkazů pak socialistický OZ.³²

K unifikaci práva občanského, tedy i dědického měl sloužit nový zákoník, jehož návrh se dostal i do parlamentu, vzhledem k rostoucímu tlaku Německa zde však již tou dobou byly jiné priority, protože ke schválení návrhu nedošlo, hovoříme tak o Osnově z roku 1937.³³ Ta měla být po obsahové stránce jen lehkou modernizací ABGB, její hlavní přínos by spočíval v unifikaci. V právu dědickém by tak ani v případě jejího přijetí nedošlo k významnějším odchylkám od ABGB. Přesto dopad Osnovy 1937 není zanedbatelný, neboť se stala předlohou nového občanského zákoníku, který je již platný a účinnosti by měl nabýt roku 2014.³⁴

ZÁVĚR

Prvorepublikové právo dědické navazuje na dřívější úpravu rakousko-uherskou, přičemž nejvýraznější změnou je zrušení rodinného fideikomisu roku 1924. Přijetí Osnovy 1937 by vedlo z hlediska obsahového jen k drobnějším změnám oproti ABGB, hlavní její přínos by tudíž spočíval v unifikaci dědického, potažmo celého občanského práva. Přesto není význam Osnovy 1937 zanedbatelný, neboť z ní vychází NOZ, protože lze uvažovat o navázání jisté kontinuity vývoje dědického práva, přetržené Středním kodexem a především pak socialistickým OZ.

LITERATURA:

- HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. 4. opr. vyd. Praha : J. Otto, 1910. 1243 s.
- HORA, Oldřich. Je-li záhodno a potřebno odstraniti při revisi obč. z. rozlišování dědictví a odkazu, resp. dědice a odkazovníka? *Právní obzor*, 5, 1922. s. 161–167.
- MALÝ, Karel et al. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Dotisk 3. přeprac. vyd. Praha : Linde, 2005. 673 s. 80-7201-433-1.

³⁰ *Ibidem*. s. 163.

³¹ VÁŽNÝ, Jan. *Op. cit.* s. 102.

³² Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „OZ“).

³³ *Tisk 425. Vládní návrh zákona, kterým se vydává občanský zákoník* [online]. [cit. 2012-05-28]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/se/tisky/t0425_06.htm> (dále jen „Osnova 1937“).

³⁴ Zákon č. 89/2012, občanský zákoník (dále jen „NOZ“)

- ROUČEK, František – SEDLÁČEK, Jaromír et al. *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl třetí. (§§ 531 až 858)*. Reprint původního vydání. Praha : CODEX Bohemia, s. r. o., 1998. 680 s. ISBN 80-85963-74-4.
- SALÁK, Pavel. Odkaz – římskoprávní institut ve světle českého práva 20. stol. In *Dny práva – 2010 – Days of Law*. [online]: Brno : Masarykova univerzita, 2010 [cit: 2011-05-13]. s. 1620–1632. Dostupné z: <http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2010/files/sbornik.html>. ISBN 978-80-210-5305-2.
- SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského. Díl II. Právo majetkové*. Reprint pův. vyd. Praha : Wolters Kluwer ČR, 2011. 356 s. ISBN 978-80-7357-616-5.
- VÁŽNÝ, Jan. Pojem práva dědického a účelnost jeho dnešní struktury. *Právní obzor*, 6, 1923. s. 97-103.
- VOJÁČEK, Ladislav – SCHELLE, Karel – KNOLL, Vilém. *České právní dějiny*. 2. vyd. Plzeň : Aleš Čeněk, 2010. 694 s. ISBN 978-80-7380-257-8.
- VOJÁČEK, Ladislav – SCHELLE, Karel – TAUCHEN, Jaromír (Hrsg.). *Die Entwicklung des Tschechischen Privatrechts*. Brno : MU, 2011. 280 S. ISBN 978-80-210-5612-1.
- WERBÖCZY, István. *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae*. Přeložil Erik Štenpien. *Tripartitum*. Bratislav : Eurokódex, 2008. 320 s. ISBN 978-80-89363-24-7.

PRAMENY:

- *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae*.
Tripartitum 1, 38–50
- Zákon č. 1946/1811 Sb. z. s., obecný zákoník občanský, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „ABGB“).
§ 618 ABGB
- Zákon č. 21/1896 RGBL., Bürgerliches Gesetzbuch, ve znění pozdějších předpisů (v textu jen „BGB“).
Buch 5 BGB
- Zákon č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu československého (dále jen „recepční norma“).
Čl. 2 recepční normy
- Zákon č. 179/1924 Sb., o zrušení svěřenství (dále jen „zákon o zrušení svěřenectví“).
§ 1 odst. 1 zákona o zrušení svěřenství

§ 2 odst. 1–3 zákona o zrušení svěřenství

§ 3 odst. 1 zákona o zrušení svěřenství

§ 5 zákona o zrušení svěřenství

- Tisk 425. Vládní návrh zákona, kterým se vydává občanský zákoník [online]. [cit. 2012-05-28]. Dostupné z:
 - <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/se/tisky/t0425_06.htm> (v textu „Osnova 1937“).
- Zákon č. 141/1950 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (v textu „Střední kodex“).
- Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (v textu „OZ“).
 - § 1 odst. 1 zákona o zrušení svěřenství
 - § 2 odst. 1–3 zákona o zrušení svěřenství
 - § 3 odst. 1 zákona o zrušení svěřenství
 - § 5 zákona o zrušení svěřenství
- Tisk 425. Vládní návrh zákona, kterým se vydává občanský zákoník [online]. [cit. 2012-05-28]. Dostupné z:
 - <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/se/tisky/t0425_06.htm> (v textu „Osnova 1937“).
- Zákon č. 141/1950 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (v textu „Střední kodex“).
- Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (v textu „OZ“).
- Zákon č. 89/2012, občanský zákoník (v textu „NOZ“)

IMPLEMENTÁCIA ZÁSAD VEREJNOSTI A ÚSTNOSTI SÚDNEHO KONANIA SÚDNOU REFORMOU CÁRA ALEXANDRA II.

KATARÍNA FEDOROVÁ

KONCEPCIA VEREJNOSTI A ÚSTNOSTI PROCESU V PRÍPRAVE SÚDNEJ REFORMY

V druhej polovici 19. storočia sa stalo očividným, že Ruské impérium, neschopné vymaniť sa z feudalizmu, v hospodárskej, politickej, ako aj spoločenskej rovine nesmierne zaostáva za rozvinutými štátmi západnej Európy.

Jedným z najvýraznejších symbolov tejto retardácie bolo súdnictvo, vykonávané na základe „*nesúvisiacej zbierky ustanovení rozličných období*“.¹ Súd, ktorý bol prakticky orgánom výkonnej moci², mal stavovský a byrokratický charakter.³ Súdny systém trpel nedostatkom kvalifikovaných právnikov, bol vykonávaný „*ľuďmi zlými, nedôveryhodnými, nemajúcimi nijaké poňatie o zákone, vedúcimi ministerských kancelárii, neschopnými gubernátormi, divíznymi generálmi vo výslužbe*“.⁴ V konaní sa uplatňovala zásada formálneho hodnotenia dôkazov, neverejnosti pojednávania, obvinený nemal právo na obhajobu, proces bol inkvizitčný a písomný. Právo bolo fakticky nevyhnutelné.⁵ Žalostný stav súdnictva ohrozoval záujmy všetkých vrstiev spoločnosti, preto „*neexistoval žiaden hlas dávajúci pred novým návrhom prednosť starým poriadkom*“⁶, naprieč spoločenským spektrom panovalo poznanie nevyhnutnosti reformy súdneho systému. V r. 1852 sa začali prípravné práce na súdnej reforme. Jednými z najčastejšie diskutovaných otázok bola verejnosť súdneho konania⁷ a oddelenie súdnej

¹ Anatolij Fedorovič Koni týmto prívlastkom označuje Zvod platných zákonov Ruského impéria, zbierku zákonov zostavenú M. M. Speranskim, ktorá inkorporovala platné právne predpisy od r. 1649. KONI, Anatolij Fedorovič: Otcí i deti sudebnoj reformy. Moskva: Statut, 2003, s. 109.

² Závislosť súdnictva od administratívy bola taká značná, že podľa vyjadrenia ministra vnútra C. Lanského v 50-tých rokoch XIX. storočia administratívna moc v Rusku „*jazdila na justícii*“. Jedna zo základných príčin tohto stavu tkvela v zasahovaní gubernátorov do súdnych konaní, predovšetkým v trestných veciach. DŽANŠIEV, Grigorij Avetovič: Osnovy sudebnoj reformy. Moskva: Tipografia M.P.Ščepkina, 1891, s. 52.

³ Problém všadeprítomnej byrokracie výstižne popísal I. A. Meľgunov: „*Byrokracia sama seba považuje za niečo ako občana inej krajiny, nie však v štáte, ale nad ním, pričom ľudia ubezpečuje, že nie ona existuje pre nich, ale oni pre ňu*“. KOROTKICH, Michail Grigorevič: Sudebnaja reforma 1864 goda v Rossii (suščnosť i socialno-pravovoj mehanizim formirovanija). Voronež: Voronežskij gosudarstvennyj universitet, 1989, s. 85.

⁴ KOROTKICH, Michail Grigorevič: Sudebnaja reforma 1864 goda v Rossii (suščnosť i socialno-pravovoj mehanizim formirovanija). Voronež: Voronežskij gosudarstvennyj universitet, 1989, s. 85.

⁵ Dragutin Pelikán uvádza, že podľa správy ministra spravodlivosti cárovi počet neukončených súdnych prípadov v r. 1842 dosiahol 33 miliónov. PELIKÁN, Dragutin: Dejiny ruského práva. Praha: C.H.Beck, 2000, s. 49.

⁶ GESSEN, Iosif Vladimirovič: Sudebnaja reforma. Sankt Petersburg: Tipolitografija F. Vajsberga i P. Geršunina, 1905, s. 81.

⁷ Napríklad predstaviteľ šľachty Tverskej gubernie A. M. Unkovskij písal: „*aj tak, celá vec spočíva vo verejnosti a vytvorení nezávislého súdu, v prísnom rozdelení moci*“. Názor A. M. Unkovského zdieľali aj mnohí iní. Voronežská šľachta na svojom zasadnutí 09. 02. 1859 navrhovala zaviesť verejnosť v „*súdoch a dokazovaní, od ktorých závisí spokojnosť, majetok, česť a samotný život všetkých verných poddaných*“. Charkovská šľachta 26. 09. 1858 prosila monarchu „*zjednodušiť súdnictvo a spraviť ho verejným*“. Vladimírská šľachta v liste cárovi z 15. 01. 1860 imperátora ubezpečovalo o nevyhnutnosti zavedenia verejnosti trestného aj občianskeho konania. Určitý

moci od moci výkonnej. Od zavedenia zásady verejnosti a ústnosti si súčasníci sľubovali predovšetkým možnosť efektívnej kontroly súdnych rozhodnutí a urýchlenie konania. „*Verejnosť a ústnosť súdneho procesu je pre rýchlosť a správnosť konania a pre minimalizáciu zneužitia práva tým najdôležitejším opatrením. Poškodený a obžalovaný v ňom nájdú ochranu pred nepravosťou, súd povzbudenie k správne rozhodnutiu.*“⁸ Verejnosť je „*jednou z najlepších záruk zákonnosti súdneho konania a jednou z hlavných podmienok dôvery spoločnosti k súdu.*“⁹ Ústnosť zas „*umožňuje živý kontakt súdu s obžalovaným, svedkami a ďalšími účastníkmi procesu.*“¹⁰ V novembri r. 1864 cár Alexander II. potvrdil základné kódexy súdnej reformy - Zákon o zriadení súdnych orgánov, Zákon o trestnom procese, Zákon o občianskom procese a Zákon o trestoch, ukladaných zmierovacími sudcami. Zásadnými bolo oddelenie súdnej moci od výkonnej, zavedenie princípu neodvolateľnosti sudcov, vytvorenie zmierovacieho súdnictva, reorganizácia prokuratúry, zavedenie porotných súdov, vytvorenie inštitútu advokácie a inkorporácia verejnosti do trestného a občianskeho procesu. V rámci verejnosti pritom môžeme rozoznávať jej štyri roviny: verejnosť vo vzťahu k poškodeným a obžalovaným, t. j. že nič nemá byť pred stranami skryté, verejnosť spočívajúca v tom, že tlač monitoruje priebeh konania a rozhodnutie, verejnosť vo vlastnom zmysle, teda že vec sa pojednáva pri otvorených dverách a napokon verejnosť vo vzťahu k legislatívnemu procesu.

VEREJNOSTĚ PRI TVORBE ZÁKONOV A V SÚDNOM KONANÍ

V diskusii o potrebe verejnosti súdneho konania sa vynáral názor o nevyhnutnosti účasti verejnosti v legislatívnom procese pre vytvorenie dobrých zákonov. D. A. Miljutin k tomu uvádza: „*Zmena zákona u nás patrí k čisto administratívnym úkonom: vo väčšine prípadov sa nový zákon rodí v kancelárii. Zostavuje ho úradník, nepoznajúci život, nazerajúci na všetok vonkajší svet, na celý život národa cez prizmu svojej byrokratickej rutiny.*“ Zákon môže byť užitočný iba vtedy, ak v procese jeho tvorby prejde „*hodnotením tých ľudí, ktorí ho budú vykonávať a tých, ktorých sa bude týkať.*“¹¹

Už samotná tvorba základných princíпов súdnej reformy bola mimoriadne diskutovaná v spoločnosti.¹² Liberálne krídlo tvorcov súdnej reformy presadzovalo, aby verejnými boli

tlak na Alexandra II. Bol viac než na mieste, keďže ten ešte v r. 1857 uviedol: „*my ešte nie sme dostatočne zreli na zavedenie u nás glasnosti a advokátov.*“ FROLOV, Vladislav Viktorovič: Sudebnaja reforma 1864 goda v Rossii i ee otryaženie v pravosoznanii rossijskogo obščestva seređiny XIX veka. Sankt Peterburg: SPGU, 2003, s. 41.

⁸ GESSEN, Iosif Vladimirovič: Sudebnaja reforma. Sankt Petersburg: Tipolitografija F. Vajsberga i P. Geršunina, 1905, s. 36-37.

⁹ ČISTJAKOV, Oleg Ivanovič: Rossijskoe zakonodatel'stvo X-XX vekov Tom 8. Sudebnaja reforma. Moskva: Juridičeskaja literatura, 1991, s. 323.

¹⁰ FOJNICKIJ, Ivan Jakovlevič: Kurs ugolovnogo sudoproizvodstva. Sankt Petersburg: Obščestvennaja pol'za, 1912, s. 90.

¹¹ KOROTKICH, Michail Grigorevič: Sudebnaja reforma 1864 goda v Rossii (suščnosť i social'no-pravovoj mehanizm formirovanija). Voronež: Voronežskij gosudarstvennyj universitet, 1989, s. 240.

¹² Už v štádiu projektu vzbudzovala súdna reforma rozporuplné reakcie, vyvolané odlišnou predstavou liberálne a konzervatívne orientovanej šľachty o ideových základoch budúcej reformy – kým liberáli (predstaviteľom tohto názorového prúdu je napr. knieža P.D. Dolgorukij) navrhovali recepciu práva západných, buržoázných

všetky štádiá súdneho konania, vrátane prípravného konania v trestnom procese.¹³ Túto koncepciu sa presadiť, a tak sa zásada verejnosti aplikovala iba v prvostupňovom konaní pred zmierovacím sudcom a okružným súdom.¹⁴

Podľa zákonov súdnej reformy bolo konanie pred súdom verejné¹⁵, pokiaľ nebolo ustanovené inak. Výnimky prejednávania vecí „pri otvorených dverách“, boli v zásade dvojako druhu – tie, ktoré chránili účastníkov konania pred neželanou pozornosťou či dokonca hanbou a tie, ktoré chránili cársku moc pred neželanou kontrolou v procesoch s jej nepriateľmi.

Do prvej skupiny patrilo vylúčenie verejnosti pri konaní o trestných činoch proti viere a cirkvi, delikty proti právam rodiny, o urážke ženskej cti a v prípade, ak o neverejné prejednanie veci požiadali obe procesné strany z vážneho dôvodu. Pokiaľ aj bolo konanie neverejné, poškodený a obžalovaný mali právo, aby v pojednávacej miestnosti zostali tri osoby podľa ich výberu.

Do druhej skupiny patrilo neverejné prejednanie trestných činov proti štátu, napríklad ak by mohlo prísť k „*predneseniu drzých urážlivých slov proti panovníkovi imperátorovi alebo členom jeho paláca*“.¹⁶

Zákony súdnej reformy ďalej stanovovali, že konanie je ústne, v písomnej forme bolo možné súdu predkladať iba také dôkazy, ktoré zo svojej povahy existovali iba ako písomné, napríklad písomné vecné dôkazy, poverenia vydané právnickými osobami.¹⁷

MONITOROVANIE SÚDNEHO KONANIA TLAČOU

Nadšenie širokej verejnosti zo súdnej reformy a ňou inkorporovaných nových zásad súdneho konania sa pochopiteľne odzrkadlilo aj v tlači. Moskovské vedomosti napísali o zavedení nového procesu: „*Všetko, čo je živé, myslíace, rozumné, nemôže nebyť nadchnuté osudom v naše časy vznikajúceho nového poriadku vecí v Rusku...Všetko oživujúce, všetko burcujúce začatie verejnosti, dajúce všetkému svetlo a pozývajúce všetkých k aktívnej účasti na záujmoch svojej spoločnosti,..-začiatok, bez ktorého sa nič nemôže správne a plodne rozvíjať*“.¹⁸ Práve skutočnosť, že v dôsledku zavedenia verejnosti súdneho procesu ho bude môcť monitorovať tlač bola pre stále absolutistickú a nekritizovateľnú samoderžavnú moc veľmi

krajín, konzervatívci (napr. D.N. Bludov) presadzovali kontinuitu ruského právneho systému s miernymi modifikáciami, bez zavedenia zásad ústnosti, verejnosti súdneho konania, rovnosti strán procesu, inštitútu advokácie.

¹³ ČISTJAKOV, Oleg Ivanovič: Rossijskoe zakonodatelstvo X-XX vekov Tom 8. Sudebnaja reforma. Moskva: Juridičeskaja literatura, 1991, s. 324.

¹⁴ Nová organizácia súdov, pozostávala zo všeobecných súdov, zmierovacích súdov a roľníckych volostných súdov, pričom trostupňovú sústavu všeobecného súdnictva tvorili okružné sudy, súdne komory a senát, trojstupňová sústava zmierovacieho súdnictva bola tvorená zmierovacím sudcom, zjazdom zmierovacích sudcov a Senátom.

¹⁵ Ustanovenie 620 a nasl. Zákona o trestnom procese

¹⁶ Zákon zo 7. júna 1872.

¹⁷ FOJNICKIJ, Ivan Jakovlevič: Kurs ugolovnogo sudoproizvodstva. Sankt Petersburg: Občestvennaja polža, 1912, s. 90.

¹⁸ FROLOV, Vladislav Viktorovič: Sudebnaja reforma 1864 goda v Rossii i ee otráženie v pravosoznanii rossijskogo obščestva seređiny XIX veka. Sankt Peterburg: SPGU, 2003, p. 47.

vážna. 20. novembra 1864 bol súčasne so zákonmi súdnej reformy vydané Pravidlá pre publikovanie rozsudkov súdnych orgánov, ktoré sa neskôr stali súčasťou zákona o cenzúre tlače z r. 1890. Pravidlá upravovali "osvetľovanie" a "posudzovanie" činnosti súdov. Právo osvetľovať činnosť súdov spočívalo v možnosti uverejniť v hocakej oficiálne vydávanej tlači akékoľvek rozhodnutie súdu, vyhlásené vo verejnom súdnom konaní. Právo posudzovať činnosť súdov bolo obmedzené na odbornú právnickú tlač¹⁹, ktorá však mala zachovávať potrebnú úctu k súdu. Podľa ustanovenia 97 zákona o cenzúre: „*dovoľujú sa tlači iba špeciálne učené posudky, napísané tónom, zodpovedajúcim predmetu, a pritom sa týkajúcich takých inštitútov, s nedostatkami ktorých sú už skúsenosti.*“ Podľa ustanovenia 98 zákona o cenzúre: „*pri záveroch o nedostatkoch a pochybeniach súdnych orgánov sa nedovoľuje uverejniť mená osôb a názvy miest a inštitúcií*“. A napokon podľa ustanovenia 99 zákona o cenzúre: „*takéto posudky je pritom možné uverejniť iba v knihách, obsahujúcich minimálne 10 potlačených strán a v periodickej tlači, ktorej predplatné stojí minimálne sedem rubľov na rok*“. Tieto zákonné obmedzenia vyplývali nielen z pochopiteľnej potreby absolutistickej štátnej moci zabrániť kritike jej orgánov, ale aj zo snahy ochrániť súdnu reformu pred útokmi, ktoré by napokon mohli viesť k jej úplnému zrušeniu.

VPLYV KONTRAREFORMY NA VEREJNOSŤ SÚDNEHO KONANIA

Aj v atmosfére všeobecného nadšenia po vydaní zákonov súdnej reformy, viacerí autori upozorňovali na nemožnosť existencie spravodlivého súdu v podmienkach absolutistickej formy vlády, ktorá sa chce za každú cenu pri moci udržať. Napríklad historik a politik N. P. Ogarev zdôrazňoval vynútenosť a polovičatosť reforiem Alexandra II. Cárská administratíva podľa neho iba dočasne a nedostatočne hlboko upravila súdny systém Ruského impéria, pričom hlavným cieľom reformy bolo udržať proticárske napätie pod kontrolou súdneho a policajného aparátu.²⁰ Rozpor medzi ideálmi právneho štátu a reálnou politikou samoderžavia sa plne prejavil v kontrareforme, sérii zákonov, prijatých v 80-tych a 90-tych rokoch 19. storočia ako reakcia na silnejúce aktivity revolučného hnutia, vrcholiacie vraždou cára Alexandra II., ktoré obmedzovali, deformovali, či úplne likvidovali účinnosť súdnej reformy – avšak iba tam, kde boli jej inštitúty aj reálne zavedené.²¹ V oblasti publicity súdneho konania boli takýmito zákonmi predovšetkým zákony zo 7. júna 1872 a 12. februára 1887. Už prvé

¹⁹ V r. 1859 bol založený Žurnál Ministerstva spravodlivosti, vychádzajúci v r. 1859-1868 a r. 1894-1917. V r. 1860-1864 vychádzal v Petrohrade Právnický vestník, v Moskve bol časopis s rovnakým názvom vydávaný v r. 1867-1869 a v r. 1871-1892. Z ďalších spomeňme Súdny vestník, Žurnál občianskeho a obchodného práva, Žurnál právnického spoločenstva pri Petrohradskej univerzite, Občasník Demidovského právnického lýcea, či časopis Právo, vydávaný v r. 1899-1916. Tento výpočet nie je úplný, keďže počet titulov vydávaných v Ruskom impériu v tomto období presahoval tridsiatku.

²⁰ FROLOV, Vladislav Viktorovič: Sudebnaja reforma 1864 goda v Rossii i ee otrazhenie v pravosoznanii rossijsko-go obščestva serediny XIX veka. Sankt Peterburg: SPGU, 2003, s. 49.

²¹ Prvé "nové súdy", t. j. okružné súdy a súdne komory boli v r. 1866 zriadené v Moskve a Petrohrade. V r. 1894 pôsobili doreformné súdy ešte v 23 guberniách a oblastiach. Ani v tých guberniách a oblastiach, kde reforma bola formálne zavedená, neboli mnohokrát zavedené všetky jej inštitúty, napr. na Kaukaze neboli zriadené porotné súdy. Kontrareformna tak na veľkej časti územia "predbehla" samotnú reformu.

politické procesy v 70-tych rokoch 19. storočia ukázali, aký široký priestor pre propagandu súdne konanie poskytuje. Zásluhu mali na tom predovšetkým advokáti, ktorí vo svojich neraz veľmi emotívnych záverečných rečiach dokázali vzbudiť sympatie verejnosti a porotného súdu k obžalovanému.²² Vládna moc preto svoje kontrareformné úsilie koncentrovala proti advokátom,²³ porotným súdom²⁴ a verejnosti súdneho konania. Zákomom z 7. júna 1872 boli trestné činy proti štátu vyňaté z pôsobnosti všeobecných súdov a zverené osobitému kolégiu Senátu s tým, že konanie v takýchto veciach bolo neverejné. Nariadenie umožnilo ministrom vnútra, generálnym gubernátorom a vojenským náčelníkom rozhodnúť o neverejnom prejednaní trestných vecí v miestach, kde bol vyhlásený režim zvýšenej ochrany, mimoriadnej ochrany alebo vojnový stav.

Zákon z 12. februára 1887 umožnil neverejné konanie v prípade jeho nebezpečnosti pre mravnosť, základy štátu a poriadku. Právo vylúčiť verejnosť z takéhoto konania mal minister spravodlivosti „ak z nemu doručených svedectiev usúdi, že verejné prejednanie veci nesmie byť dopustené“, pričom jedným z dôvodov takéhoto postupu je „ochránenie dôstojnosti štátnej moci“. Týmto zákonom došlo k nahradeniu „súdu verejnému zo zákona súdom verejným z rozhodnutia ministra“.²⁵

ZÁVER

Zásady verejnosti a ústnosti súdneho konania boli do ruského právneho poriadku inkorporované súdnou reformou ruského cára Alexandra II v r. 1864. Kým ústnosť procesu mala viesť predovšetkým k urýchleniu súdneho konania a umožneniu bezprostredného kontaktu všetkých jeho aktérov, zásada verejnosti bola vnímaná omnoho širšie ako iba umožnenie účasti verejnosti na konaní. Zahŕňala aj priestor pre verejnú diskusiu v procese tvorby nového zákona, ako aj v procese jeho aplikácie. Demokratické zásady súdneho konania inkorporované reformou už čoskoro po svojom zavedení narazili na limity absolutistickej moci, zostrujúcej svoj tlak na spoločnosť v boji proti silnejúcemu revolučnému hnutiu. Zákony prijaté

²² Príkladom je proces s Verou Zasulič, obžalovanou z pokusu o vraždu generála Trepova. Napriek tomu, že sa činu dopustila pred svedkami a priznala sa k nemu, porotný súd ju pod vplyvom reči jej obhajcu, poukazujúcej na pochybenia obete – s vecou nijako nesúvisiace, uznal za nevinnú.

²³ Advokácia taktiež utrpela veľké zmeny a ohraničenia zo strany štátnej moci. „Dočasným“ zákonom z 5. decembra 1874 bolo zakázané formovanie nových samosprávnych orgánov advokácie - Rád prísazných poverených a ustanovila sa prísna kontrola existujúcich Rád. Advokácia bola podrobená priamemu dozoru Ministerstva spravodlivosti, čo ju prakticky zbavilo nezávislosti. Vážnym zásahom do právneho postavenia advokácie bol zákon z 3. marca 1890, podľa ktorého uchádzač o funkciu prísazného povereného, ktorý nebol kresťanom, musel byť schválený ministrom spravodlivosti a zákon z 25. mája 1874, na základe ktorého bol prokurátor oprávnený iniciovať disciplinárne stíhanie advokáta pre jeho „nesprávne konanie“.

²⁴ Zákomom z 9. mája 1878 boli z pôsobnosti porotných súdov vyňaté všetky trestné činy s politickým podtextom, ako odpor voči štátnemu orgánu, vražda a pokus o vraždu predstaviteľa štátnej moci. Zákomom z 18. mája 1882 a zákonom z 18. decembra 1885 bola pôsobnosť porotných súdov obmedzená na úzku skupinu „technických“ trestných činov, ako porušenie pasových a finančných predpisov a na konanie vo veciach drobných krádeží, vyňatých z pôsobnosti zmierovacích súdov.

²⁵ TROICKIJ, Nikolaj: Kontrreformy 1889-1892 gg.: Soderžanie kontrreform. Dostupné na http://scepssis.ru/library/id_1536.html

v rámci protirevolučnej kampane viedli k deformácii až deštrukcii jednotlivých reformných inštitútov súdneho konania a značne obmedzili priestor pre aplikáciu zásady publicity súdneho procesu.

LITERATURA:

- GESSEN, Iosif Vladimirovič: *Sudebnaja reforma*. Sankt Petersburg: Tipolitografija F. Vajsberga i P. Geršunina, 1905.
- ČISTJAKOV, Oleg Ivanovič: *Rossijskoe zakonodatel'stvo X-XX vekov. Tom 8. Sudebnaja reforma*. Moskva: Juridičeskaja literatura, 1991.
- DŽANŠIEV, Grigorij Avetovič: *Osnovy sudebnoj reformy*. Moskva: Tipografija M.P.Ščepkina, 1891.
- FOJNICKIJ, Ivan Jakovlevič: *Kurs ugolovnogo sudoproizvodstva*. Sankt Petersburg: Obščestvennaja pol'za, 1912.
- FROLOV, Vladislav Viktorovič: *Sudebnaja reforma 1864 goda v Rossii i ee otryženie v pravosoznanii rossijskogo obščestva serediny XIX veka*. Sankt Peterburg: SPGU, 2003.
- KONI, Anatolij Fedorovič: *Otci i deti sudebnoj reformy*. Moskva: Statut, 2003.
- KOROTKICH, Michail Grigorevič: *Sudebnaja reforma 1864 goda v Rossii (suščnosť i social'no-pravovoj mehanizm formirovanija)*. Voronezh: Voronezhskij gosudarstvennyj universitet, 1989.
- PELIKÁN, Dragutin: *Dejiny ruského práva*. Praha: C.H.Beck, 2000.
- TROICKIJ, Nikolaj: *Kontr'reformy 1889-1892 gg.: Soderžanie kontr'reform*. Dostupné na http://scepsis.ru/library/id_1536.html.

POZNÁMKY K MOSKEVSKÝM JEDNÁNÍM V ROCE 1945 O POVÁLEČNÉM VLÁDNÍM PROGRAMU

PETRA HAVLÍČKOVÁ

Od roku 1943 se v řadách československé emigrace rozproudila diskuse o problémech, které bylo třeba řešit v souvislosti s očekávaným koncem války. Přípravy vrcholily od počátku roku 1945. V jednotlivých centrech odboje se začaly připravovat dokumenty, které se měly stát podkladem pro nadcházející jednání.

Prvního února 1945 přišla Noskova depeše do Moskvy, kde zazněly informace o rozhovorech s Edvardem Benešem. Nosek se zmínil o tom, že je nezbytná domluva se Slováký a Slovenskou národní radou.¹ Bylo zde přesné rozvržení účastníků podílejících se na tvorbě nově vznikající koncepce poválečného státu: československá vláda v Londýně, moskevské exilové centrum a Slovenská národní rada. Výjimkou byla slovenská sekce londýnského exilu, která se neúčastnila.

Na moskevská jednání se mimořádně pečlivě připravovala Komunistická strana Československa, což vyplývá i z dalších dochovaných dokumentů. Jednalo se o například Projekt struktury a složení nové vlády datovaný ke dni 23. února 1945². Obsahem tohoto dokumentu bylo složení vlády a jejího personálního obsazení. Ve smyslu tohoto dokumentu měla být nová vláda tvořena dvaceti členy. Z toho mělo být 14 české národnosti a 6 slovenské národnosti. Politické složení vlády mělo být následující: 3 Komunistická strana Československa, 3 Československá strana národně socialistická, 3 Československá strana sociálně demokratická, 2 Československá strana lidová, 3 Komunistická strana Slovenska, 3 Demokratická strana a 3 bez politické příslušnosti. Bylo počítáno s tím, že složení vlády bude z 8 členů londýnského exilu, 6 moskevského exilu a 6 ze Slovenska. Z deseti členné londýnské exilové vlády se počítalo s 5 členy. Plánován byl také Národní blok pracujícího lidu měst a venkova, který by byl složen z KSČ, ČSNS a ČSSD. Návrh³ také zakotvoval vytvoření Vojenské rady, která měla fungovat v rámci předsednictva vlády. Její složení mělo být následující: ministerský předseda, ministr národní obrany, hlavní velitel branné moci, šéf generálního štábu, ministr vnitra a zástupce SNR.

Dne 25. února 1945 předal Zdeněk Fierlinger Klementu Gottwaldovi⁴ pozměněný návrh hospodářského programu na přechodnou dobu, který již měl podobu vládního prohlášení. Tento dokument byl východiskem nebo alespoň využit komunisty při přípravě Návrhu platformy nové čs. vlády. Dokument byl datován k 10. březnu 1945. Absentují v něm při srovnání

¹ HUSÁK, G.: Svědectví o Slovenském národním povstání. Praha: Naše vojsko, 1974. s. 599

² Zdoj: www.blisty.cz, poslední návštěva 12. února 2012.

³ VLČEK, E.: Poválečná obnova ČSR a její státoprávní stabilizace. Brno: Masarykova univerzita. 1993. s. 49.

⁴ VOJÁČEK, L. - SCHELLE, K. - KNOLL, V.: České právní dějiny. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010. s. 378.

s Dohodami o zásadních otázkách programu části týkající se konfiskace privátního majetku. Po vydání s ním byli seznámeni zástupci sociální demokracie (Fierlinger, Laušman).

Podklad pro jednání delegace Slovenské národní rady byl připraven již 27. února 1945. Jednotlivé body obsahovaly následující okruhy problémů:

1. Slovenský jazyk se měl stát rovnocenným jazyku českému. Měla tím být negována teorie čechoslovakismu, která vycházela mimo jiné z existence jednoho československého jazyka, s tím, že slovenština je jen jeho nářečí.⁵
2. SNR měla být uznána jako vrcholný slovenský orgán, ve smyslu 1 § nařízení č. 1/1944 nař. SNR: „*Slovenská národní rada je slovenskou vládou a slovenským parlamentem.*“⁶
3. SNR vyžadovala úpravu vztahů k ústřední vládě dle vymezených pravidel. Podle nichž by měla mít v úplném područí ministerstva: vnitra, školství, osvěty, zásobování, zdravotnictví, průmyslu a živností, zemědělství a pozemkové reformy, veřejných prací, sociální péče a spravedlnosti. Pod svým dozorem by měla mít zahraniční politiku, zahraniční obchod, národní obranu. Pod patronátem chtěla mít poštu, železnici, telegrafy, rekonstrukce a spravedlnost.⁷
4. Vláda podle SNR by měla dbát na to, aby obě části republiky i oba národy byly rovnocenné.
5. SNR vyžadovala, aby při koncipování nového vládního programu bylo přihlédnuto k Vánoční dohodě z roku 1943.
6. Dále chtěli zástupci SNR přiměřené zastoupení ve vládě a dalších institucích.
7. Slovensko mělo být samostatným ekonomickým a celním územím, a to až do úpravy vzájemných vztahů.⁸

Všechny body usnesení z 2. března 1945, i přes výhrady byly přijaty, a s tím delegace 7. března 1945 odcestovala do Moskvy.

Delegace SNR přistála 12. března 1945 v Moskvě.⁹ Okamžitě začala řešit uznání SNR jako výkonného i zákonodárneho orgánu. Úkolem slovenských komunistů bylo mimo jiné rozdělení delegací tak, aby neustále komunisté mohli ovlivňovat a korigovat demokratické strany. Gustav Husák ve své publikaci uvádí, že on musel dohlížet na Demokratickou stranu a sladit názory Slovenské národní rady a Demokratické strany. Slovenští komunisté měli udržet ostatní demokratické složky v pozadí. Ihned po příjezdu do Moskvy byly rovněž stanoveny denní porady s Klementem Gottwaldem.¹⁰

⁵ VARTÍKOVÁ, M.: Košický vládní program. Bratislava: Nakladaťelstvo Pravda. 1978, s. 23.

⁶ BUČEK, M. - KLIMEŠ, M. - VARTÍKOVÁ, M.: Program revoluce. Praha: Svoboda, 1975, s. 250.

⁷ Tamtéž, s. 250.

⁸ BUČEK, M. - KLIMEŠ, M. - VARTÍKOVÁ, M.: Program revoluce. Praha: Svoboda, 1975, s. 251 -252.

⁹ HUSÁK, G.: Svědectví o Slovenském národním povstání. Praha: Naše vojsko, 1974. s. 609.

¹⁰ Tamtéž, s. 610.

Zdravotní stav prezidenta Edvarda Beneše začátkem roku 1945 nebyl zrovna uspokojivý, proto dorazil do Moskvy jižní cestou až 17. března 1945 a s ním přijeli i další členové politických stran působících v Londýně. V tomto okamžiku exilová československá vláda přestala fungovat.¹¹

Jakmile delegáti politických stran a vlády dorazili, obdrželi návrh programu nové vlády. Návrh byl předložen moskevským vedením Komunistické strany Československa.

Po příjezdu všech účastníků mohla jednání započít. Členové jednotlivých stran měli předkládat návrhy pro nový vládní program, a v návrzích měli uvést návrhy na složení budoucí vlády.

Jednání se uskutečnila ve dnech 22. – 29. března 1945 na československé velvyslanectví v Moskvě. Jednání se zúčastnili:¹²

za KSČ: Gottwald, Kopecký, Slánský, Nosek, Laštovička

za ČSNS: Stránský, David, Drtina, Uhlíř

za ČSSD: Fierlinger, Majer, Patzak, Laušman

za ČSL: Hála (Šrámek se i přes pozvání nezúčastnil)

za Slovensko: Husák, Novomestský, Šrobár, Styk, Šoltés, Ursíni

Při zahájení jednání přednesl úvodní slovo Zdeněk Fierlinger, poté se stal řečníkem Václav Nosek.¹³ Ve svém vystoupení přednesl návrh, aby předsedou celého jednání se stal Klement Gottwald. Pomoci Klementu Gottwaldovi měli dva místopředsedové, kteří byli vybráni ze dvou socialistických stran, a to národní socialista J. Stránský a sociální demokrat B. Laušman. Jednání bylo nutno zapsat, a tak byli osloveni za komunisty B. Laštovička a za sociální demokracii P. Drtina.¹⁴

J. Stránský hned v úvodu vyjádřil svůj názor slovy: „*Jsou tu celé dlouhé pasáže, které bez debaty schvalujeme a je jich daleko více než těch, kde máme námítky. Méně je toho, kde chceme změny nebo jsme proti. Už z toho plyne, že nemáme námitek, aby návrh byl základem rozpravy...Nám není nic divného, že jednáme na základě konceptů komunistické strany, my jsme na to zvyklí z Londýna, pracovat na podkladu návrhů komunistické strany. Od doby, kdy nastal v naší emigraci vnitropolitický život, bylo a je to přirozené. My jsme byli zaměstnáni více přítomností. Vy jste se zaobírali plány, nehledě k tomu, že je to už v charakteru komunistů dívat se dopředu. Jsme přesvědčeni, že se také tentokráte dohodneme.*“¹⁵ Tímto vystoupením J. Stránského začalo jednání.

Vládní program obsahoval 16 článků, k většině z nich účastníci jednání neměli významnější výhrady.

¹¹ GRONSKÝ, J.: Dějiny československého státu a práva 1938 - 1948. Praha: SNP, 1971. s. 118.

¹² Zdroj: www.britskelisty.cz

¹³ LAŠTOVIČKA, B.: V Londýně za války. Praha: SNP, 1971. s. 495.

¹⁴ Tamtéž, s. 495.

¹⁵ BUČEK, M. - KLIMEŠ, M. - VARTÍKOVÁ, M.: Program revoluce. Praha: Svoboda, 1975, s. 259.

Problém ale nastal při diskusi o třetí kapitole. Úvodní slovo si vzal Klement Gottwald a vystoupil s tím, že je nutno vytvořit precizní armádu, která by dokázala chránit náš stát i v době ohrožení. Vycházel ze zkušeností ze SSSR, kde organizovali první československý sbor. U článku 3 řešily strany národních socialistů a lidovců otázky politické koncepce armády a chtěly dále prověřit důstojnický aparát. Shrnutím rozsáhlého rozhovoru vzniklo 15 doplňků či změn. Na základě těchto připomínek byly navrženy změny článku 3, které se týkaly otázky mj. apolitičnosti armády. O nepolitičnosti armády hovořil za národní socialisty Josef David, jen především zavrhl existenci tzv. osvětových důstojníků. Zástupci občanských politických stran hovořili o tom, že armáda nemůže sloužit politickým stranám. Armáda nebude sloužit politickostranickým účelům, a proto nemusí vytvářet instituci osvětových důstojníků. Lze říci, že textu podstata byla zachována, byly provedeny jen stylistické úpravy.

Rozsáhlejší diskusi vyvolala i kapitola čtvrtá, týkající se zahraniční politiky. Zazněl názor národních socialistů, že podklad pro řešení zahraniční politiky by měl vytvořit ministr zahraničí ve spolupráci s prezidentem. Národní socialisté si uvědomovali rostoucí závislost na SSSR. Komunisté měli protiargument, že západní velmoci v době předválečné nás nepodržely, a tak trvali na tom, že neblahé důsledky vedoucí k Protektorátu by měly být důkazem, aby se náš stát přeorientoval na SSSR. V souvislosti s řešením zahraniční politiky vystoupil Klement Gottwald, aby zmínil, že nebude se jednat o vazalství, ale o rovnocenný vztah dvou států. Je zřetelné, že v podtextu diskusí byl zásadní rozpor mezi dvěma exilovými centry. Komunisté zase svými fakty prosadili navrhovaný článek, i když došlo k stylistické úpravě jako v předchozích článcích.

Zásadní nesouhlas vyjádřili národní socialisté s článkem 5 o vnitřní politice státu. Stěžejním problémem celého pátého článku byla otázka postavení národních výborů, protože tato koncepce nesouhlasila s představami jak národních socialistů,¹⁶ tak i lidovců. Otázka národních výborů nebyla takto koncipována ani v dekretu prezidenta republiky o národních výborech¹⁷. Své argumenty, zejména v souvislosti s možností jejich odvolatelnosti, přednesli jak P. Drtina, tak i F. Hála. Závěrečné resumé měl ovšem zase Klement Gottwald, který vyslovil své myšlenky takto: „*Odvolatelnosti potřebujeme teď jako soli. Bez toho praktického kroku neuděláme. Nezapomínejte na lidi širokých loktů. Očistit veřejný život lze jen takovými skutečně demokratickými opatřeními. Právě proto, že s tím počítáme, to tam dáváme. Při tom ustavování národních výborů se tam mohou dostat lidé těch širokých loktů a také ti, kteří tam nepatří...*“¹⁸

¹⁶ Národní socialista J. Stránský vystoupil na jednáních o národních výborech s touto ideou: „*Dostáváme se k problému, který bude těžší než všechny ostatní...Po dlouhých a těžkých jednáních v Londýně byl dohodnut dekret prezidenta republiky o národních výborech. To co je v páté kapitole, neodpovídá našemu ujednání v některých věcech. Přáli bychom si, aby se vládní program pokud možno nejvíce podobal obsahu dekretu o národních výborech. Nechává-li tento dekret mezeru, tedy to nyní doplníme. Ale zde v této kapitole není například ani slovo o tom, že vláda bude nadřezána národním výborům, a pak je tu věc úplně nová, kde se mluví: lidem odvolatelné národní výbory.*“

¹⁷ Dekret prezidenta republiky č.18/1944 Úř. Věst. o národních výborech a Prozatímní národním shromáždění

¹⁸ BUČEK, M. - KLIMEŠ, M. - VÁRTÍKOVÁ, M.: Program revoluce. Praha: Svoboda. 1975, s. 261.

Národní socialisté, kteří měli přeci jen poněkud odlišné představy o budoucí veřejné správě, ovšem neměli vůbec šanci prosadit svoje ideje proti předem připravené koncepci komunistů. Komunisté zase prosadili všechna svá stanoviska, a dokonce i Stránský odvolal své námítky¹⁹, a tak se podařilo zakotvit do vládního programu hlavní principy tzv. lidové moci. O diskusích k zmíněným článkům se vyjadřoval i G. Husák, s tím, že nedocházelo k žádným rozdílům v myšlenkových procesech, a tudíž všichni souhlasili.²⁰

Dalším návrhem, který nebyl přijat, byla úprava absence pasivního volebního práva pro ty občany, kteří nejsou členy politické strany. Posléze přijaté znění bylo odlišné a volební právo bylo upraveno: „*Bude zavedeno všeobecné volební právo mužů i žen počínaje 18. rokem věku a rozšířeno i na příslušníky branné moci. Aktivního i pasivního volebního práva ve smyslu dekretu prezidenta republiky o potrestání válečných viníků, zrádců a kolaborantů a ustavení lidových soudů*²¹ budou však zbaveni všichni zrádci národa a pomahači nepřítel.²²“

Gronský k tomu uvádí, že oproti původnímu konceptu, kdy nemělo být připuštěno pasivní volební právo pro apolitické občany, se volebního práva dostane i „nejlepším představitelům, nehledě na politickou příslušnost“.²³ Předchozí koncepce totiž byla založena na principu politického přesvědčení²⁴. Byl rovněž veden dialog, od kterého roku věku by měla být možnost volit. V návrhu aktivního volebního práva byl minimální věk snížen na 18 rok věku.

Nejvíce problematickou se jevila otázka Slovenska, jež byla řešena 24. března 1945. Předmětem veškerých konfliktů mezi českými a slovenskými politiky byla kapitola šest.²⁵ Návrh komunistů nebyl přijat především národními socialisty, ale ani lidovci nesouhlasili s tímto návrhem. Obě shora jmenované strany vyčkávaly a znovu trvaly na svém, že Slovenskou národní radu mohou vnímat pouze jako zemský národní výbor na Slovensku, jako jsou zemské národní výbory v Čechách a na Moravě. Část delegace argumentovala proti významu a postavení Slovenské národní rady.

Nejožehavějším střetem v jejich jednání bylo konečné shrnutí závěrů pléna SNR z 2. března 1945.²⁶ Tyto závěry byly představeny Slovenskou národní radou v Moskvě.²⁷ Gronský

¹⁹ LAŠTOVIČKA, B.: V Londýně za války. Praha: Svoboda, 1978, s. 665.

²⁰ HUSÁK, G.: Svědectví o Slovenském národním povstání. Praha: Naše vojsko. 1974, s. 614.

²¹ Dekretu č.16/1945 Sb.

²² Čl. 5 Košického vládního programu.

²³ GRONSKÝ, J.: Dějiny československého státu a práva 1938 – 1948. Praha: SPN. 1971. s. 117.

²⁴ PEHR, M.: Zápas o nové Československo 1939-1945. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 2010. s. 15.

²⁵ Hodnocení vychází z: GRONSKÝ, J.: Dějiny československé státu a práva 1938-1948. Praha: SPN. 1971. s. 120.

²⁶ Dokument byl přijat SNR v usnesení z 2.3.1945. Všechny body se staly podkladem pro jednání v Moskvě. Těchto osm bodů představuje státoprávní postavení Slovenska v novém státě. Výše popisovaný dokument byl připraven jako žádost, ne jako návrh.

²⁷ GRONSKÝ, J.: Dějiny československého státu a práva 1938 - 1948. Praha: SPN. 1971. s. 120.

Slovenská národní rada vystoupila s požadavky přímo na Moskevských jednáních. Převzato z: HUSÁK, G. Svědectví o Slovenském národním povstání. Praha: Naše vojsko. 1974, s. 614. Neustálé konflikty a spory vznikaly především mezi Slovenskou národní radou a ostatními politickými představiteli, kteří jednali o slovenské otázce. Delegace Slovenské národní rady předeslala prezidentu Edvardu Benešovi usnesení s komentářem, a to v tomto znění: „*Slovenská národní rada - počínaje dohodou před Vánocemi 1943, děle pak deklarací z 1. září 1944, jakož i všemi svými dalšími projevy – jasně najevo, že jako politický reprezentant slovenského národa je dvojsmyslně pro jednotnou Československou republiku jako společný stát slovenského a českého obyvatelstva.*“

k tomu dodává. SNR chtěla, aby prezident republiky před příchodem vlády na Slovensko ujednotil rovnost obou národů slovenského a českého. Plně se distancovala od názoru londýnské vlády, že by měl být národ Českoslovaků. Dalším požadavkem bylo potvrzení SNR na celém území Slovenska. Vše mělo být upraveno podle stávajících dohod z 1. září 1944 a nařízení č.1/1944 Zb. n. SNR.²⁸ Determinuje Slovenskou národní radu jako slovenskou vládu a parlament. Z toho vyplývá, že SNR byla jedinou vládní institucí, která působila na Slovensku během války, a tak by měla dále rozhodovat o záležitostech své země. Třetím požadavkem bylo řešení vztahu SNR a výkonné moci. Byl zřízen Sbor pověřenců, který měl ve svých rukou vnitro, školství, osvětu, zásobování, zdravotnictví, průmysl, živnosti, zemědělství a pozemkové reformy.²⁹ Kuklík vstupuje k programu nové vlády především zmínkou o problematice řešení mezi politiky. Zmiňuje spory mezi jednotlivými politiky, a především vstup národních socialistů a sociálních demokratů snažící se zhotovit výstižně článek vlastní, který by byl akceptován všemi ostatními. Debata se ocitla na mrtvém bodě a komunisté se nechtěli ani v nejmenším podvolit jinému návrhu, což do značné míry nezesnadňovalo úsilí ostatních.

Při jednání o novém vládním programu otevřeli politici i kapitolu 7. Jednota politických záměrů byla v tom, že si nakonec vysvětlili motivaci připojení Zakarpatské Ukrajiny k Ukrajině, jež byla součástí Sovětského svazu.³⁰

Jako další sporný bod rozhovorů se jevila kapitola 9., pojednávající o potrestání válečných zločinců a zrádců. Šlo o akt odpovědnosti československého státu, který se musí vyrovnat s minulostí, a to tak, že potrestá všechny válečné zločince, zrádce, kolaboranty, maďarské či německé provinilce, kteří ohrožovali náš stát a naše občany v době Protektorátu.³¹ Někteří politici při diskusi o tomto problému měli snahu upravit kapitolu 9 tak, aby ulehčili poválečnou situaci protektorátní vládě a Emilu Háchovi.³² Do závěrečné úpravy to ovšem nebylo zahrnuto. Stalo se, že další odstavce pouze doplnily rozšířením osob, které měly být stíhány.³³

Poslední kapitoly byly probrány vcelku rychle a diskuse o nich byla minimální. Dne 24. března 1945 skončila jednání v 16 hodin 40 minut. Jedinou stále neuzavřenou kapitolou byla šestá kapitola. Bylo nutno především zapsat a změnit původní verzi na opravenou verzi. Tu připravila redakční rada, ve složení: V. Kopecký, V. Majer, P. Drtina, B. Laštovička. Dne 26. března byl konečně připraven opravený vládní program. Veškeré písemné podklady byly připraveny, a tak se začala projednávat obsazenost vládních míst. Vláda měla mít 5 náměstků, 4 české a 1 slovenský. Byl povýšen počet ministrů na 19. Oproti předmnichovským poměrům o

Cestu k pevnému a konsolidovanému státu vidíme právě ve spravedlivém a čestném uspořádání poměru obou těchto států. Tento cíl měla na mysli Slovenská národní rada, když přijala přiložené usnesení jako návrh řešení nadhrožených otázek. "To vše působil článek 6, který neskutečně jítřil vztahy mezi Slováký a Čechy.

²⁸ Výše uvedené nařízení o vykonávání zákonodárné, vládní moci a výkonné moci.

²⁹ GRONSKÝ, J. Dějiny československého státu a práva 1938 – 1948. Praha: SNP. 1971. s. 120

³⁰ KUKLÍK, J.: Velké dějiny zemí koruny české. Praha: Paseka. 2001. s. 495.

³¹ Srov. např. VLČEK, E.: Poválečná obnova ČSR a její státopravní stabilizace. Brno: Masarykova univerzita. 1993. s. 49.

³² Srov. GRONSKÝ, J.: České dějiny práva a státu 1938-1948. Praha: SPN. 1971. s. 119, 120.

³³ VLČEK, E.: Poválečná obnova ČSR a její státopravní stabilizace. Brno: Masarykova univerzita. 1993. s. 49.

tři ministerstva. Vláda byla přeorganizována, ministerstva zahraničí, zahraničního obchodu a obrany měla mít vždy ministra a zástupce, a to tak, že pokud by byl ministr Čech, musí být zástupce Slovák a naopak. Bylo zrušeno ministerstvo veřejných prací a nově založeno ministerstvo informací. Nový vládní program zaručoval tři pomocné orgány: hospodářskou radu, vojenskou radu a Státní revizní úřad.

Klement Gottwald vyjádřil svoje myšlenky o tvorbě nového vládního programu takto: „*Přistupovali jsme k těmto návrhům jako majitelé starého domu, který byl pobořen. A zároveň, ve kterém bylo mnoho spolumajitelů. Ten dům byl po věky, byly k němu přistavovány různé přístavky, byl upravován, a tak když shořel, budeme stavět dům nový, budeme stavět tak, aby vyhovoval novému plánu.*“³⁴

Poslední fáze moskevských jednání se znovu vrátily k problematice otázky slovenské. Schůze se účastnili, čeští politici i za účasti SNR, kterou zastupovali za KSS G. Husák, L. Novomeský, za Demokratickou stranu V. Šrobár, J. Ursíny a J. Styk. Diskuse probíhaly od 25. – 26. března 1945, ale diskutující nebyli schopni se dohodnout na konsenzu. Se svým návrhem vystoupil Stránský, který chtěl, aby byla vytvořena česko-slovenská dohoda. Výše zmiňovaný dokument by měl zabezpečit rovnoprávný vztah Slováků a Čechů, kteří až po osvobození mohou řešit své národnostní pozice. J. Stránský teze rozšířil o:³⁵ „*V čem se lišíme od prvního návrhu, je naše přání, aby bylo zřejmé, že nynější stav na Slovensku je provizorní, vyllynuvší ze slovenské revoluce... Říkám, že státní úprava nová bude taková, jak to rozhodne český národ a slovenský národ společně po osvobození.*“

Otázka Slovenska však vyřešena být musela. I když národní socialisté s tímto návrhem stále nesouhlasili, přinesl V. Majer zajímavou stylizaci posledního odstavce.³⁶ Delegation SNR ovšem odmítla všechny návrhy národních socialistů a dále si trvala na svých principech, jež vycházely z předpokladu, že Slovenská národní rada bude i nadále zaujímat moc zákonodárskou, výkonnou i vládní, tak, jak ji měli doposud. A tak se stalo, že V. Kopecský při svém projevu zkritizoval J. Stránského. Po tomto aktu následoval odchod celé delegace představitelů Československé národně socialistické strany ze zasedání, tedy jednání byla přerušena. Toto přerušování však netrvalo dlouho. Večer byla jednání obnovena, protože především Československá strana národně socialistická a její představitelé si uvědomovali, že by rádi zasedali ve vládě, a proto raději přijali konečnou verzi tak, jak ji připravila Slovenská národní rada.

Veškeré politické strany chtěly konec všem „třenicím a hádkám“. Tato skutečnost zasáhla do konečné etapy moskevských jednání. V závěrečné fázi se dostavil i J. Šrámek, jenž se neúčastnil diskusí, ale přišel v době, kdy začali řešit personální rozdělení struktury vlády. Vláda se měla skládat z 25 členů, a to tak, že 16 Čechů a 9 Slováků. Slováci měli obdržet tato místa: 2 místa náměstků předsedy vlády, 4 ministerská místa, 3 místa státních tajemníků. Češi byli rozděleni dle politické příslušnosti takto: 3 Československá strana národně socialistická, 3

³⁴ Převzato z: BUČEK, M. - KLIMEŠ, M. - VARTÍKOVÁ, M.: Program revoluce. Praha: Svoboda. 1975, s. 264.

³⁵ Převzato z: BUČEK, M. - KLIMEŠ, M. - VARTÍKOVÁ, M.: Program revoluce. Praha: Svoboda. 1975, s.265.

³⁶ „*Nová vláda republiky bude pomáhati tomu, aby dnešní stav, vyllynuvší ze Slovenského národního povstání, se stal základem pro příští ústavopravní uspořádání státu v duchu rovnosti obou národů v jednotné Republice československé.*“

Komunistická strana Československa, 3 Československá strana lidová. Ostatní křesla měla být rezervována významným osobnostem: J. Masaryk – ministerstvo zahraničí, L. Svoboda – ministerstvo národní obrany, Z. Nejedlý – ministerstvo školství, A. Hasal – ministerstvo dopravy a J. Škvařil – ministerstvo zdravotnictví. Předložená koncepce nebyla přijata národními socialisty, kteří nesouhlasili s tím, že pod jejich patronátem nebude jedno z důležitých ministerstev. Nakonec všechny politické strany vytvořily z politických stran komisi šesti³⁷, která dne 28. března 1945³⁸ došla ke konsenzu a jednomyslně přijala návrh nové vlády Klementem Gottwaldem.³⁹

Výsledkem moskevských jednání bylo, že nakonec všechny složky Národní fronty schválily vládní program i složení první poválečné československé vlády. Poté následovalo seznámení prezidenta E. Beneše s vládním programem a složením vlády, což zajistila šestka. Prezident Beneš objasnil situaci probíhajících jednání mezi ním a představiteli SSSR, kteří vzájemně rozebrali klíčové otázky: řešení Zakarpatské Ukrajiny, úvěrovou dohodu, vzájemnou pomoc ČSR a SSSR. Prezident přislíbil jmenovat novou vládu v tom složení, jak ji navrhli delegáti na moskevských jednáních. Konečnou schůzi a podpisem stvrdily všechny zúčastněné strany, že souhlasí s novým vládním programem a že přijímají novou vládu.

LITERATURA:

- BOUČEK, M., KLIMEŠ, M., VARTÍKOVÁ, M. Program revoluce. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1975. 317 s.
- BĚLINA, P. Velké dějiny zemí koruny české. 1. vyd. Praha: Paseka. 2001. 776 s.
- GRONSKÝ, J. Československé dějiny státu a práva 1938 – 1948. 1. vyd. Praha: SNP. 1971. 255 s.
- GRONSPÍČ, J., CHOVANEC, J., VYSOKAJ, J. Košický vládní program-program budování lidově demokratického Československa. 1. vyd. Praha: SNP. 1977. 150 s.
- HUSÁK, G. Svědectví o Slovenském národním povstání. 2. vyd. Praha: Naše vojsko. 1974. 643 s.

³⁷ Komise šesti byla tvořena ze zástupců těchto politických stran: KSČ, Československá strana národně socialistická, Československá strana lidová, Československá strana sociálně demokratická a KSS, Demokratická strana.

³⁸ BUČEK, M. - KLIMEŠ, M. - VARTÍKOVÁ, M.: Program revoluce. Praha: Svoboda. 1975.

³⁹ A to ve složení: předseda vlády – Z. Fierlinger (SD), náměstkové – J. Ursíny (DS), V. Široký (KSS), J. David (NS), J. Šrámek (L), K. Gottwald (KSČ),

Ministr národní obrany – L. Svoboda (N), státní tajemník MNO – M. Ferjenčík (N), ministr zahraničí – J. Masaryk (N), státní tajemník (MNZ) - V. Clementis (KSS), ministr zahraničního obchodu – H. Ripka (NS), státní tajemník (MZO) – J. Lichter (DS), ministr vnitra – V. Nosek (KSČ), ministr financí – V. Šrobár (DS), ministr průmyslu – B. Laušman (SD), ministr vnitřního obchodu – I. Pietor (DS), ministr zemědělství – J. Ďuriš (KSS), ministr výživy – V. Majer (SD), ministr dopravy – A. Hasal (N), ministr pošt – F. Hála (L), ministr ochrany práce a sociální péče – J. Šoltéz (KSS), ministr školství a osvěty – Z. Nejedlý (N), ministr zdravotnictví – A. Procházka (L)

Zkratky: SD- Československá sociálně demokratická strana, DS – Demokratická strana, KSS – Komunistická strana Slovenska, L – Československá strana lidová, KSČ – Komunistická strana Československa, N – bez politické příslušnosti.

- KAPLAN, K. Československo v letech 1945 – 1948. 1. vyd. Praha: SNP. 1991. 153 s.
- KOVAČ, A. Košický vládní program. 1. vyd. Bratislava: SPN, 1977, 139 s.
- KRÁL, V. Dny které otřásl Československem. 1. vyd. Praha: Naše vojsko. 1975. 331 s.
- KVASIL, B. a kol., Malá československá encyklopedie M-Pol. 1. vyd. Praha: Československá akademie věd. 1984. 887 s.
- LAŠTOVIČKA, B. V Londýně za války. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1978. 755 s.
- MENCL, V., HÁJEK, M., OTÁHAL, M., KADLECOVÁ, E., Křižovatky 20. století. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1990. 399 s.
- PEHR, M. Zápas o nové Československo 1939-1945. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 2010. 265 s.
- VLČEK, E. Poválečná obnova ČSR a její státoprávní stabilizace. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita. 1993. s. 49.
- VARTÍKOVÁ, M. Košický vládní program.

Internetové odkazy:

- www.blisty.cz
- www.devian.cz

ÚKLADY O REPUBLIKU A JEJICH ODRAŽ V JUDIKATUŘE NEJVYŠŠÍHO SOUDU ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY

JAN KAZDA

ÚVOD

Dne 23. března 1923 schválilo Národní shromáždění Československé republiky zákon č. 50/1923 Sb. z. a n. na ochranu republiky (dále jen „ZOR“). Tento zákon je mnohými dodnes považován za velice kontroverzní už vzhledem k faktu, že měl chránit republiku jak před Němci a Maďary, kterým byla nově vzniklá Československá republika trnem v oku, ale taktéž i před komunistickým pučem.¹

Mnozí představitelé státní moci, ale i právní vědy považovali přijetí tohoto zákona za zbytečné,² jelikož na základě recepčního zákona (zákon č. 11/1918 Sb. z. a n.) a taktéž na základě zákona ze dne 23. července 1919 č. 449/1919 Sb. z. a n., o zákonné ochraně republiky Československé, byla recipována a částečně přizpůsobena úprava rakouská,³ jejíž ustanovení trestní normy o ochraně státu také samozřejmě obsahovala. Situace po vzniku republiky však naznačovala, že rakouská či uherská úprava na složitě vnitropolitické rozpoložení, snahy některých menšin a především změny v státoprávním uspořádání stačit nebude. Rozhodnutí chránit republiku pomocí nové právní úpravy (včetně nového soudního orgánu) pak definitivně padlo po atentátu na československého ministra financí Aloise Rašína,⁴ který se udál dne 5. ledna 1923.⁵ Vedením legislativních prací byl pověřen univ. Prof. August Miříčka.⁶

¹ Na tuto stranu aplikace zákona na ochranu republiky se samozřejmě nezapomnělo ani v dobách komunistického režimu. O tom svědčí např. SOUKUP, L., Zákon na ochranu republiky a svoboda tisku v ČSR, in Právněhistorické studie, Praha: Československá akademie věd, 1984, s. 127-140; HAUSER, J., K dějinám teroristického zákona na ochranu republiky, in Právník, roč. 92, Praha: Právníkový ústav ministerstva spravedlnosti, 1953, s. 499 – 512. V této věci si ještě dovolím odkázat na později rozebírané rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 3. listopadu 1927, Zm II 309/27, publikováno in VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*, Praha: Právnícké nakladatelství v Praze, 1927, s. 781-785, pod číslem 2952.

² Vyvracením tohoto argumentu se zabývá např. prof. A. Miříčka in MIŘIČKA, A., Poznámky k zákonu na ochranu republiky, in Právník, Praha: Právnícká jednota, 1923, s. 163.

³ Blíže k rakouské právní úpravě ochrany státu např. HOLUB, M., Ochrana státu za absolutismu, konstitucionalismu a republiky, in VŠEHRD – list československých právníků, roč. 7, Praha: Všeherd, 1926, s. 7 – 17 nebo SLAVÍČEK, J., Úvod ve studium trestního hmotného práva vůbec a ve studium rakouského zákonníka trestního ze dne 27. května 1852 zvláště, Praha: nákladem spisovatelovým, 1866.

⁴ Blíže k Aloisi Rašínovi, jeho životu a smrti např. VALENTA, L., Za Drem Al. Rašínem, in *Česká advokacie*, roč. IX, č. 3, Praha: Spolek českých advokátů v Praze, 1923, s. 25 – 26; STOMPFE, A., Dr. Alois Rašín, in *Česká advokacie*, roč. IX, č. 3, Praha: Spolek českých advokátů v Praze, 1923, s. 26 – 31 a 56 – 57; Blíže k důvodům přijetí ZOR např. KLÍMEK, A., *Velké dějiny země koruny české*, svazek XIII., Praha: Paseka, 2000, s. 371 an.

⁵ Blíže k důvodům přijetí ZOR např. KLÍMEK, A., *Velké dějiny země koruny české*, svazek XIII., Praha: Paseka, 2000, s. 383 an.

⁶ Blíže k osobě prof. Miříčky např. in SOUKUP, L., August Miříčka, in SKŘEJPOVÁ, P., *Antologie československé právní vědy v letech 1918 – 1939*, Praha: LINDE Praha, 2009, s. 376 – 383.

V tomto příspěvku se hodlám zabývat jednou ze skupin trestných činů, jež definuje ZOR a to úklady o republiku *sensu largo*. Při zpracování této stati budu vycházet jak z dobových komentovaných zákonů⁷, časopiseckých článků, tak i z judikatury Nejvyššího soudu Československé republiky (dále jen „NS ČSR“) z let 1924 – 1934.⁸

ÚKLADY O REPUBLIKU

Trestný čin úkladů o republiku byl upraven v ustanoveních §§ 1 – 3 ZOR. Ustanovení § 1 stanovilo, že kdo se pokusí násilím změnit ústavu, zejména pokud šlo o samostatnost, jednotnost nebo demokraticko-republikánskou formu státu, stejně tak, kdo se pokusí úplně znemožnit ústavní činnost prezidenta republiky, jeho náměstka, zákonodárného sboru, vlády nebo guvernéra Podkarpatské Rusi, bude potrestán těžkým žalářem od pěti do dvaceti let, za okolností zvláště přitěžujících těžkým žalářem na doživotí.⁹ Stejně měl být potrestán i ten, kdo se násilím pokusí přivtělit cizímu státu území republiky nebo odtrhnout od něho jeho část.

Pokud zákon stanoví, že trestný čin úkladů o republiku lze spáchat pouze násilím, považuji za potřebné nalézt výklad pojmu násilí. Tento výklad nám podává sám ZOR v ustanovení § 39 odst. 1. Dle této normy se rozumí násilím nejen skutečný násilný čin, nýbrž i nebezpečná výhrůžka bezodkladným násilným činem. I přes výše podanou definici je třeba brát v potaz, že pojem násilí je v zákoně používán ve dvojitým smyslu. Zatímco v ustanovení o úkladech je násilí dle uvedené definice pouze prostředkem k dosažení pachatelem vytyčeného cíle, v ustanovení § 10, tedy úpravě násilí proti ústavním činitelům, je násilí samo o sobě pachatelovým cílem.

Úkladů o republiku se mohl dopustit v podstatě kdokoli, tedy jak příslušník Československé republiky, tak i cizinec. Nebylo žádnou překážkou, pokud byl trestný čin spáchán v cizině.¹⁰

Výše uvedené ustanovení mělo účinně zabezpečovat nezávislost nově vzniklé republiky a chránit ji před eventuálními násilnými pokusy o federalizaci či dokonce o autonomii. Stejně tak postihovala úprava úkladů pokusy o převrat, jež by mohly ohrožovat demokraticko-

⁷ Např. ČERNÝ, J., *Zákon na ochranu republiky*, Pardubice: nákladem „Soudcovských listů“, 1926; LEPSÍK, J., *Zákon na ochranu republiky s důvodovou zprávou*, Praha: Fr. Borový, 1923; MILOTA, A., *Zákon na ochranu republiky*, Kroměříž: J. Gusek, 1923; DRLÍK, F., *Zákon na ochranu republiky s vysvětlivkami a příklady*, Praha: Melantrich, 1937; ŠLAPÁK, F., *Zákon ze dne 19. března 1923 č. 50 sbírky zák. a nař. na ochranu republiky*, Praha: Československý kompas, 1937.

⁸ Při zpracování této stati vycházím ze sbírky soudních rozhodnutí VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*, Praha: Právnícké nakladatelství v Praze, 1924-1934.

⁹ Stanovení výše trestu bylo novelizováno ustanovením § 1 dekretem prezidenta republiky ze dne 19. června 1945 č. 16, o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech tak, že za spáchání trestného činu úkladů o republiku byl uložen trest smrti.

¹⁰ K tomu ustanovení § 38 ZOR.

republikánské zřízení republiky¹¹. To se ale netýkalo pouze násilné změny republiky k stavovskému či monarchistickému zřízení, ale i případného nastolení diktatury hlavy státu. Jak uvádí ve své stati Rudolf Wierer, „*pokusy směřující pouze k násilné změně podřadných ustanovení ústavy sem nenáleží (ochrana menšin). Ústavou rozumí se totiž souhrn všech zákonů ústavních ve smyslu formálním, tedy nejen těch, které jsou obsaženy v ústavní listině z 29. února 1920 č. 121 s. z. a n., ale i oněch, které byvše usneseny kvalifikovanou většinou, byly prohlášeny za ústavní.*“¹²

Zajímavý výklad pojmu úklady o republiku přináší i komentář k ZOR zpracovaný univerzitním profesorem A. Milotou¹³. Dle Miloty naplňuje podstatu trestného činu úkladů o republiku „*jednak každý násilný pokus o převrat, mající za účel podřídit republiku jinému státu, ať ve formě jakékoli, aneb i jen vytvořit s jiným státem spolkový nějaký útvar, nebo podobný pokus o rozdělení republiky na několik státních útvarů, třeba vzájemně spojených, nebo konečně pokus o takový převrat, kterým by např. byl nastolen panovník nebo místo Národního shromáždění jiný orgán, vykonávající moc zákonodárnou, např. sověty, rady vojáků a sedláků apod.*“¹⁴ Dále Milota uvádí, že by byla naplněna skutková podstata trestného činu úkladů o republiku i v tom případě, kdyby se pachatel násilně pokusil o zvrácení výše uvedených demokraticko-republikánských základů, to i bez určitého cíle, bez konkrétní představy, co má být místo nich utvořeno.

Jak dále vychází z uvedeného ustanovení, trestný čin úkladů o republiku *stricto sensu* bylo možné spáchat nejen násilnou změnou ústavy či jejích základních hodnot, nýbrž i faktickým znemožněním ústavní činnosti i jen jednoho z uvedených orgánů.

Z JUDIKATURY NS ČSR K ÚKLADŮM O REPUBLIKU

Jedním z mála rozhodnutí NS ČSR, jež aplikuje ustanovení § 1 ZOR je rozhodnutí ze dne 21. března 1924, sp. zn. KR II 584/23. V tomto rozhodnutí soud zamítl stížnosti obžalovaných, panů Pavla H. a Ondřeje K., a potvrdil názor Státního soudu v Brně, jež judikoval, že zhotovení ekrasitových pum a jejich položení na určitých místech, naplňuje skutkovou postatu trestného činu úkladů o republiku podle ustanovení § 1 ZOR, je-li článkem plánovitě činnosti irendentistické organizace, směřující k opětovnému násilnému přivtělení válkou pozbytého území k maďarskému státu.

¹¹ Zajímavou polemiku o tom, co je vlastně konkrétně myšleno demokraticko-republikánskou formou státu nalezneme např. in VAVŘÍNEK, F., *Zákony na ochranu státu a státní forma*, in RIEGER, B., *Pocta k sedmdesátým narozeninám univ. Prof. Dra Augusta Miříčky*, Praha: Bursík a Kohout, 1933, s. 605 – 615.

¹² MIŘIČKA, A., *Poznámky k zákonu na ochranu republiky*, in Právník, Praha: Právnícká jednota, 1923, s. 161-169.

¹³ Blíže k osobě prof. Alberta Miloty např. in SOUKUP, L., Albert Milota, in SKŘEJPOVÁ, P., *Antologie československé právní vědy v letech 1918 – 1939*, Praha: LINDE Praha, 2009, s. 368 – 375 nebo RÁLIŠ, A., Albert Milota, in *Pocta k šedesátým narozeninám Prof. Dr. Alberta Miloty*, Bratislava: Právnícká fakulta Univerzity Komenského, 1937, s. 5 – 9.

¹⁴ MILOTA, A., *Zákon na ochranu republiky*, Kroměříž: nakl J. Gusek, 1923, s. 8.

V této věci soud řešil několik dílčích, avšak zásadních problémů. A to v první řadě zda je možné užít ZOR na čin, jenž byl spáchán ještě před nabytím účinnosti tohoto zákona, nebo zda se mají použít ustanovení tehdy na Slovensku platného uherského trestního zákona. Tímto právním problémem se soud vypořádal pomocí ustanovení § 2 uherského trestního zákona, jež umožňoval posuzovat případ dle nově účinné právní úpravy, pokuta byla pro pachatele příznivější. Soud sice dospěl k názoru, že uherský trestní zákon umožňuje snížení trestu na 3 roky odnětí svobody, zatímco ZOR neumožňuje snížit trest pod 5 let, avšak závažnost činnosti obviněných neumožňuje soudu uložit trest na tak nízké úrovni.

Dalším problémem, se kterým se musel soud vypořádat, je prokázání úmyslu obžalovaných svou činností způsobit následky uvedené v ustanovení §1 odst. 3 ZOR, tedy odtrhnout část Slovenska a Podkarpatské Rusi od ČSR a přičlenit ji k maďarskému státu. Zde soud poukázal na prokázané zapojení obžalovaných v irredentistické organizaci majora N-vého a odkázal na výpovědi svědků, jež vypověděli, že obžalovaní nevyovídají pravdu, když tvrdí, že je major N. do svého plánu nezasevtil. O plánu poškodit obranyschopnost republiky, a tak umožnit následné násilné odtržení výše uvedených území svědčí i fakt, že obžalovaní umístili pumy mj. na četnické stanici v Užhorodě a v bytě generála C.

Poslední problematickou otázkou tohoto řízení byla otázka, zdali se jednalo o trestný čin úkladů o republiku dle ustanovení § 1 odst. 3 ZOR, nebo o trestný čin přípravy úkladů dle ustanovení § 2 téhož zákona vzhledem k faktu, že pumy byly odhaleny před jejich explozí a zneškodněny. Soud rozhodl následovně: „*O pouhém jednání přípravném by mohlo být snad řeši, dokavad se činnost stěžovatelova omezila na to, aby si opatřoval materiál potřebný k zhotovení pum a jej u sebe uschoval, dokud se poohlížel po pomocnících, vyhledával místa k těmto účelům vhodná. Jakmile však, zhotoviv pumy, na vyhlédnutých místech je podložil, došel tím jeho úmysl tímto skutkem k dosažení cílů irredentistické organizace, co na něm bylo přičinit na venek zřetelného vyjádření; došlo v případě tom již ku „násilí“, jež vede ke skutečnému dosažení zamýšleného výsledku...jde o pokus vzdálený...Jako pokus spadá však zjištěné jednání ... pod hledisko §u 1 odst. 3...*“¹⁵

PŘÍPRAVA ÚKLADŮ

Jistou právní zajímavostí je skutečnost, že zatímco obecně nebývá pokus trestného činu samostatným trestným činem, v tomto případě tomu tak je. Jak uvádí prof. August Miříčka, „*platné zákony i osnovy prohlašují přípravné jednání za trestné jen zcela výjimečně za zesílením právní ochrany zvláště cenných statků právních, tedy u deliktů zvláště těžkých. (Srov., pokud jde o naše právo, § 6 zák. o třaskavinách, §5 zák. o padělání peněz,...)*“¹⁶ Trestný čin pokusu úkladů o republiku upravuje ustanovení § 2 ZOR. Tohoto trestného činu se dopustil

¹⁵ Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 21. března 1924, sp. zn. KR II 584/23, publikováno in VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*, Praha: Právnícké nakladatelství v Praze, 1924, s. 241-245, pod číslem 1561.

¹⁶ MIŘIČKA, A., K problému volního práva trestního, in *Pocta k šedesátým narozeninám Prof. Dr. Alberta Miloty*, Bratislava: Právnícká fakulta Univerzity Komenského, 1937, s. 222 – 228.

ten, kdo se s někým spolčil za účelem činit úklady o republiku dle ustanovení § 1 ZOR, dále ten, kdo vešel za tím samým účelem do přímého či nepřímého styku s cizí mocí nebo s cizími činiteli a to zejména vojenskými nebo finančními. Dále se přípravy úkladů dopustil ten, který za účelem uskutečnění úkladů o republiku sbíral branné nebo pomocné síly, organizoval je, nebo cvičil, či poskytoval nebo opatroval za týmž účelem zbraně nebo jiné prostředky.

Ten, kdo se dopustil výše uvedeného, měl být potrestán za zločin těžkým žalářem od jednoho do pěti let, za okolností zvláště přitěžujících těžkým žalářem od pěti do deseti let.¹⁷ Tak jako v předchozím případě se tohoto trestného činu mohl dopustit jak československý příslušník, tak cizinec, nerozhodno, jestli na území ČSR nebo v zahraničí.

O spolčení jde v tomto případě tehdy, pokud se alespoň dvě osoby domluví na společném plánu, jež má vést k úkladům, tedy na komplotu. Jak uvádí Milota, „nerozhoduje, spolčí-li se k součinnosti (spolupachatelství), či má-li jen jedna osoba druhé pomáhati“¹⁸. Důležitým aspektem je, že musí být mezi pachateli zřejmé, za jakým konkrétním účelem se spolčují. Pokud by to zřejmé nebylo, šlo by pak o přečin sdružování státu nepřátelského dle ustanovení § 17 ZOR, nikoli o přípravu úkladů dle ustanovení § 2. Trestný čin je tedy dokonán, pokud se spolčené osoby shodnou na svém cíli, nebo i v případě, že se osoba připojí k již dohodnutému spolčení jiných osob.

Pokus o spolčení je ze své podstaty samozřejmě možný a to z toho důvodu, že jde v případě přípravy úkladů o samostatnou skutkovou podstatu, taktéž je možné i účastenství, tedy návod i pomoc.

Jak vychází z dikce ustanovení o přípravě úkladů, za trestné je považován jak přímý, tak nepřímý styk s cizím státem např. prostřednictvím různých agentů.¹⁹ Dle Weirerova výkladu postihuje úprava přípravy úkladů taktéž „styk s ilegálními organizacemi vojenskými a politickými, které vznikly v poražených státech bývalých centrálních mocností a které si vytkly za úkol znovuzřízení státních útvarů předválečných.“²⁰ Milota ve svém komentáři výklad tohoto ustanovení ještě rozšiřuje v tom smyslu, že za cizí činitele je potřeba považovat např. i cizí politické strany, nebo třeba i cizí žurnalisty, jež by mohli působit příznivě pro chystané úklady.

Jak dále vychází z dikce ustanovení § 2, čin přípravy úkladů je dokonán už v okamžiku, kdy byl styk zahájen. Není však vůbec nutné, aby cizí činitel s přípravou úkladů souhlasil. Mohlo tedy např. jít o situace, kdy nabídka ze strany přípravece směřovaná k cizímu činiteli zůstala

¹⁷ Stanovení výše trestu bylo novelizováno ustanovením § 1 dekretem prezidenta republiky ze dne 19. června 1945 č. 16, o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech tak, že za spáchání trestného činu úkladů o republiku byl uložen trest těžkého žaláře od dvaceti let až na doživotí a za okolností zvláště přitěžujících smrtí.

¹⁸ MILOTA, A., *Zákon na ochranu republiky*, Kroměříž: nakl. J. Gusek, 1923, s. 10

¹⁹ K tomu uvádím výklad tohoto ustanovení učiněný NS ČSR v rozhodnutí ze dne 17. února 1926, ZM I 585/25, publikováno in VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*, Praha: Právnícké nakladatelství v Praze, 1926, s. 135-141, pod číslem 2294.

²⁰ WIERER, R., *Úklady o republiku, in Věhrd*, ročník 9, číslo 5, Praha: Věhrd, 1928, str. 133.

bezvýslednou. Pokud by však např. dopis cizímu činiteli byl zachycen ještě před jeho doručením, šlo by pouze o pokus. Ten je však stejně dle ustanovení § 8 tr. zák. stejně trestný, jako čin dokonaný.

Co se týče ustanovení odst. 3 téhož ustanovení, tedy sbírání a organizování braných a pomocných sil, šlo především o najímání (ať úplatného nebo dobrovolného) braných sil, tedy takových sil, jež mají při úkladném činu použít zbraně, ale taktéž i sil pomocných, tedy těch, jež vykonávají jiné, než výše uvedené úkoly (mohlo jít např. o logistiku, zajištění spojení, ošetření raněných, zásobování...²¹) a jejich organizování tak, aby byl zaveden mezi těmito silami pořádek a byly rozděleny úkoly.

Z JUDIKATURY NS ČSR K PŘÍPRAVĚ ÚKLADŮ

Velice zajímavý, ba dokonce přímo vzorový příklad přípravy úkladů nalezneme v již citovaném rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 17. února 1926, ZM I 585/25.

V tomto případě šlo přípravu převratu, jenž měl vyústit v znovunastolení rakouské monarchie a to s důsledky pro Československou republiku samozřejmě naprosto zničujícími. Obžalovaný se trestného činu přípravy úkladů o republiku dopustil zasláním několika dopisů, jejichž obsah byl následující: „*jeho (obžalovaného) tajným cílem jest: ... restaurace absolutistického císařství Rakouského, ... 4. že on, obžalovaný, jsa absolutistou, jest: ... b) pro rozpuštění všech politických stran, c) pro nadvládu rakouské vojenské kliky v celém Rakousku...*“²²

Z výše uvedeného je jasně patrný úmysl násilím změnit ústavu, zejména pokud jde o samostatnost, jednotnost nebo demokraticko-republikánskou formu státu. Vzhledem k okolnosti, že akce byla včas odhalena, byla takto naplněna jedna z podmínek trestného činu přípravy úkladů, a to právě jasné zacílení na konkrétní cíl – násilím změnit ústavu ve smyslu zničení samostatnosti i demokraticko-republikánské formy státu.

Dále obžalovaný zvacími dopisy svolával utajenou schůzi na den 22. června 1924 do „Reprezentativního domu“. „*Podle programu, jež obžalovaný podepsal, měly býti na zmíněné schůzi předmětem porady zejména tyto otázky: e) volba komisí, i) porada se zahraničními hosty, ... g) záležitosti vojenské... Na programu schůze bylo též spojití se s Hackenkreuzlery v Československu, s organizací vojáků z fronty ve Vídni, počtem 250.000 mužů, s plukem Němců z Čech v Drážďanech, s plukem Slováků v Budapešti... Dále měli býti jmenováni: důvěrníci pro jednotlivé země. Čsl. republiky ... a zřízeny různé komise a to vojenská, zahraniční, organizační a tisková, finanční, Komise vojenská měla za povinnost jmenovati důvěrníky ve všech vojenských posádkách republiky, udržovati s nimi styk, vyhledávati staré aktivní důstojníky,*

²¹ K tomu blíže např. v důvodové zprávě k ZOR, publikované in LEPŠÍK, J., *Zákon na ochranu republiky s důvodovou zprávou*, Praha: Fr. Borový, 1923.

²² Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 17. února 1926, ZM I 585/25, publikováno in VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*, Praha: Právnické nakladatelství v Praze, 1926, s. 135-141, pod číslem 2294.

*organisovati je v opozičním klubu, navázati a udržeti styk s organizací vysloužilých vojáků z fronty ve Vídni... rovněž komise zahraniční měla za povinnost udržovati stálý styk s vlivnými činiteli opozičními za hranicemi.*²³ Dále je ze soudního spisu patrné, že obžalovaný kontaktoval vlivné maďarské šlechtice s cílem zapojit je do svého plánu.

Tímto naplnil obviněný objektivní stánku skutkové podstaty přípravy úkladů o republiku. Soud vzal za prokázané, že pořádáním schůzky, jejíž deklarovaný obsah odpovídal přípravě převratu, se obžalovaný dopustil spolčení dle ustanovení § 2 ZOR. Vzhledem k jeho kontaktům v Německu, Rakousku a Maďarsku a taktéž s přihlédnutím k dopisům, jež zasílal představitelům maďarské šlechty, je nepochybné, že tímto obžalovaný naplnil objektivní stránku výše uvedeného trestného činu v tom smyslu, že vešel ve styk s cizí mocí či cizími činiteli a to jak vojenskými (např. oněch 250 000 vojáků ve Vídni), tak i finančními (maďarská šlechta). Taktéž tvoření organizační struktury hnutí obžalovaného lze kvalifikovat jako příprava a organizace jiných než branných sil.

Z výše uvedeného je tedy jasně patrné, že došlo k naplnění objektivní stránky trestného činu. Obžalovanému tedy zbývalo pouze popřít naplnění stránky subjektivní. Obžalovaný zakládal svou obhajobu na tvrzení, že nešlo o přípravu státního převratu s cílem obnovení rakouského císařství, nýbrž o nepochopené vyjádření obširných úvah o nespokojenosti obžalovaného s tehdejšími hospodářskými a politickými poměry, tedy o opoziční politický boj.

Soud však argumenty obžalovaného neakceptoval. Dle názoru soudu je jen těžko představitelné, že by se někdo spolčil za účelem znovuoobnovení rakouského císařství se zahraničními vojenskými činiteli, snažil se najít spojence mezi vojenskými činiteli tuzemskými, zakládal za tímto účelem různé komise a sháněl financování pro svůj podnik, pokud by neusiloval násilím změnit ústavu.

Další zajímavé rozhodnutí NS ČSR, jež si zde dovoluji v krátkosti zmínit je ze dne 3. listopadu 1927, Zm II 309/27²⁴, činnosti komunistické mládeže. „*Na obžalované byla podána obžaloba pro zločin přípravy úkladů ve smyslu § 2 čis. 1 a 2 zák. na ochr. rep., jehož se dopustili tím, že jako členové organizace komunistické mládeže v Československu oplátkou za to, že komunistická strana ruská udělila čl. straně komunistické čestné velitelství nad 5. divizí ruské armády, usnesli se věnovati prapor ruskému vojenskému oddílu generála Buděného, že v důsledku tohoto usnesení obžalovaný Josef M. odvezl prapor do Č. B. v úmyslu, by jej odtamtud odvezl do P. za účelem další dopravy do Ruska, že však prapor byl mu v C. B. zabaven, a že se*

²³ Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 17. února 1926, ZM I 585/25, publikováno in VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*, Praha: Právnické nakladatelství v Praze, 1926, s. 135-141, pod číslem 2294.

¹⁶ Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 3. listopadu 1927, Zm II 309/27, publikováno in VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*, Praha: Právnické nakladatelství v Praze, 1927, s. 781-785, pod číslem 2952.

tímto jednáním spolčili k úkladům o republiku (odst. první § 2 zák.) a k tomu konci vešli ve styk s cizí mocí a s cizími činiteli, zejména s vojenskými (odst. druhý § 2 zák.).“²⁵

Zemský soud v Brně zprostil obžalované obvinění v tom smyslu, že je naprosto nemyslitelné, aby členové komunistické buňky naplnili skutkovou podstatu ustanovení § 2, tedy přípravu úkladů tím, že by věnovali prapor ruské divizi. Věnování praporu nalézací soud kvalifikuje jako pokus o obnovení dřívější tradice a je naprosto neškodný. Dále vycházel zemský soud z přesvědčení, že akt darování praporu nemůže mít za bezprostřední následek úklady, a to ani v přípravné fázi. Zemský soud zamítl návrhy ze strany státního zastupitelství, aby bylo v procesu řešeno nejen samotné věnování praporu, ale taktéž i hlubší souvislosti. Především měl být dle názoru státního zástupce zkoumán charakter komunistické strany, jejích cílů a prohlášení, styky této strany se sovětskou armádou, ale i oficiální styky Československé republiky se Sovětským svazem. V tomto ohledu se Nejvyšší soud s názory státního zástupce ztotožnil a rozhodnutí zemského soudu zrušil.

Nejvyšší soud došel k názoru, že nalézací soud přehlédl všeobecně známou skutečnost, a to, že udělování velitelství vojenských jednotek jednotlivcům nebo organizacím bylo vždy prováděno jako akt mezistátní, tedy na úrovni diplomatické. V tomto případě ale rozhodně nešlo o akt mezistátní povahy, nýbrž o akt komunistické internacionály (potažmo rudé armády) a československé komunistické organizace. Podobné navazování styků by bylo přípustné pouze, pokud by se dělo prostřednictvím státních úřadů, jimž jsou vojenské věci svěřeny. Navíc nutno podotknout, že v době procesu ještě Československá republika neuznala Sovětský svaz de iure a tak mezi těmito státy nebylo obvyklých diplomatických styků.

Ačkoli nalézací soud během své činnosti sám zjistil, že úkolem komunistické internacionály, tedy i rudé armády, je nejen obrana vlastního státu a udržení sovětského režimu, nýbrž i podpora revolučních akcí v jiných státech, tedy potenciálně i v Československu, nevyvodil ze svého zjištění žádné závěry. Nejvyšší soud v této věci poukazuje na skutečnost, že pokud je úkolem rudé armády i podpora zahraničních komunistických revolucí, nelze kvalifikovat věnování praporu jako pokus o navázání na tradice, nýbrž jde o snahu navázat bližší spolupráci mezi místní komunistickou buňkou a cizí vojenskou mocí.

Nejvyšší soud dále konstatuje, že nalézací soud zcela opomenul vzít v úvahu cíle komunistické strany, a to především nastolení vlády dělníků a rolníků pomocí revoluce. Cílem komunistické organizace v Československu bylo tedy násilné převzetí moci a změna státního uspořádání po vzoru Sovětského svazu. O tomto úmyslu obžalovaných svědčí i jejich projevy, v nichž vyjadřují víru, že prapor věnovaný sovětské armádě se vrátí zpět do Brna, a to ve chvíli, kdy již Brno bude rudé.

Obstát nemohl ani argument nalézacího soudu, že v tomto případě se neprojevil zločinný úmysl obžalovaných způsobem, který by přiblížil možnost výsledku a ohrozil tak hodnoty chráněné zákonem na ochranu republiky. Nalézací soud se domnívá, že aby byla naplněna

²⁵ Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 3. listopadu 1927, Zm II 309/27, publikováno in VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*, Praha: Právnícké nakladatelství v Praze, 1927, s. 781-785, pod číslem 2952.

skutková podstata § 2 ZOR, musel by nastoupit následek akce bezprostředně po akci. Nejvyšší soud má v této věci za to, že pro naplnění skutkové podstaty § 2 odst. 1 postačí, když jednání obžalovaných je způsobilé přivodit možnost výsledku i pozvolna a v budoucnu.

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že se obžalovaní dopustili trestného činu spolčení za účelem úkladů o republiku, a dále pokusu trestného činu vejíti ve styk s cizími vojenskými činiteli za účelem úkladů.

OHROŽENÍ BEZPEČNOSTI REPUBLIKY

Trestný čin ohrožení bezpečnosti republiky je upraven v ustanovení § 3 ZOR. V prvním odstavci tohoto ustanovení se praví, že ten, kdo s úmyslem poškodit republiku ji vydá v nebezpečí války nebo nepřátelského činu cizí moci nebo ozbrojeného napadení, anebo toto nebezpečí zvýší, bude potrestán těžkým žalářem od 5 do 10 let, za zvláště přitěžujících okolností těžkým žalářem od 10 do 20 let nebo doživotím.²⁶

Tímto ustanovením měla být chráněna republika proti tomu, kdo by ohrozil její mír s úmyslem republiku poškodit. Z výše uvedeného ale vyplývá, že pokud by někdo vyprovokoval nebezpečí války bez úmyslu stát poškodit, nebo snad se záměrem státu prospět, nemohl by být pro tento trestný čin stíhán. I přes tento fakt má Rudolf Wierer za to, že výše uvedené ustanovení poskytuje státu dostatečnou ochranu míru. „*Vždyť zákon nestihá jen toho, kdo přiměl cizí stát k vypovězení války republice nebo republiku k vypovězení války, ale i toho, kdo vydal republiku nepřátelskému činu cizí moci, jako například přerušení diplomatických styků, retorsí tedy činu, který nemusí mít v zápětí válku.*“²⁷

Jak je patrné z dikce prvního odstavce § 3, trestným podle tohoto ustanovení byl tedy i ten, kdo vydal republiku ozbrojenému napadení, kterým by mohla být republika ohrožena nejen jinými státy bez řádného vyhlášení války, ale i ozbrojenými skupinami, které by nebyly pravidelnými vojsky některého státu.

V druhém odstavci se praví, že se dopustí trestného činu ohrožení republiky ten, kdo způsobí nebo podporuje povstání v Československé republice s úmyslem ohrozit tím její bezpečnost zvenčí. Za tento trestný čin měl být potrestán pachatel těžkým žalářem od jednoho do pěti let, za okolností zvláště přitěžujících těžkým žalářem od pěti do dvaceti let.

Jak z dikce ustanovení vychází, záleží trestná činnost ve způsobení nebo podpoře ozbrojeného povstání ve státě, ale obojí s úmyslem užití tohoto povstání jako prostředku, aby bylo způsobeno nebezpečí, že bude republika zapletena do války neb ozbrojeně napadena. Jan uvádí ve svém komentáři Milota, „*tento úmysl nemusí býti republice nepřátelský; na rozdíl od příp. odst. 1 je pachatel trestný, i když má úmysl republice prospěti. Další rozdíl od příp., že tu*

²⁶ Stanovení výše trestu bylo novelizováno ustanovením § 1 dekretem prezidenta republiky ze dne 19. června 1945 č. 16, o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech tak, že za spáchání trestného činu úkladů o republiku byl uložen trest těžkého žaláře od dvaceti let až na doživotí a za okolností zvláště přitěžujících smrtí.

²⁷ WIERER, R., Úklady o republiku, in *Všehrd*, ročník 9, číslo 5, Praha: Všehrd, 1928, s. 134.

*nebezpečí, tj. možnost války neb ozbrojeného napadení, vůbec vzniknouti objektivně nemusí. Povstáním se vyrozumívá hnutí velkého rozsahu, jehož se účastní určitá část občanstva, tedy většího rozsahu než jsou jednotlivé případy vzbouření podle § 73 rak. tr. zák. neb vzpoury podle § 152 a 153 uh. tr. zák. Povstání musí býti ozbrojené, tj. povstalci musí býti opatřeni zbraněmi, aby jimi se domohli svých cílů. Jaký účel povstání sleduje, je nerozhodné.*²⁸

Dále je v ustanovení § 3 ZOR uvedeno, že kdo se spolčí nebo vejde v přímý nebo nepřímý styk s cizí mocí nebo s cizími činiteli, zejména vojenskými nebo finančními, bude potrestán těžkým žalářem od šesti měsíců do pěti let.

Vzhledem ke zvolenému stylu této statě, jsem původně zamýšlel uvést ke každému trestnému činu alespoň jedno zajímavé rozhodnutí NS ČSR. Bohužel o prozkoumání Vážného sbírku rozhodnutí ve věcech trestních jsem nenalezl ani jedno rozhodnutí, jež by se dotýkalo ustanovení § 3 ZOR. Domnívám se, že je tak proto kvůli tomu, že ustanovení tohoto paragrafu poskytuje ochranu státu už v natolik extrémních situacích (např. ozbrojené povstání v republice), ke kterým za dobu trvání první Československé republiky nedošlo.

ZÁVĚR

Počátkem roku 1923 byl spáchán atentát na československého ministra financí Aloise Rašína. Po této akci mladého anarchisty Šoupala, bylo nabíledni, že nově vzniklý československý stát potřebuje účinnou trestněprávní ochranu, a to jak ochranu státu, tak i státních představitelů. V předloženém příspěvku se pokouším o rozbor první skupiny trestných činů zákona č. 50/1923 Sb. z. a n., na ochranu republiky, tedy o analýzu právní úpravy trestných činů úkladů o republiku in sensu largo.

Úklady o republiku v širším slova smyslu v sobě obsahují tři různé skutkové podstaty (úklady o republiku, příprava úkladů a ohrožení bezpečnosti republiky) jež je nutno od sebe odlišovat. Společnou však mají násilnou povahu. Násilí je u těchto trestných činů pouze prostředkem ke změně státoprávního uspořádání, oslabení státu ..., nikoli cílem, jak je tomu například u trestného činu útoku na ústavní činitele.

Právní úprava trestného činu úkladů o republiku poskytuje trestněprávní ochranu ústavě republiky, tedy zejména chrání samostatnost, jednotnost a demokraticko-republikánskou formu státu. Zákon v ustanovení § 2 stanoví trestnost přípravy úkladů. Skutečnost, že je příprava trestného činu zákonem označena jako samostatný trestný čin, ukazuje na velkou důležitost tohoto ustanovení a vůbec na důraz, jaký byl kladen na ochranu a udržení republiky.

Ustanovení § 3 upravující ohrožení bezpečnosti republiky ukotvuje trestněprávní následky úmyslného vyvolání nebezpečí války, nepřátelského činu cizí moci nebo ozbrojeného napadení ze strany cizí moci. V tomto ustanovení nalezneme i regulaci podpory ozbrojeného povstání s úmyslem oslabit republiku zvenčí.

²⁸ MILOTA, A., *Zákon na ochranu republiky*, Kroměříž: J. Gusek, 1923, s. 15.

Jednotlivé analýzy ve svém článku doplňují vybranou judikaturou Nejvyššího soudu Československé republiky, pokud taková byla vydána ve Vážného sbírce soudních rozhodnutí ve věcech trestních.

LITERATURA:

- ČERNÝ, J., *Zákon na ochranu republiky*, Pardubice: nákladem „Soudcovských listů“, 1926.
- DRLÍK, F., *Zákon na ochranu republiky s vysvětlivkami a příklady*, Praha: Melantrich, 1937.
- HAUSER, J., K dějinám teroristického zákona na ochranu republiky, in *Právník*, roč. 92, Praha: Právníký ústav ministerstva spravedlnosti, 1953, s. 499 – 512.
- HOLUB, M., Ochrana státu za absolutismu, konstitutionalismu a republiky, In *VŠEHRD – list československých právníků*, roč. 7, Praha: Všeherd, 1926, s. 7 – 17.
- KLIMEK, A., *Velké dějiny zemí koruny české*, svazek XIII., Praha: Paseka, 2000, ISBN 80 – 7185 – 328 – 3, s. 383 an.
- LEPŠÍK, J., *Zákon na ochranu republiky s důvodovou zprávou*, Praha: Fr. Borový, 1923.
- MILOTA, A., První desetiletí československého zákonodárství trestního, in *Právní obzor*, roč. IX, Bratislava: Právníká jednota na Slovensku, 1928, s. 594 – 604.
- MILOTA, A., *Zákon na ochranu republiky*, Kroměříž: J. Gusek, 1923.
- MIŘIČKA, A., K problému volního práva trestního, in *Pocta k šedesátým narozeninám Prof. Dr. Alberta Miloty*, Bratislava: Právníká fakulta Univerzity Komenského, 1937, s. 222 – 228.
- MIŘIČKA, A., Poznámky k zákonu na ochranu republiky, in *Právník*, Praha: Právníká jednota, 1923, str. 161-169.
- MIŘIČKA, A., *Trestní právo hmotné – část zvláštní*, sedmé vydání, Praha: Všeherd, 1924.
- RÁLIŠ, A., Albert Milota, in *Pocta k šedesátým narozeninám Prof. Dr. Alberta Miloty*, Bratislava: Právníká fakulta Univerzity Komenského, 1937, s. 5 – 9.
- SLAVÍČEK, J., Úvod ve studium trestního hmotného práva vůbec a ve studium rakouského zákonníka trestního ze dne 27. května 1852 zvláště, Praha: nákladem spisovatelevým, 1866.
- SOUKUP, L., Albert Milota, in SKŘEJPOVÁ, P., *Antologie československé právní vědy v letech 1918 – 1939*, Praha: LINDE Praha, 2009, s. 368 – 375
- SOUKUP, L., August Miříčka, in SKŘEJPOVÁ, P., *Antologie československé právní vědy v letech 1918 – 1939*, Praha: LINDE Praha, 2009, s. 376 – 383

- SOUKUP, L., Zákon na ochranu republiky a svoboda tisku v ČSR, in *Právněhistorické studie*, Praha: Československá akademie věd, 1984, s. 127-140.
- STOMPFE, A., Dr. Alois Rašín, in *Česká advokacie*, roč. IX, č. 3, Praha: Spolek českých advokátů v Praze, 1923, s. 26 – 31 a 56 – 57
- ŠLAPÁK, F., Zákon ze dne 19. března 1923 č. 50 sbírky zák. a nař. na ochranu republiky, Praha: Československý kompas, 1937.
- VALENTA, L., Za Drem Al. Rašínem, in *Česká advokacie*, roč. IX, č. 3, Praha: Spolek českých advokátů v Praze, 1923, s. 25 – 26.
- VAVŘÍNEK, F., Zákony na ochranu státu a státní forma, in RIEGER, B., *Pocta k sedmdesátým narozeninám univ. Prof. Dra Augusta Miřičky*, Praha: Bursík a Kohout, 1933, s. 605 – 615.
- VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*, Praha: Právnícké nakladatelství v Praze, 1924-1934.
- WIERER, R., Úklady o republiku, in *Všehrd*, ročník 9, číslo 5, Praha: Všehrd, 1928, s. 129-136 a 165-173.

JUDIKATURA:

- Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 17. února 1926, ZM I 585/25, publikováno in VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*, Praha: Právnícké nakladatelství v Praze, 1926, s. 135-141, pod číslem 2294.
- Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 21. března 1924, sp. zn. KR II 584/23, publikováno in VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*, Praha: Právnícké nakladatelství v Praze, 1924, s. 241-245, pod číslem 1561.
- Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 3. listopadu 1927, Zm II 309/27, publikováno in VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*, Praha: Právnícké nakladatelství v Praze, 1927, s. 781-785, pod číslem 2952.

PRÁVNÍ POSTAVENÍ ŽEN VE STAROVĚKÉM EGYPTĚ (STRUČNÝ NÁSTIN)

MICHAELA KNOLLOVÁ

Úvod

Postavení žen ve starověkých státech bylo zpravidla podřízené, což vyplývalo z patriarchálního pojetí tehdejší společnosti. Žena tak byla v první části života podřízena svému otci, v druhé svému manželovi. V některých případech mohla získat pevnější postavení, což mohlo vyplynout z držby velkého majetku či dosažení úctyhodného věku. V egyptské společnosti byla pozice žen o poznání silnější než v okolních státech, a to jak v rodinném kruhu tak v právních vztazích. Nešlo přitom o důsledek postupného vývoje, ale o stabilní situaci trvající po celou existenci říše. B. Vachala vyzdvihuje, že pozice ženy byla omezena příslušností k společenské třídě, byla tedy rovnoprávná s muži v rámci své sociální skupiny.¹ Toto pojetí plně koresponduje s tehdejší charakterem společnosti, kde byly vyšší vrstvy v privilegovaném postavení oproti nižším.

POSTAVENÍ ŽENY V RODINĚ

Postavení ženy v rodině bylo vážené. Dle Z. Žáby to vyplývalo z matriarchálních přežitků a její privilegované postavení vycházelo z jejího postu dárkyně potomstva.² Úkolem ženy bylo především pečovat o rodinný krb, tedy o dům a potomstvo: "*Žena, která řádně spravuje svůj dům, jest nenahraditelné bohatství*"³. Staroegyptské nauky nabádaly muže k laskavosti k manželce: "*Miluj doma svou ženu, jak se patří. Vyživuj ji a oblékej ji; vonné masti jsou čarovným lékem pro ni. Obveseluj její srdce, pokud budeš žít; pak bude úrodným polem svému pánu.*"⁴. Nauky rovněž vyzývaly muže, aby nedovolil ženě v domě rozhodovat: "*Ale nepřipust, aby rozhodovala, a drž ji opodál moci. 'Nedopusť, aby tě přerostla, sice [tě] bude ohrožovati. Hleď si jí a ona bude požeňnáním v tvém domě.*"⁵ Rada ovšem nesměřovala k utlačování ženy a stavění muže do jednostranně autoritativní pozice: "*Nebuď tvrdý vůči manželce v její domácnosti, víš-li že jest zdaná.*"⁶ Spíše se zdá, že ukazuje muži cestu k harmonickému vztahu.

¹ B. Vachala, *Staří Egyptané*, Libri, Praha, 2001, str. 124.

² Z. Žába, *Egypt*, in: J. Tureček a kolektiv, *Světové dějiny státu a práva ve starověku*, Orbis, Praha, 1963, str. 41.

³ Poučení IX. Demotický morální papyrus Leydenský, in: F. Lexa, *Obecné mravní nauky staroegyptské*, Svazek první, Demotický morální papyrus Leydenský, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 1926, str. 29.

⁴ *Ptahhotepova nauka*, in: F. Lexa, *Výbor ze starší literatury egyptské*, Nakladatelství Šolc a Šimáček společnost s r.o., Praha, 1947, str. 51.

⁵ *Ptahhotepova nauka*, in: F. Lexa, *Výbor ze starší literatury...*, str. 51.

⁶ *Aniho nauka*, in: F. Lexa, *Výbor ze starší literatury...*, str. 238.

MANŽELSTVÍ

Uzavření manželství nebylo formálním aktem spojeným s úkonem před státní mocí či náboženským obřadem. Přestože o ruku dcery žádal muž svého budoucího tchána, nerozhodovali o budoucím sňatku pouze rodiče, ale sami snoubenci mohli zřejmě vyjádřit svůj názor, který měl svou váhu.⁷ Jedinou podmínkou pro uzavření manželství bylo dosažení pohlavní zletilosti u dívky, která zpravidla nastávala mezi jejím dvanáctým a patnáctým rokem.⁸ Egyptské manželství bývalo zpravidla monogamní, což nevyplývalo ze zákazu polygamního svazku, jako spíše z ekonomické zátěže při soužití muže s více manželkami. S mnohoženstvím se tedy setkáváme převážně na nejvyšší společenské úrovni - u panovníků, kde jsou důvody dynastické a rovněž i diplomatické⁹. Egyptské rodinné právo neznalo rovněž zákazy sňatků místních obyvatel s cizinci: *"Egyptan si mohl vzít Syřanku nebo Núbijku, stejně se mohla Egyptanka stát ženou cizince."*¹⁰ Rovněž neexistoval zákaz manželského svazku sociálně nerovných lidí, avšak uzavřením sňatku svobodného člověka a otrokyně nezískávala otrokyně svobodný status, stejně jako děti z manželství zrozené následovaly společenské postavení matky.¹¹ Žena, stejně jako její potomci, mohla získat svobodu vykoupením či adoptí.

Jak bylo zmíněno, uzavření sňatku bylo neformální záležitostí. V dokladech z pozdní doby se však setkáváme s manželskými smlouvami řešícími majetkové otázky. Jedna z dochovaných smluv obsahuje následující text: *"...Učinil jsi mne dnes manželkou a dal jsi mi jeden kit stříbra, litého v pokladně Ptahově, svatebním darem. Kdybych tě zapudila jako manžela, protože bych si tě znechtěla a oblíbila si jiného více než tebe, dám ti půl kitu stříbra, litého v pokladně Ptahově, kromě jednoho kitu stříbra, litého v chrámu Ptahově, který jsi mi dal shora uvedeným svatebním darem, a vzdávám se všeho i všech věcí na světě, kterých nabudu společně s tebou bez dovolání se jakékoli smlouvy na světě."*¹² Tato svým charakterem dnešní "předmanželská smlouva" nám přináší hned několik zajímavých informací. V první řadě již v úvodu odkazuje na skutečnost, že svatba již proběhla. Uzavření dohody týkající se majetku tedy zjevně nebylo obligatorní náležitostí pro vznik manželství, naopak lze předpokládat, že takovouto dohodu uzavírali jen někteří manželé, kteří chtěli hned v počátcích společného života pevně vymezit pravidla. Dokument rovněž dokládá tvrzení, že manželství mohlo skončit nejen z iniciativy muže, ale rovněž i z ženina popudu. Skutečnost, že v případě ženiny nevěry odcházela žena z manželství bez nároku na společně získaný majetek, svatebního daru, ale zároveň musela i manželovi zaplatit z vlastních peněz, dokládá právo žen vlastnit maje-

⁷ Jak uvádí E. Feuchtová, úloha otce či jiného rodinného příslušníka spočívala zejména v ochraně mladičky nevěsty před nevhodným výběrem partnera. E. Feuchtová, *Ženy*, in: S. Donadoni, *Egyptský člověk a jeho svět*, Vyšehrad, Praha, 2006, str. 283.

⁸ E. Feuchtová, *Ženy...*, str. 282.

⁹ Sňatková politika byla ve starověku velmi oblíbená a přátelské vztahy států bývaly v drtivé většině potvrzovány právě uzavřením dynastického sňatku. Egypt se v tomto směru vymykal, neboť tento systém využíval jednostranně - panovník akceptoval manželku cizínku, ale egyptská princezna se nikdy nesměla provdat mimo hranice státu. K tomu např. Ch. Jacq, *Egyptanky*, Rybka Publishers, Praha, 1992, str. 124.

¹⁰ E. Strouhal, *Život starých Egyptanů*, Panorama, Praha, 1989, str. 64.

¹¹ A. Loprieno, *Otrok*, in: S. Donadoni (ed.), *Egyptský člověk ...*, str. 182.

¹² Svatební smlouva vystavená manželovi manželkou, in: F. Lexa, *Veřejný život ve starověkém Egyptě*, II. doklady, Nakladatelství československé akademie věd, Praha, 1955, str. 161.

tek. Skutečnost, že smlouva zavazuje k věrnému soužití výlučně manželku není směrodatná, neboť v dalším dochovaném dokumentu se naopak k věrnosti, a v případě porušení k poskytnutí dostatečné kompenzace, zavazuje manžel: "... *Kdybych tě jako manželku zapudil, protože bych si tě znechtivil, a dal jiné ženě přednost před tebou, dám ti 10 debenů stříbra, což činí 50 staterů, což činí zase 10 debenů stříbra.*"¹³ Jak bylo již zmíněno smlouvy pocházejí z pozdních období, druhá z nich dokonce z období makedonské nadvlády. V současné době nemáme k dispozici dokumenty zachycující takováto ujednání ve starších obdobích. S ohledem na složení obyvatelstva, z velké části tvořeného prostými zemědělci, lze předpokládat, že jejich uzavírání nebylo příliš frekventované, a to zejména u nižších vrstev obyvatel, kteří prakticky žádným majetkem nedisponovali.

Manželství tedy mohlo skončit z popudu kteréhokoli z manželů. Striktně stanovené důvody pro ukončení manželství neexistovaly a svazek mohl zaniknout třeba jen proto, že v něm jeden z manželů už nadále nechtěl setrvat. V případě ženy bylo opuštění zcela neformální, neboť stačilo prosté opuštění manžela.¹⁴ V případě iniciativy muže zaniklo prohlášením, jako následujícím: "...*řekl dárce vody z horského údolí na západu Vésetu Pete-----, syn Esamenhotepův, jehož matka je Jeturov, ženě Tahí, dceři dárce vody z horského údolí na západu Vésetu Vennofra, jejíž matka je Chavsenése: "Propustil jsem tě jako manželku, jsem rozveden od tebe a nemám žádného nároku na světě vůči tobě. Já jsem to, jenž jsem ti řekl.; Vezmi si manžela kdekoli, kam přijdeš', a nemohu již nikdy zakročiti v tom proti tobě od shora uvedeného dne.*"¹⁵

Ukončení manželství rozvodem bylo tedy možné kdykoli, a to ze strany obou manželů. Z iniciativy muže zaniklo jeho prohlášením, že manželku propouští. V případě ženy stačilo prosté opuštění. Zánik manželství vyvolal potřebu vypořádání majetku, a to společné části nabyté v průběhu trvání svazku. Majetek, kteří měli manželé před svatbou nadále patřil do jejich výlučného vlastnictví. Rozvod ovšem nemusel být až tak snadnou záležitostí. V první řadě mohla být překážkou pro opuštění rodinného krbu špatná ekonomická situace, která by neumožňovala samostatné soužití, alespoň na přechodnou dobu¹⁶. Rovněž vypořádání v rámci některé ze smluv mohlo být natolik finančně likvidační, že si dotyčný manžel rozvod ještě rozmyslel, respektive si ho v podstatě nemohl dovolit.¹⁷

ŽENY A PRÁVO, VZDĚLÁNÍ A MOC

Ženy měly plnou procesní způsobilost, mohly žalovat či být žalovány: "...toho dne přišel voják Nechi k soudu a podal žalobu na obyvatelku města Erenofru..."¹⁸, mohly v soudním

¹³ Svatební smlouva, vystavené manželce manželem, in: F. Lexa, *Veřejný život... II*, str. 162.

¹⁴ Z. Žába, *Egypt...*, str. 42.

¹⁵ Propouštěcí list manželce, in: F. Lexa, *Veřejný život... II*, str. 161-162.

¹⁶ Na "překlenovací období" například před uzavřením nového sňatku, E. Feuchtová, *Ženy...*, str. 284.

¹⁷ K tomu B. G. Trigger, B. J. Kemp, D. O'Connor, A. B. Lloyd, *Starověký Egypt: Dějiny společnosti*, Volvox Globator, Praha, 2005, str. 56 nebo C. Lalouettová, *Egypt: Králové starověkého Egypta*, Levné knihy a.s., [Praha], 2009, str. 292.

procesu rovněž svědčit: "Seznam svědků, které označil voják Nechi soudcům: velitel policie Min...(…)...obyvatelka města Kafe, manželka zemřelého vrchního velitele policie Pešeda, obyvatelka města Veretnofre, obyvatelka města Hetje..."¹⁹ Ve zmíněném procesu bylo šest svědků, z toho polovina žen. Z této vyrovnanosti plyne, že ženské svědectví nebylo považováno za méněcenné a nemuselo být tedy vyváženo svědectvím mužským. Na druhou stranu bylo zřejmě ženám zakázáno svědčit při uzavírání právních dohod.²⁰

Egyptské ženy tedy mohly vlastnit majetek a s ohledem na výše zmíněnou skutečnost, že mohly svobodně vstupovat do právních vztahů, mohly s majetkem libovolně nakládat, což se týkalo zejména jeho převodů, ať již prostřednictvím smluv či závětí. Jak bylo uvedeno, jejich majetek uzavřením manželského svazku získal manžel pouze do správy, s jeho majetkem nesplyval a zůstával stále oddělen.

Ženy se v staroegyptských dokladech objevují v překvapivých pozicích, jde o ženy písařky, lékařky či obchodnice, rovněž královnin dvůr byl složen ze vzdělaných žen.²¹ B. Merz však poukazuje na výjimečnost a nepříliš častou frekventovanost takovýchto situací.²² Z tohoto lze usoudit, že možnost dosáhnout vysokých postů byla ženám sice umožňována, ale patrně souvisela se sociální skupinou ke které příslušely a v důsledku toho byla tedy omezena toliko na vyšší společenské třídy. Ženy nebyly zpravidla posílány do písařských škol²³, je tedy pravděpodobné, že se vzdělávaly doma, což rovněž napovídá teorii o vzdělaných ženách z vyšších společenských vrstev. Bohatý muž či šlechtic mohl oproti prostému rolníkovi poskytnout dceři soukromého učitele.

Ženy se tedy mohly objevit na leckterém a mnohdy velmi významném postu. V průběhu tisícileté egyptské říše však existovala pozice, kterou ženy ovládly jen výjimečně, dočasně a pouze za specifických okolností. Šlo o post královny - vladařky. Přestože se čas od času se ženou vládkyní setkáváme, jedná se zpravidla o regentku vládoucí v období nezletilosti budoucího krále. Žena v takovémto úřadě byla zpravidla matkou budoucího krále a neměla důvod uzurpovat trůn svému vlastnímu potomkovi.²⁴

¹⁸ Soudní zápis sporu o zaplacení kupní ceny za otrokyni, in: F. Lexa, *Veřejný život... II*, str. 98.

¹⁹ Soudní zápis sporu o zaplacení kupní ceny za otrokyni, in: F. Lexa, *Veřejný život... II*, str. 99.

²⁰ K tomu B. G. Trriger, B. J. Kemp, D. O'Connor, A. B. Lloyd, *Starověký Egypt...*, str. 56; C. Lalouettová, *Egypt...*, str. 292.

²¹ Ch. Jacq, *Egyptanky...*, str. 222-225, 231-235, 239-241.

²² B. Merz, *Lid obou zemí, Domino*, Ostrava, 2009, str. 71-72.

²³ E. Feuchtová, *Ženy...*, str. 291.

²⁴ Výjimkou se ukázala být jedna z nejmambicióznějších žen - královna Hatšepsut, která se s regentskou pozicí nesmířila (možná k tomu přispěla i skutečnost, že nezletilý Thutmose III. byl jejím nevlastním synem) a uchvátla trůn pro sebe. Právě skutečnost, že narušila letitý řád spolu s egyptskou vázaností tradicemi bývá považována za důvod, proč její následovník Thutmose III. vymazával zmínky o její existenci. K tomu blíže M. Uhlířová (Knollová), *Nástupnictví ve starověkém Egyptě*, in: *Notitiae ex Academia Bratislavensi Iurisprudentiae, Pa-neurópska vysoká škola, Bratislava, č. 3, 2011, str. 96-105.*

ZÁVĚR

Postavení egyptských žen bylo tedy mnohem silnější než v ostatních starověkých orientálních despociích. Jejich pozice v rodině, jejich pozice vůči právu, možnost přístupu ke vzdělání, to vše ukazuje výjimečnost postavení starověkých egyptských žen. Přesto jejich primární úloha spočívala v nepřenositelné úloze ženy - dárkyně nového života a jejím hlavním úkolem tedy bylo pečovat o rodinu a rodinný krb.²⁵

²⁵ Manžel byl ten, kdo zabezpečoval rodinu a žena k domácím povinnostem přibírala zaměstnání jen pokud manželův příjem k zajištění potřeb rodiny nepostačoval. E. Feuchtová, *Ženy...*, str. 293.

ŘÍŠSKÁ INVESTITURA KNÍŽETE JAROMÍRA. POKUS O REKONSTRUKCI JEDNOHO PRÁVNÍHO RITUÁLU

JAKUB RAZIM

1. PERFORMATIVE TURN V BĀDÁNÍ O ČESKO-ŘÍŠSKÝCH VZTAZÍCH

Následující řádky jsou pokusem o to, podívat se na problematiku vztahu přemyslovských Čech a římskoněmecké říše z nové badatelské perspektivy, inspirované „performativním obratem“. Připomeňme, že pod tímto označením se obvykle rozumí změna paradigmatu, kterou procházejí humanitní vědy zhruba od 70. let 20. století a která způsobila, že se zájem odborné veřejnosti upnul v dosud nebývalé míře na typické formy, symbolické obsahy a sociální funkce lidského chování. Když se nedávno pokusil kulturní historik Peter Burke změňnou situaci v humanitních vědách popsat, charakterizoval ji ve zkratce jako posun od „fixního“ (statického) k „fluidnímu“ (dynamickému) vnímání společenské reality. V tomto novém světle se mu život jedince zdá být takřka nekonečnou divadelní inscenací a svět jevištěm, na němž lidé, podobní hercům, sehrávají své životní role podle stereotypních scénářů, kterých se drží někdy s větším, jindy s menším úspěchem.¹

Zásluhou „performativního obratu“ můžeme tedy o světě, lhostejno zda současném anebo minulém, uvažovat jako o *theatrum rituale*² čili rituálním divadle, a to za předpokladu, že populární metaforu, v níž figurují herci a scénáře, doplníme preciznějším pojmem rituálu. Nahlédneme-li do odborné příručky, nalezneme tam pod heslem rituál standardizované způsoby kolektivního či individuálního chování, které je založeno jak na vnucených, tak na tradičních pravidlech a které se identicky, popř. s drobnými obměnami opakuje (deskriptivní část definice). Význam rituálního chování spatřují autoři příslušných slovníkových partií

¹ P. BURKE. Performing History. The Importance of Occasions. *Rethinking History* 9 (2005). s. 35-52. zde s. 41-44. V podrobnostech D. BACHMANN-MEDICK. *Cultural Turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*. 3. Aufl. Reinbek bei Hamburg 2009. s. 104 a násl. Ke vlivu „performativního obratu“ na medievistiku J. MARTSCHUKAT/S. PATZOLD. *Geschichtswissenschaft und "performative turn": Eine Einführung in Fragestellungen, Konzepte und Literatur*. In: TÍŽ (Hg.) *Geschichtswissenschaft und "performative turn". Ritual, Inszenierung und Performanz vom Mittelalter bis zur Neuzeit*. Köln 2003. s. 1-31. zde s. 12-18; F. REXROTH. *Rituale und Ritualismus in der historischen Mittelalterforschung: Eine Skizze*. In: H-W. GOETZ/J. JARNUT (Hg.) *Mediävistik im 21. Jahrhundert. Stand und Perspektiven der internationalen und interdisziplinären Mittelalterforschung*. Paderborn 2003. s. 391-406; H.-W. GOETZ. *Moderne Mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung*. Darmstadt 1999. s. 212 a násl. Aktuální bilanci historického výzkumu rituálů podává F.-J. ARLINGHAUS. *Rituale in der historischen Forschung der Vormoderne. Zeitschrift für neuere Rechtsgeschichte* 31 (2009). s. 274-291.

² Tak J. BANASZKIEWICZ. Conrad II's „theatrum rituale“. Wipo on the earliest deeds of the Salian ruler (*Gesta Chuonradi imperatoris* cap. 5). In: P. GÓRECKI/N. VAN DEUSEN (ed.) *Central and Eastern Europe in the middle ages. A cultural history*. London 2009, 50-63. O oblibě divadelní metaforiky v historickém diskurzu se lze předsvědčit na stránkách takových zásadních titulů jako jsou G. ALTHOFF. *Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde*. Darmstadt 1997. s. 16; TÝŽ. *Die Macht der Rituale. Symbolik und Herrschaft im Mittelalter*. Darmstadt 2003. s. 192.

v tom, že prohlubuje soudržnost kolektivu (funkcionální část definice)³. Nakolik jsou jejich poznatky přenositelné do dějin česko-říšských vztahů, může ale ukázat až konfrontace s dobovým pramenným materiálem.

Zatímco přemyslovská medievistika se s problematikou rituálu a s jejími teoreticko-metodologickými úskalími teprve pozvolna sžívá⁴, jde-li o prostor středověké římskoněmecké říše, ocitl se fenomén rituálního chování pod drobnohledem historiků o poznání dříve.⁵ Na počátku se jím zabývala „liturgická“ škola (Schramm, Kantorowicz), která dosáhla vrcholu v polovině 20. století, po ní následovala od 70. let škola „antropologická“ (Leyser, Althoff), až nakonec se kolem přelomu tisíciletí zformovala škola nejmladší, „postmoderní“ (Buc). Na posledně dvou jmenovaných směrech spočívá dnes těžiště výzkumu, který se nese ve znamení nesmiřitelného názorového rozpolcení. Proti „antropologizujícím“ historikům, interpretujícím minulost za pomoci teorie a terminologie vypůjčené od příbuzných sociálních věd, stojí „postmodernisté“, kteří svým oponentům vyčítají jednak nekritickou práci s prameny, jednak přílišné lpění na ahistorických myšlenkových schématech, k nimž řadí i samotný pojem rituálu.⁶

Tváří v tvář principiálnímu vědeckému sporu, který rituální bádání rozděluje, hájí tento příspěvek pozici, že bez moderního pojmového instrumentária a bez interdisciplinárního sdílení poznatků se historická věda o člověku pěstovat nedá. Proto tu najdeme mnoho styčných bodů s pracemi Gerda Althoffa, který dovedně propojuje informace získané z historických dokumentů jak normativní, tak především literární povahy, se zkušenostmi, které nashromáždili kulturní a právní antropologové při pozorování recentních kmenových společností. V Althoffově podání může tím pádem lépe vyniknout rituální rozměr středověké politické⁷ a právní kultury⁸, ovládajících dění na šachovnici česko-německých vztahů. Zároveň ale platí, že teoretická řešení není radno otrocky přejímat bez toho, aniž by byla jejich explanační schopnost ověřována na písemných památkách, jež jsou nám k dispozici. Srovnání Althoffovy

³ Viz heslo „Rituál“. In: *Velký sociologický slovník II (P-Ž)*. Praha 1996. s. 938-939. Historiografie sama žádnou obecně uznávanou definici rituálu nedisponuje, nic proto nebrání hledat poučení u příbuzných společenských věd, které věnují tomuto fenoménu soustředěnou pozornost (např. sociologie).

⁴ Z domácích historiků se zabírá středověkými rituály v obecné rovině zejm. P. RYCHTEROVÁ *Rituály, rity a ceremonie. Teorie rituálu a jejich reflexe v medievistickém bádání*. In: M. WIHODA/D. MALAŤÁK (ed.) *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory otázky*. Brno 2006, s. 11-23; TÝŽ. *Kam s ním? Rituál a ceremonie v medievistice*. In: M. NODL/F. ŠMAHEL (ed.) *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století*. Praha 2009. s. 427-432

⁵ D. A. WARNER. *Rituals, Kingship and Rebellion in Medieval Germany*. *History Compass* 8 (2010). s. 1209-1220.

⁶ Více o námitkách postmodernistů proti antropologické historické škole u P. BUC. *The Dangers of Ritual. Between Early Medieval Texts and Social Scientific Theory*. Princeton 2001. zde zvl. s. 1-12 a 248-261; TÝŽ. *Ritual politique et imaginaire au haut Moyen Âge*. *Revue historique* 303 (2001). s. 843-884; TÝŽ. *Ritual and interpretation: the early medieval case*. *Early medieval Europe* 9 (2000). s. 183-210.

⁷ Politickou kulturu se zde míní soubor představ, společenských norem a mocenských konfigurací (panovník-církev, panovník-šlechta), ovlivňujících vladařskou praxi, jak věc popisuje G. ALTHOFF. *Die Ottonen. Königsherrschaft ohne Staat*. 2. Aufl. Stuttgart-Berlin-Köln 2005. s. 239, 240, 244. K různým koncepcím politické kultury v historické literatuře R. P. FORMISANO. *The Concept of Political Culture*. *Journal of Interdisciplinary History* 31 (2001). s. 393-426.

⁸ O rituální povaze ve sledované době (1. pol. 11. století) ještě namnoze nekodifikovaného lenního práva H. KELLER. *Das Edictum de beneficiis Konrads II. und die Entwicklung des Lehnswesens in der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts*. In: *Il Feudalesimo nell'Alto Medioevo*. Spoleto 2000. s. 227-257. zde zvl. s. 230-238.

vize středověku s dikcí pramenů je tudíž úkolem, kterému se nelze vyhnout. Předtím je ovšem nutno několika slovy nastínit, jak si vlastně „antropologizující“ autor předmoderní společnost a její rituály představuje.

Ačkoliv se Althoff neseťkal všude se stejným pochopením⁹, nelze mu upřít, že díky jeho čínorodé publikační činnosti zdomácněla rituální komunikace v širším historickém povědomí o středověku. Kromě toho, že byla inscenována veřejně za účasti nobility a usměrňována přitom nepsanými, leč obecně respektovanými „pravidly hry“ („*Spielregeln*“), bylo pro onu rituální komunikaci příznačné, že obsahovala - dle Althoffa srozumitelná a závazná - výpovědi o nejpalčivějších otázkách dobového politického uspořádání a že se její vznešení aktéři vyjadřovali hlavně prostřednictvím gest a symbolů. V epoše slabě rozvinutého před-státního mechanismu a neexistujícího monopolu násilí sloužily navíc podobné rituální praktiky potřebám celku. Tím, že umožňovaly faktický výkon vlády, závislý na ostantativním ujišťování okolí o vlastní mocenské převaze, dále tím, že vnášely do mezilidských vztahů jistotu a stabilitu, když

⁹ Výhrady vůči Althoffově koncepci rituálů rekapituluji F.-J. ARLINGHAUS. *Rituale in der historischen Forschung*. s. 283-285; J. MARTSCHUKAT/S. PATZOLD. *Geschichtswissenschaft und "performative turn"*. s. 16-18. Některé z kritických ohlasů můžeme ponechat stranou, protože zpochybňují hypotézy, které nejsou pro náš výklad relevantní. Zde jde primárně o vyjasnění pojmu rituálu, jeho společenské funkce a případné role při vzniku, změnách a zániku právních vztahů mezi panovníky Čech a říše. Na klíčovou otázku, do jaké míry jsou rituály výsledkem tvůrčí činnosti středověkých autorů a do jaké míry s nimi můžeme počítat jako s historickou skutečností, bude ale třeba odpovědět, a to na místě vyhrazeném interpretaci Dětmarovy kroniky. Z pozice právního historika se vůči Althoffovi vymezil J. WEITZEL v recenzi in: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung* 117 (2000). s. 689-702. Podle Weitzela recenzovaný autor mj. podcenil význam práva a soudnictví pro život středověkého člověka, když bez zřetele na poměry v nižších patrech společnosti nechal tehdy převládající obyčejové právo rozplynout ve všudypřítomných pravidlech elitní komunikace a když „nepsané zákony“ („pravidla hry“) této komunikace povýšil na hlavního garanta jak stability společenského řádu, tak efektivního výkonu panství nad lidmi. Oproti Althoffovi přiznal dále Weitzel středověkému právnímu obyčejí zvláštní kvalitu spočívající v tom, že jejich porušení mělo právní důsledky a bylo o něm rozhodováno na soudu. V odpovědi se Althoff dovolává omezené pramenné základny, která osvětluje pouze špičku společenské pyramidy, přičemž na rozboru soudního a mimosoudního řešení sporů dokladuje, že středověkými lidmi nebyl rozdíl mezi právními a neprávními obyčejovými normami nijak reflektován ani co do závaznosti, ani co do aplikační přednosti a že je proto metodicky korektní rozšířit středověký pojem práva na oblast (mimosoudních) pravidel elitní komunikace. Srv. G. ALTHOFF. *Recht nach Ansehen der Person: Zum Verhältnis rechtlicher und außerrechtlicher Verfahren der Konfliktbeilegung im Mittelalter*. In: A. CORDES (Hrsg.) *Rechtsbegriffe im Mittelalter*. Frankfurt am Main-Berlin-Bern 2002. s. 79-92. Tezí o ekvivalenci středověkých obyčejových norem právních a mimoprávních autor rozpracoval např. v článkách G. ALTHOFF. *Gewohnheit und Ermessen. Rahmenbedingungen politischen Handelns im hohen Mittelalter*. In: P. LEIDINGER/ D. METZLER (Hrsg.) *Geschichte und Geschichtsbewußtsein. Festschrift für Karl-Ernst Jeismann zum 65. Geburtstag*. Münster 1990. s. 155-170; G. ALTHOFF. *Ungeschriebene Gesetze. Wie funktioniert Herrschaft ohne schriftlich fixierte Normen?* In: TÝŽ. *Spielregeln der Politik im Mittelalter*. s. 282-304. zde zejm. na s. 288-289. Diskuze přináší bezprostřední výpověď o tom, jak je komplikované postihnout specifika středověkého práva v kontrastu s ostatními normativními systémy, které dnes vnímáme jako samostatné, a jak je historikova perspektiva usměrňována povahou pramenů, které zkoumá (u Althoffa narativních, u Weitzela tzv. normativních). Při pátrání po právním rozměru česko-říšských vztahů není nicméně rozhodné, zda samotná „pravidla hry“, jimiž se řídila rituální komunikace mezi nositeli výkonné moci, označíme za právo, popř. zda je prohlásíme za základní regulativ společenských vztahů. Větší váhu má zjištění, jestli Althoffem vyzdvihované rituály měly nějaký dopad do právní sféry jejich vysoce postavených aktérů, v daném případě panovníků Čech a říše.

otevřeně aprobovaly společensky žádoucí chování, anebo tím, že v konfliktních situacích, kterých nebylo málo, nabízely přijatelné východisko k dosažení konsenzu a narovnání.¹⁰

Rituály, jimiž středověká elita komunikovala, chápe Althoff jako řetězec jednání, gest a promluv, které se řídily pevně danými vzory, jinak také „pravidly hry“. Veřejná performance zajišťovala těmto pravidlům jednak kolektivní uznání, jednak široké uplatnění ve správě veřejných záležitostí.¹¹ Rituály, o nichž je řeč, jsou proto nazývány „politickými“, kdežto za „právní“ jsou uznány pouze ty, které ovlivňovaly praxi jednání před soudem.¹² S takto restriktivním pojetím však nelze souhlasit, neboť rituály politického života, česko-říšské vztahy nevyjímaje, s sebou leckdy přinášely nezanedbatelné právní důsledky nejen pro osoby na nich zúčastněné, ale i pro ty, které svou neúčastí dávaly demonstrativně najevo nesouhlas (např. když český panovník odmítl převzít zemi v léno).

Historické skutečnosti, stírající hranice mezi právem a politikou, naopak lépe vyhovuje definice, podle které je právním rituálem jakékoliv na veřejnosti inscenované a sakrální autoritou podepřené jednání, jehož specifikem je právní relevance¹³. Středověkému právnímu rituálu se dá rozumět i tak, že u něj navenek seznatelná, ustálená forma chování tvoří spolu s právním obsahem bytostnou jednotu a že řádné provedení rituálu spadá tím pádem v jedno s výkonem práva.¹⁴ Nebo lze zmíněný jev pokládat za veřejně artikulovanou normativní představu, kterou má právní společenství ohledně adekvátního postupu při řešení různých, zejm. krizových životních situací¹⁵. Všem definičním pokusům, akcentujícím různé stránky téže věci, je pak společné, že umožňují pod pojem právního rituálu podřadit i některé rituály politické hry, jak je vymezuje a na mnoha příkladech dokumentuje Gerd Althoff.

Budou-li se naše úvahy ubírat naznačenou cestou a budeme-li zjišťovat, jaký normativní význam mají právní rituály v jedinečném historickém kontextu česko-německých vztahů, může to vedle některých dílčích interpretačních posunů vést i k celkovému odklonu od dosavadní historiografické tradice. Palackého stále živá koncepce stýkání a potýkání dvou anta-

¹⁰ Za všechny autorovy práce k tomuto tématu jmenujme alespoň dvě stěžejní: G. ALTHOFF. *Die Macht der Rituale*. zde zvl. s. 9-31 a 187-203; TÝŽ. *Spielregeln der Politik im Mittelalter*. zde zvl. s. 1-17. Programová a metodologická východiska Althoffova výzkumu středověkých rituálů zpřístupňují ve zkratce příspěvky TÝŽ. *Rituale – symbolische Kommunikation. Zu einem neuen Feld der historischen Mittelalterforschung. Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 3 (1999). s. 140-154; TÝŽ. *Die Kultur der Zeichen und Symbole. Frühmittelalterliche Studien* 36 (2002). s. 1-17.

¹¹ G. ALTHOFF. *Die Macht der Rituale*. s. 13-14.

¹² G. ALTHOFF. *Die Macht der Rituale*. s. 193. Nutno podotknout, že rozlišení mezi politickými, právními aj. rituály je pouze analytické, má sloužit moderní vědě ke strukturaci problému, jak na to upozorňuje P. BUC. *Rituel politique et imaginaire*. s. 846.

¹³ B. KANNOWSKI *Rechtsbegriffe im Mittelalter. Stand der Diskussion*. In: A. CORDES/ B. KANNOWSKI (Hg.) *Rechtsbegriffe im Mittelalter*. Frankfurt am Main-Berlin-Bern 2002. s. 1-27. zde s. 12. Právní účinky považuje za rozhodující kritérium i L. OSTERWALDT. *Was ist ein Rechtsritual?* In: R. SCHULZE (Hg.) *Symbolische Kommunikation vor Gericht in der Frühen Neuzeit*. Berlin 2006. s. 125–152. zde s. 127-130.

¹⁴ W. SELLERT. *Gewohnheit, Formalismus und Rechtsritual im Verhältnis zur Steuerung sozialen Verhaltens durch gesatztes Recht*. In: H. DUCHHARDT/ G. MELVILLE (Hrsg.) *Im Spannungsfeld von Recht und Ritual. Soziale Kommunikation in Mittelalter und Früher Neuzeit*. Köln-Weimar-Wien 1997. s. 29-47. zde s. 32-33.

¹⁵ G. DILCHER. *Mittelalterliches Recht und Ritual in ihrer wechselseitigen Beziehung. Frühmittelalterliche Studien* 41 (2007). s. 297-316.

gonistických národních celků¹⁶, sousedících vedle sebe na mapě Evropy, stavěla totiž na tom, co dávné Čechy a Němce rozdělovalo, tj. na duchu národa tíhnoucím u jedněch k demokratismu a u druhých k feudalismu. „Althoffovské“ bádání nabízí naopak vítanou příležitost zamyslet se nad tím, co oba sousedy spojovalo, tedy nad právně relevantní rituální komunikaci, která mezi domácími a říšskými politickými elitami probíhala v časech míru i války.

Vydeme-li z typologie sociálních funkcí rituálu¹⁷, jistě ne jediné, avšak fundované a prakticky upotřebitelné při studiu středověké společnosti, dostane se nám dále možnosti sledovat, jak se v pramenech projevují ty funkce rituálu, které odpovídají intencím našeho tázání po společném základu česko-německé vzájemnosti, tj. funkce komunitární, stabilizační a protikonfliktní. Ve vší stručnosti se dají charakterizovat tak, že první působí na formování, stabilizaci a případnou restituci kolektivu. Druhá spěje k vytvoření předvídatelných, stabilních pravidel jednání, k rozdělení rolí a k nasolení řádu, který může být následně vynucován silou. Třetí cílí na zvládnutí a odstranění konfliktu mezi členy kolektivu. Jestliže shledáme, že „státoprávní“ postavení přemyslovských zemí spoluutvářely i rituály a nepsané zákony vzájemné interakce mezi hlavami Čech a říše, můžeme se rovněž tázat, jaká z uvedených tří funkcí u nich došla naplnění.

Pohnuté osudy přemyslovského knížete Jaromíra, který českým zemím vládl s přestávkami v neklidné první třetině 11. století (v letech 1003, 1004–1012 a 1033–1034), nám poslouží jako argument na podporu tvrzení, že pro aktéry dějinného vývoje nepředstavovala „česko-německá otázka“ pouhý faktický výsledek silou zbraní a diplomatickými prostředky dosažené mocenské konstelace, jíž jsme si zvykli popisovat moderním slovníkem a zahalovat do metaforických obrátů jako jsou ty o miskách vah, na kterých v důsledku utužování či rozvolňování závislosti klesá postavení jednoho státu, zatímco vzrůstá prestiž toho druhého. Na příběhu Jaromírova panování, střídaného nedobrovolnými pobyty ve vyhnanství, se naopak pokusíme demonstrovat, že mnohvrstevnatý „poměr Čech(ů) k říši“ připouští pluralitu rovnocenných historických výkladů, včetně toho, jehož těžiště spočívá v rituální komunikaci, tvořící pojítko mezi říšským územím (*regnum Teutonicum*) a přemyslovskými državami.

¹⁶ K Palackého koncepci českých dějin a k tomu, jakou roli v ní zaujímal Němci: J. ŠTAIF. *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollova školu 1790-1900 I.* Praha 1997. s. 92-96; F. KUTNAR/J. MAREK. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví : od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století.* Praha 1997. s. 223-230; F. ŠMAHEL (vyd.) *František Palacký 1798-1998. Dějiny a dnešek. Sborník z jubilejní konference.* Praha 1999 (zde zejm. příspěvky J. ŽEMLIČKY, P. ČORNEJE a E. MAURA). Ze starších prací J. VÁLKA. František Palacký – historik. In: M. MYŠKA (usp.) *Památník Palackého 1798 – 1968.* Ostrava 1968. s. 31-59. zde zvl. s. 44-46, 51 a násl.; J. WERSTADT. *Odkazy dějin a dějepisců.* Praha 1948. s. 15-21 a 43-48; J. KALOUSEK. O vůdčích myšlénkách v historickém díle Palackého. In: *Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého.* Praha 1898. s. 177-232. zde zvl. s. 209 a násl.

¹⁷ Ch. WULF/J. ZIRFAS. Performative Welten. Einführung in die historischen, systematischen und methodischen Dimensionen des Rituals. In: TÍŽ (Hg.) *Die Kultur des Rituals. Inszenierungen. Praktiken. Symbole.* München 2004. s. 7-45. zde s. 17-24. Spektrum různých přístupů ke vztahu rituálu a společnosti představuje Ch. BELL. *Ritual. Perspectives and Dimensions.* Oxford-New York 2009. s. 23-60.

Nezbytným východiskem pro poznání jak Jaromírova života, tak jeho kontaktů s říšským prostředím, zůstává do dnešních dnů kronika merseburského biskupa Dětmara.¹⁸ Důvodem, který opravňuje zúžit obzor právě na Dětmara, je kromě omezeného výčtu pramenů též metodické zacílení na to, jak byl poměr Čech k říši vnímán očima jejich všímavého a dobře obeznámeného současníka, jinak také říšského biskupa, majícího přímý podíl na slovanské politice Otonů. Pokoušet se o sestavení komplexního obrazu česko-říšské souvztažnosti z torzovité mozaiky nezřídka protichůdných zpráv přesahuje horizont našich ambicí, není ostatně jasné, zda se dá tento fenomén vůbec „objektivizovat“, v neposlední řadě proto, že Dětmarovu kroniku nelze často kvůli její jedinečnosti konfrontovat s rovnocennými zdroji informací. Vzhledem k rozsahu použité pramenné základny je pak zřejmé, že interpretace poměru knížete Jaromíra k říši není ničím více než mikrosondou, která sice může ukázat další směr kladení otázek a hledání případných odpovědí, nikoliv však podat vyčerpávající právní analýzu mnohotvárného česko-německého soužití v epoše středovku.

2. INVESTITURA Z MILOSTI ŘÍMSKÉHO KRÁLE

Abychom dokázali lépe porozumět říšskému rozměru Jaromírova panování, je potřeba číst Dětmarovo kronikářské dílo na pozadí doby a poměrů, ve kterých vznikalo. Za tím účelem se nabízí dva inspirační zdroje, které z různých úhlů pohledu vrhají světlo na královskou milost (*gratia regis*), uznávanou dnes za výrazný organizační prvek ve struktuře římskoněmecké říše, jehož mnohostranné využití v panovnické praxi Otonů nezůstalo navíc bez vlivu na vývoj přemyslovských knížecích kariér, tu Jaromírovi nevyjímaje. Má-li novější německé bádání královskou milost za hojně praktikovaný středověký instrument k výkonu vlády a práva¹⁹, pak je nasnadě domněnka, že rituální udílení, nebo naopak odnímání *gratiae regis* příslušníkům Přemyslova rodu, především formou knížecí investitury, muselo být také mocným impulsem, vnášejícím dynamiku do práva česko-říšských vztahů, když (re)definovalo postavení jejich subjektů coby nositelů vzájemných práv a povinností.

Pro zdůvodnění hypotézy o právně-politických implikacích středověké královské milosti lze sáhnout zaprvé po nauce o „graciálním politickém řádu“ (z lat. *gratia* = milost), jejímž autorem je Stefan Weinfurter²⁰ a jejíž přínos tkví ve způsobu, jakým je prezentován systém

¹⁸ K osobnosti Dětmara Merseburského H. LIPPELT. *Thietmar von Merseburg, Reichsbischof und Chronist*. Köln – Wien 1973. zde zvl. s. 46-137; W. GOEZ. *Lebensbilder aus dem Mittelalter*. Darmstadt 1998. s. 106-117; H.-W. GOETZ. Die Chronik Thietmars von Merseburg als Ego-Dokument: ein Bischof mit gespaltenem Selbstverständnis. In: R. CORRADINI et al. (ed.) *Ego Trouble. Authors and Their Identities in the Early Middle Ages*. Wien 2010, 259-270. Kompletní bibliografie je k nalezení na stránkách <http://www.geschichtsquellen.de>. Vědeckou edici Dětmarovy kroniky pořídil R. HOLTZMANN (ed.) *Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung. Monumenta Germaniae Historica Scriptorum Rerum Germanicarum. Nova series 9*. Berlin 1935 (dále jen Dětm.).

¹⁹ Že jde ale jen o jeden úhel pohledu, který ponechává stranou např. teologicko-náboženský rozměr milosti, upozorňuje K. SCHULMEYER-AHL. *Der Anfang vom Ende der Ottonen. Konstitutionsbedingungen historiographischer Nachrichten in der Chronik Thietmars von Merseburg*. Berlin-New York. 2009. s. 182 v pozn.

²⁰ Z autorových studií věnovaných „graciálnímu“ politickému řádu je argumentačně nejpropracovanější S. WEINFURTER. *Investitur und Gnade: Überlegungen zur gratialen Herrschaftsordnung im Mittelalter*. In: M.

vlády v otoské říši, a to pod heslem „vláda prostřednictvím milosti“ („*Herrschen durch Gnade*“). Jestliže prvním úkolem německého panovníka bylo neustálé harmonizování protikladných zájmů uvnitř mocenské elity za účelem zachování pokojného stavu²¹, pak klíčovým nástrojem k ovládnutí a dosažení rovnováhy společenského uspořádání měla být milost, projevující se v praktické politice akty odměňování (udělování milosti) a trestání (odnímání milosti). Nejnápadnějším projevem „odměňující milosti“ je ve Weinfurterově podání investitura²², veřejné ustanovení do úřadu, k němuž dochází u králů *gratia Dei* a u vysokých říšských hodnostářů *gratia regis*. Z toho prostého důvodu, že dispozice královskou milostí se odbývala v prostředí rituální komunikace, podírající Weinfurterův „graciální“ politický řád, naskytá se zadruhé možnost vytěžít potenciál historické dílny Gerda Althoffa, který zase v mnohém navazuje na odkaz starší právně-historické školy.²³

3. JAROMÍROVA INVESTITURA ROKU 1004

Letopočet 1004 se do starších českých dějin zapsal jednak uvedením Jaromíra na pražský kamenný stolec a jeho svoláním za knížete, dvěma pamětihodnými inauguračními akty, opatřenými působivou ceremoniální výbavou, jednak pro nás zajímavější investiturou a slavnostním povznesením téhož Přemyslovce mezi leníky římského krále.²⁴ Sled událostí, které

STEINICKE/ S. WEINFURTER (Hrsg.) *Investitur- und Krönungsrituale. Herrschaftseinsetzungen im kulturellen Vergleich*. Köln-Weimar-Wien 2005. s. 105-123. Ostatní Weinfurterovy příspěvky k tomuto tématu se přidružují tištěné formy referátů, přednesených při různých příležitostech: TÝŽ. *Herrschen durch Gnade. Legitimation und Autorität des Königtums in ottonisch-frühsalischer Zeit*. In: E. HLAWITSCHKA (Hrsg.) *Forschungsbeiträge der Geisteswissenschaftlichen Klasse*. München 2009. s. 109-126; TÝŽ. *Eine „gratiale Herrschaftsordnung“ im Mittelalter?*. In: *Jahrbuch der Heidelberger Akademie der Wissenschaften für das Jahr 2005*. Heidelberg 2006. s. 62-64; TÝŽ. *Das Ritual der Investitur und die „gratiale Herrschaftsordnung“ im Mittelalter*. In: A. HÜLSEN-ESCH (Hrsg.) *Inszenierung und Ritual in Mittelalter und Renaissance*. Düsseldorf 2005. s. 135-151.

²¹ Viz též B. SCHNEIDMÜLLER. *Konsensuale Herrschaft. Ein Essay über Formen und Konzepte politischer Ordnung im Mittelalter*. In: HEINIG, P.-J./ JAHNS, S./ SCHMIDT, H.-J. et al. (Hrsg.). *Reich, Regionen und Europa in Mittelalter und Neuzeit. Festschrift für Peter Moraw*. Berlin 2000. s. 53-87; PATZOLD, S. *Konsens und Konkurrenz. Überlegungen zu einem aktuellen Forschungskonzept der Mediävistik. Frühmittelalterliche Studien 14 (2007)*. s. 75-103.

²² Dalekosáhlý význam rituálu investitury pro středověkou společnost a její řád ozřejmil H. KELLER. *Die Investitur. Ein Beitrag zum Problem der „Staatsymbolik“ im Hochmittelalter. Frühmittelalterliche Studien 27 (1993)*. s. 51-86. zde zvl. s. 66-74 (lenní investitura).

²³ G. ALTHOFF. *Huld. Überlegungen zu einem Zentralbegriff der mittelalterlichen Herrschaftsordnung*. In: TÝŽ. *Spielregeln der Politik im Mittelalter*. s. 199-228. Shodně s Weinfurterem pokládá autor panovnickou milost za „nástroj odměňování a trestání, aktivizace a disciplinace“.

²⁴ V podrobnostech včetně bibliografie A. PLESZCZYŃSKI. *Vyšehrad : rezidence českých panovníků. Studie o rezidenci panovníka raného středověku na příkladu českého Vyšehradu*. Praha 2003. s. 53-61 a s. 207 a násl. O politických okolnostech Jaromírova slavnostního nástupu vlády V. NOVOTNÝ. *České dějiny I/1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*. Praha 1912. s. 681 a násl.; B. KRZEMIEŃSKA. *Krise českého státu na přelomu tisíciletí. Československý časopis historický 18 (1970)*. s. 497-532; TÁŽ. *Břetislav I. : Čechy a střední Evropa v první polovině XI. století*. 2. vyd. Praha 1999. s. 9-53; M. BLÁHOVÁ/J. FROLÍK/J. PROFANTOVÁ. *Velké dějiny země Koruny české I. Do roku 1197*. Praha-Litomyšl 1999. s. 344-356. Z pohledu říše S. HIRSCH. *Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Heinrich II. Bd. 1*. Berlin 1862. s. 316-319; W. VON GIESEBRECHT. *Geschichte der deutschen Kaiserzeit 2*. 4. Aufl. Braunschweig 1875. s. 44-45; R. HOLTZMANN. *Geschichte der sächsischen Kaiserzeit (900-1024)*. München 1943. s. 401-407; S. WEINFURTER. *Heinrich II. Herrscher am Ende der Zeiten*. Regensburg 1999. s. 212-214.

rituálům Jaromírova politického triumfu předcházely, netřeba dlouze líčit, poněvadž je dobře znám. Když roku 1004 ukončilo úspěšné východní tažení římskoněmeckého krále Jindřicha II. krátkou piastovskou vládu Boleslava Chrabrého v Čechách, vrátil se s vojskem do vlasti kníže Jaromír, přinucený o rok dříve bratrem Boleslavem III. k útěku za hranice. S pomocí říše se teď Jaromír mohl ujmout pražského trůnu, který mu byl bratrem odpírán, a je jen logické, pokud svou existenční závislost na vítězném Otonovi potvrdil navenek tím, že podstoupil veřejný obřad převzetí insignií panovnické moci z rukou Jindřicha II., jehož uznal *ipso facto* za svého seniora. Dětmar Merseburský popisuje scénu Jaromírova obléhnutí ve svatojiřské Bazilice na Pražském Hradě několika úsečnými větami: „*Ze všech stran proudil k němu nevýslovný zástup lidu prostého i vznešeného, aby došel milosti nového knížete a aby očekával příchodu slavného krále. Když tento konečně přitáhl, byl od biskupa Thiddaga a knížete Jaromíra s obrovským veselím kléru i veškerého lidu přijat a doveden do kostela sv. Jiří. Poté byl Jaromír před zraky všech shromážděných Čechů ozdoben od krále všemi hodnostmi jeho předchůdců.*“²⁵ K tomu se pojí kronikářův postřeh, že Jaromír „*slíbil dosáhnout u krále milosti odpuštění a těm, kteří při něm až doposud setrvali, zasloužené odměny*“.²⁶

Ze zmínky, která se nevyznačuje přílišnou rozvláčností, vysvítají na povrch kontury „graciálního“ politického řádu. Předně je zřejmé, že stejně jako pro vládnoucí členy otonské dynastie byla pro jejich české protějšky dispozice milostí (*gratia ducis*) vhodným prostředkem k legitimaci a stabilizaci vlády, kterým si Přemyslovci usilovali získat podporu u domácího obyvatelstva, zvláště pak u jeho vyšších vrstev. Některé konkrétní kroky, jimiž se chtěla knížata Čechům zalíbit, můžeme pozorovat na počínání Jaromíra, který ještě než vstoupil do bran sídelního hradu, potvrdil lidu stará práva, předákům asi i jejich hodnosti²⁷, a slíbil všem odpuštění za utrpěná příkoří.²⁸

Sám Jaromír se bezesporu těšil královské milosti, když mohl svým dřívějším nepřátelům zaručit Jindřichovu shovívavost a letitým stoupencům zaslouženou odměnu. Za jiných okolností by sotva mohl pomýšlet na vojenskou pomoc a na udělení země v léno, v nichž Dětmar Merseburský spatřoval dílo královské milosti (*gratiam regis*), jak naznačuje vypsání pozděj-

²⁵ Dětm. VI/12, s. 288 a 290: „*Confluit undiquesecus tam vulgi quam seniorum ineffabilis turba ad gratiam novi ducis percipiendam et ad prestolandum gloriosi regis accessum. Hic tandem adveniens ab antistite Thieddego et a duce Iarimiro cum immenso cleri tocusque populi tripudio succipitur et ad ecclesiam sancti Georii deducitur. Cunctis mox dignitatibus a rege honoratur Iarimirus paternis convocatis indigenis coram omnibus.*“ Překládat obrát „*dignitatibus paternis*“ jako „*otcovské hodnosti*“ (Zdeněk Fiala, Eduard Mikušek) by nedávalo v uvedeném kontextu smysl. Protože první zprávu o investituře najdeme až u Vladivoje k roku 1002, působí nepřekonatelné obtíže otázka, co a z jakého titulu by mohl před rokem 1002 Jaromírův otec Boleslav II. přijmout od římského panovníka.

²⁶ Ibid.: „*Regis indulgentiam et secum huc usque perseverantibus diu elaboratum promisit bravium.*“

²⁷ Tak B. KRZEMIEŃSKA. *Břetislav I.* s. 52.

²⁸ Dětm. VI/12, s. 288 a 290: „*Crastina autem die Iarimirus adveniens, populis iura veniamque commissi poscentibus ante portam dedit ilicoque intronissus pristinis honoribus magna iocunditate inthronizatur ac tunc, depositis vilibus in dumentis, preciosioribus ornatur.*“

šího Jaromírova úsilí o znovuzískání Čech, o které ho roku 1012 připravilo spiknutí zosnované knížecím bratrem Oldřichem²⁹.

Díky kroniky je sice nejasná a vágně zmiňuje pouze investituru (*cunctis dignitatibus ... honoratur*), zahrneme-li pod výraz *dignitas*³⁰ jak český knížecí úřad, tak symbolické předměty, které měly při slavnostních příležitostech dávat na odív jeho vznešenost. Přesto se lze ale domýšlet, že pražská ceremonie, v níž hlavní roli sehrál český kníže Jaromír a římský král Jindřich II., odpovídala co do průběhu klasickému lennímu schématu homagium + přísaha věrnosti + investitura, jehož jednotlivé komponenty máme vcelku doloženy při předání českého léna Vladivojovi roku 1002 v bavorském Řezně³¹. Indicie svědčící rozšiřujícímu výkladu se naskýtají nejen z historického kontextu, do nějž patří (1.) „státoprávní“ kontinuita přísah věrnosti, které Přemyslovci skládali do rukou římských panovníků od 10. století³², a (2.) paralelní výskyt lenních forem při dosazování jiných říšských knížat do jejich úřadů³³. I z Dětmarova dějepisného díla lze leccos vyčíst. Za povšimnutí zde totiž stojí (3.) imperativ osobní věrnosti neboli fidelity, již byla povinována česká knížata vůči hlavě říše³⁴, (4.) přímý odkaz na lenní praxi Jaromírových předchůdců v knížecí hodnosti (*dignitatibus paternis*) a (5.) stručnost zprávy, předpokládající důvěrnou obeznámenost se situací. V posledním bodě, který si zaslouží podrobnější vysvětlení, vycházíme z toho, že relativní stabilita rituální komunikace umožňovala jejím účastníkům snadnou orientaci v symbolickém jazyce moci, který si vystačil

²⁹ Dětm. VI/83, s. 372 a 374: „*Interea laremirus, de quo predixi, regis gratiam suppliciter petens pro misericordia et restitutione exilium ac custodiam Ethelbodi presulis, Ansfridi successoris episcopi, suscepit*“.

³⁰ Srv. E. HABEL/F. GRÖBEL. *Mittelateinisches Glossar*. 2. Aufl. Paderborn 1959. sl. 111-112; J. F. NIERMEYER. *Mediae latinitatis lexicon minus 1*. Leiden 1976. s. 331-332; CH. DU CANGE et al. *Glossarium mediae et infimae latinitatis 3*. Niort 1884. sl. 117c-118a. Že Dětmar skutečně užíval slova *dignitas* ve významu světského či duchovního úřadu a jeho insignií, lze ukázat hned na několika místech v jeho kronice: Dětm. II/22, s. 62 a 64 („*dignitate sacerdotali decorare*“), Dětm. V/16, s. 239 a 241 („*regali dignitate honoratus*“), Dětm. VI/46, s. 328 a 330 („*Presbiterii vero dignitatem ... percepit*“) a Dětm VI/78, s. 364 a 368 („*presbiterii dignitatem ... suscepisse*“). Výskyt slova *dignitas* v konotaci s říšskými úřady sleduje ve svém inspirativním příspěvku T. ZOTZ. In *Amt und Würden. Zur Eigenart „offizieller“ Positionen im früheren Mittelalter. Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte 22 (1993)*. s. 1-23. zde zvl. s. 4-8. O předmětech symbolizujících ve středověku úřad a společenské postavení podává názorný výklad H. FICHTENAU. *Lebensordnungen des 10. Jahrhunderts. Studien über Denkart und Existenz im einstigen Karolingerreich*. Stuttgart 1992. s. 49-50 a 66-73.

³¹ Dětm. IV/23, s. 245 a 247: „*Iste autem pociori usus consilio ad regem Ratispone adhuc commorantem proficiscens cum humili subiectione et fideli promissione hunc in domnum elegit et, quae postulavit ab eo, in beneficium acquisivit et habitus in omnibus caritative revertitur cum bona pace*“.

³² H. HOFFMANN. *Böhmen und das Deutsche Reich im hohen Mittelalter. Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands 18 (1969)*. s. 1-62. zde s. 30-32; WIHODA, M. Česká knížata na dvorských sjezdech. In: M. NODL/ F. ŠMAHEL (eds.) *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století*. Praha 2009. s. 171 – 201. zde s. 188-196.

³³ Příslušné prameny rozebírají pod zorným úhlem lenního práva B. SCHLOTTEROSE. *Die Besetzung der deutschen Herzogtümer bis zum Jahre 1125*. Halle a. d. Saale 1912. s. 60 a násl.; R. SCHEYHING. *Eide, Amtsgewalt und Bannleihe. Eine Untersuchung zur Bannleihe im hohen und späten Mittelalter*. Köln-Graz 1960. s. 80-84. Pro srovnání s českými poměry není bez zajímavosti to, jakou mělo udělování říšských úřadů právní povahu. Více o problému G. DILCHER. *Die Entwicklung des Lehnswesens in Deutschland zwischen Saliern und Staufern*. In: *Il Feudalesimo nell'Alto Medioevo*. s. 263-303. zde s. 273-282.

³⁴ F. J. SCHRÖDER. *Völker und Herrscher des östlichen Europa im Weltbild Widukinds von Korvei und Thietmars von Merseburg*. Univ. Diss. Münster 1974. s. 78-87 s s. 127-130; E. MIKUŠEK. Ideové pojetí vztahu českého státu k říši německé v dílech dějepisců 10. a 11. století. *Sborník historický 26 (1979)*. s. 5-59. zde s. 12-17.

s úspornými, pro všechny srozumitelnými náznaky.³⁵ Neudivuje tedy, že se Dětmar namísto neustálého opakování jednoho motivu spokojil s tím, že první a poslední detailní popis infeudace svázal s Vladivojovou „státnickou“ cestou do Řezna, kterou můžeme pokládat z hlediska pronikání rozvinutých forem lenního práva do vztahů Čech a říše za svého druhu přelomovou událost.

I když explicitní důkaz z pramenů chybí, je rovněž možné, že během vazalského rituálu sloužily jako odznaky vlády v jiných souvislostech připomínané lenní korouhve³⁶. Faktem je, že nakolik můžeme věřit torzovitým svědectvím, udělovalo se české léno nejpozději od r. 1099 v drtivé většině případů rituálním propůjčením jednoho či více praporců, aniž se dá ovšem dovodit rovnováha mezi počtem zemí a insignií. Předání těchto *dignitates* z rukou Jindřichových do rukou Jaromírových by potom v logice rituálu završovalo proces vzniku lenní závislosti a dodávalo by celému aktu věcně-právní rozměr. Předmětem tradice, až už ji symbolizovalo cokoliv, bylo každopádně *beneficium*, které z pohledu říše opravňovalo držitele k výkonu vrchního panství nad Čechami a Moravou.³⁷

³⁵ G. ALTHOFF. Die Veränderbarkeit von Ritualen im Mittelalter. In: TÝŽ (Hg.) *Formen und Funktionen öffentlicher Kommunikation im Mittelalter*. Stuttgart 2001. s. 157-176. Opačný názor zastává D. A. WARNER. Thietmar of Merseburg on rituals of kingship. *Viator* 26 (1995). s. 53-76, podle nějž porozumění rituálnímu jednání záviselo na individuálních dispozicích a konkrétně na tom, jak dalece byli jeho účastníci nebo pozorovatelé vzděláni v křesťanské teologii a liturgii (s. 56). Ve stejném duchu J. FRIED. 1000. Ritual und Vernunft. Traum und Pendel des Thietmar von Merseburg. In: L. GALL (Hg.) *Das Jahrtausend im Spiegel der Jahrhundertwenden*. Berlin 1999. s. 15-63. zde s. 43-52; P. BUC. Ritual and interpretation. *passim*. Naposledy se Dětmarovu zprávu o investituře pokusila kriticky zhodnotit K. SCHULMEYER-AHL. *Der Anfang vom Ende der Ottonen*. s. 181-182, s. 189-192 a s. 403 a násl. jednak jako pandán k líčení hnězdenské korunovace roku 1000, vyjadřující novou orientaci slovanské politiky Otonů pod žezlem Jindřicha II., jednak jako produkt kronikářova „lenniho“ výkladu dějin, který není pouhým zaznamenáním skutečnosti. Jakkoliv lze dát za pravdu principiální obezřetnosti autorů, v případě Jaromírových říšské investitury je z popisovaného chování českého a římského panovníka patrné, že ve shodě s kronikářem i oni interpretovali pražský ceremoniál ve světle vazalství. Proto se lze důvodně domnívat, že o výkladu lenního aktu nebylo mezi jejími aktéry a interprety sporu a že Jaromírovo obléhání není pouhou ideální konstrukcí kronikáře.

³⁶ Přehled pramenných zmínek o použití praporců při udělování Čech v léno lze nalézt u A. KÖSTER. *Die staatlichen Beziehungen der böhmischen Herzöge und Könige zu den deutschen Kaisern von Otto dem Grossen bis Ottokar II.* Breslau 1912. s. 84-86, kde se rovněž připomíná vyobrazení praporce na denárech z doby Jaromírových. Nověji a s doplňky J. ŽEMLIČKA. *Přemyslovci. Jak žili, vládli a umírali*. Praha 2005. s. 89-91; M. WIHODA. Česká knížata. s. 192 a násl. Klasičkou – dnes již ale ne zcela vyhovující – analýzou rozmanité symboliky přítomné v rituálu vazalství je studie Le GOFF. Symbolický rituál vazalství. In: TÝŽ. *Za jiný středověk. Čas, práce a kultura na středověkém Západě*. 18 esejů. Praha 2005. s. 335-404. S korekcemi P. DEPREUX. Lehnrechtliche Symbolhandlungen. Handgang und Investitur im Bericht Galberts von Brügge zur Anerkennung Wilhelm Clitos als Graf von Flandern. In: J. DENDORFER/R. DEUTINGER (Hg.) *Das Lehnswesen im Hochmittelalter: Forschungskonstrukte - Quellenbefunde - Deutungsrelevanz*. Ostfildern 2010. s. 387-400. zvl. s. 387-392. Ke středověkým praporcům coby symbolům moci s pokusem o rekonstrukci jejich vzhledu C. ERDMANN. Kaiserliche und päpstliche Fahnen im hohen Mittelalter. *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 25 (1933/34). s. 1-48; P. E. SCHRAMM. Beiträge zur Geschichte der Fahnen und ihre Verwandten: Fahne, Banner, Wimpel, Feldzeichen. In: TÝŽ. *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik: Beiträge zu ihrer Geschichte vom dritten bis zum sechzehnten Jahrhundert*. Bd. 2. Stuttgart 1955. s. 643-673.

³⁷ Dětm. IV/23, s. 245 a 247 (*beneficium*) ve spojení s Dětm. V/31, s. 255 a 257 (*terra*). Pojem *terra* ve smyslu teritoriální jednotky, nacházející se pod něčí vládou, doložila v dílech otonské historiografie E. BACH. *Politische Begriffe und Gedanken sächsischer Geschichtsschreiber der Ottonenzeit*. Univ. Diss. Münster 1948. s. 48-51. K mnohohrstevnatému pojmu *beneficium* F. L. GANSHOF. *Was ist das Lehnswesen?* Darmstadt 1961. s. 8-11, 37-41 a 112-125.

Způsob, jakým bylo mezi Jaromírem a Jindřichem II. založeno osobní pouto vazalů v protikladu k beneficiárnímu vztahu věcně-právnímu, přechází Dětmar Merseburský mlčevním. Můžeme tudíž pouze spekulovat, že nesl typickou formu *homagia*, lenního slibu spojeného s vložením sepjatých rukou vazala do dlaní seniora, na což navazovalo odřikání manovy přísahy věrnosti³⁸. Sdílnější je kronikář teprve tam, kde mu jde o obsahové vymezení lenní závislosti nebo jinými slovy o určení povinností, kterými byl zatížen kníže Jaromír z titulu držby českého léna.

Existuje přesvědčivý historický model, jenž se snaží ukázat, že ve středověku byly různé vertikálně strukturované kolektivy, složené ze svobodných osob ovládajících a ovládaných, budovány na principu věrnosti (lat. *fidelitas*); věrnosti ve smyslu diferencovaného mravního a právního závazku k vzájemné pomoci mezi dvěma lidmi nerovného postavení.³⁹ Letmý pohled do kronikářských záznamů napovídá, že ani v rámci česko-říšského lenního společenství tomu nebylo jinak. Jaromír se projevoval jako věrný vazal, řečeno s Dětmarem jako *fidelis regis*.⁴⁰ Měl prý zachovával vždy a ve všem věrnost králi (*regi per omnia fidelis*⁴¹) a když upadl roku 1012 u Jindřichova dvora v nemilost kvůli nešťastnému incidentu s bavorským poselstvem, podezíraným z pletich proti římskému králi, stalo se tak údajně ke škodě říše a ne z důvodu nějakého porušení věrnosti ze strany Jaromíra (*non aliqua regis infidelitate*⁴²). Tragiku celé situace vystihl asi nejlépe Václav Novotný, když napsal: „Jaromír vlastně zničil se upřílišenou věrností k Jindřichovi II., jenž se mu za to odsloužil nepřekně.“⁴³ Abychom ale mohli postihnout všechny nuance této takříkajíc „sebezničující“ věrnosti, rozšíříme zorné pole, v jehož středu se nachází právní poměr Jindřicha II. k Jaromírovi, o interakci mezi římským panovníkem a knížetem Oldřichem, Jaromírovým úhlavním soupeřem v boji o český trůn.

³⁸ O průběhu a skladebných prvcích rituálu vazalů v obecnosti F. L. GANSHOF. *Was ist das Lehnswesen?* passim; H. MITTEIS. *Lehnrecht und Staatsgewalt. Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte*. Weimar 1933. s. 464 a násl.; R. BOUTRUCHE. *Seigneurie et féodalité 2. L'apogée (XIe-XIIIe siècles)*. Paris 1970. s. 152 a násl.; SPIESS. 2002. s. 22 a násl.

³⁹ G. ALTHOFF. *Verwandte, Freunde und Getreue : Zum politischen Stellenwert der Gruppenbindung im früheren Mittelalter*. Darmstadt 1990. s. 134-181. Zde na s. 136: „Verschieden stellt sich die Herrschaft über Freie dar, die im frühen und hohen Mittelalter vor allem mit Hilfe des Lehnswesens praktiziert wurde, nachdem dies das ältere Gefolgschaftswesen abgelöst hatte. Basis dieser Bindung waren nicht Befehl und Gehorsam, sondern die wechselseitige Treue“. Ze starších prací BRUNNER. *Land und Herrschaft. Grundfragen einer territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*. Wien 1973. s. 260-262; K. BOSL. *Herrscher und Beherrschte im deutschen Reich des 10.-12. Jahrhunderts*. In: TÝŽ. *Frühformen der Gesellschaft im mittelalterlichen Europa : Ausgewählte Beiträge zu einer Strukturanalyse der mittelalterlichen Welt*. München-Wien 1964. s. 135-155. zvl. s. 138-141; F. GRAUS. *Herrschaft und Treue. Betrachtungen zur Lehre von der germanischen Kontinuität*. *Historica* 12 (1966). s. 5-44; K. KROESCHELL. *Die Treue in der deutschen Rechtsgeschichte*. In: TÝŽ. *Studien zum frühen und mittelalterlichen Recht*. Berlin 1995. s. 157-181.

⁴⁰ K obratům *fidelis regis*, resp. *fidelis Dei et regis* v terminologii pramenů srv. D. VON GLADIß. *Fidelis regis. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung* 57 (1937). s. 442-451; H. HELBIG. *Fideles Dei et regis. Zur Bedeutungsentwicklung von Glaube und Treue im hohen Mittelalter*. *Archiv für Kulturgeschichte* 33 (1951). s. 275-306. S korekturami K. KROESCHELL. *Die Treue in der deutschen Rechtsgeschichte*. s. 167-180.

⁴¹ Dětm. VI/56-58, s. 342 a 344.

⁴² Dětm. VI/83, s. 372 a 374.

⁴³ V. NOVOTNÝ. *České dějiny I/1*. s. 699.

Obecně formulovaný požadavek vazalovy věrné služby⁴⁴ (*servitus, servitium, fideliter servire*), jaký uplatňoval svého času Jindřich II. vůči Boleslavovi Chrabrému⁴⁵, Jaromírovi⁴⁶ i Oldřichovi⁴⁷, sestává v systematice nauky o lenním právu ze dvou prvků.⁴⁸ Základem je věrnost negativní, obsahující povinnost zdržet se veškerého škodlivého jednání, nástavbou je pak věrnost pozitivní, lišící se případ od případu. Jejím ohniskem je poskytování rady a pomoci (*consilium et auxilium*) a z něho se odvozují další povinnosti, spočívající nejčastěji v účasti na sněmech a na válečných výpravách, které organizuje lenní pán. Protože pozitivní stránka věrnosti pojmově předpokládá, že je dána rovněž stránka negativní, můžeme na přítomnost posledně jmenované v lenních vztazích usuzovat všude tam, kde zjistíme vazalovo pozitivně normované chování.

Co se týče *auxilia*, máme potvrzenu účast Jaromíra na několika říšských výpravách⁴⁹ do Polska: bezprostředně po nástupu na knížecí stolec při dobývání Budyšina roku 1004⁵⁰, při tažení Lužic a Velkopolskem, které bylo korunováno úspěchem roku 1005⁵¹, nebo konečně

⁴⁴ Mýlí se H. HOFFMANN. Böhmen und das Deutsche Reich. s. 21, jestliže tvrdí, že označení „*servus*“ svědčí *a priori* proti existenci lenního svazku. Opak je pravdou. Srv. H.-W. GOETZ. Serfdom and the beginnings of a 'seigneurial system' in the Carolingian period: A survey of the evidence. *Early medieval Europe* 2 (1993). s. 29-51; M. PARISSÉ. Esclavage, servitude, servage d'après les chartes du Xe siècle. In: B. KASTEN (Hrsg.) *Tätigkeitsfelder und Erfahrungshorizonte des ländlichen Menschen in der frühmittelalterlichen Grundherrschaft (bis ca. 1000): Festschrift für Dieter Hägermann zum 65. Geburtstag*. München 2006. s. 91-98; E. MAGNOU-NORTIER. Servus-servitium: Une enquête à poursuivre. In: *Media in Francia. Recueil de mélanges offert à Karl Ferdinand Werner à l'occasion de son 65e anniversaire par ses amis et collègues français*. Maulévrier 1989. s. 269-284.

⁴⁵ Dětm. V/31, s. 255 a 257: „*Itaque, quod oportunitate tunc maxime sibi videbatur, dissimilatis omnibus, que eis acciderant, nuncios ad Bolizlaum misit, mandans ei, si terram nuper a se occupatam de sua gracia, ut ius antiquum poscit, retinere sibi in omnibus fideliter vellet servire, se eius voluntati in hiis assentire, sin alias, se armis illi velle contraire. Hanc legacionem, etsi iustam et bene compositam, tamen Bolizlaus indigne suscipiens, futuram ulcionem merito promeruit*“.

⁴⁶ Dětm. VI/33, s. 312 a 314: „*Sed quia raro illucescit serenitas, quam non sequatur caliginosae nubis obscuritas, regi pascha Ratisbone celebranti de Liuticis et ab hiis, qui a civitate magna Livilni (Volin ?) a dicta missi fuerant, et a Iaremiro duce, Bolizlavum multa sibi contraria molyri cupientem, asserebant seque ad haec perficienda verbis ac pecunia ab eodem introduci affirmabant. Intimabant quoque ei, si hunc amplius in pace et gratia suimet haberet, ut servitum eorum firmiter non teneret*“.

⁴⁷ Dětm. VII/19, s. 420: „*Othelricus quoque, qui cum Bawariis ad cesarem venire debuit, ob multas causarum qualitates dimisit. Et quamvis hii imperatorem non comitarentur, tamen fidele servitium sua vicinitate ostendunt. Namque Othelricus quandam urbem magnam Businc dictam petiit et in ea non minus quam mille viros absque mulieribus et liberis capiens, incendit eandem et victor remeavit*“.

⁴⁸ V podrobnostech H. MITTEIS. *Lehnrecht und Staatsgewalt*. s. 531 a násl.; R. BOUTRUCHE. *Seigneurie et féodalité* 2. s. 177-204. Současný stav diskuze o obsahu vazaloty shrnuje DEUTINGER, R. Das hochmittelalterliche Lehnswesen: Ergebnisse und Perspektiven. In: DENDORFER, J./DEUTINGER, R. (Hrsg.) *Das Lehnswesen im Hochmittelalter*. s. 464-467.

⁴⁹ Doklady o české účasti na říšských výpravách do roku 1236 spolehlivě shromáždil J. VOLF. Účast českých panovníků při říšských výpravách III. *Časopis Muzea Království Českého* 81 (1907). s. 376-399 a zde zvl. s. 381-383 (Jaromírovo trojí tažení do Polska).

⁵⁰ Dětm. VI/14-15, s. 292: „*Statutis tunc ibidem omnibus, Bawarios domum remisit. Ipse vero cum Boemiorum duce novo Milzienos, qui tunc sibi fuere proximi, terminos per ineffabilem itineris difficultatem adiens, Budusin urbem possedit... Predicta belli asperitate iam pene devicta, iubente per nuntium suimet Bolizlavo, regiae potestati urbs salvis defensoribus traditur presidioque novo munitur. Post haec rex cum exercitu itinere ac inedia iam defatigato domum rediit*“.

⁵¹ Dětm. VI/22, s. 300: „*Ordinatis legionibus rex inde progreditur, et regina celeriter reversa optatum dilecti senioris sui in Saxonia sollicitate prestolabatur adventum. Excercitum autem nostrum cum prosperitate ad locum,*

roku 1010, když se české kontingenty „vyznamenaly“ pleněním v okolí slezského hradu Hlohova⁵². Popis slezské kampaně je obzvláště důležitý, protože do něj Dětmár zakomponoval oslavu Jaromírovy věrnosti (*dux inclitus et regi per omnia fidelis*) natolik pevně, že pečlivé pročtení kroniky nechává jen málokoho na pochybách, zda součástí vazalů byl tehdy i závazek knížete k poskytnutí branné pomoci. Tím spíše, že v následující Dětmárově „bohemikální“ zprávě, která pojednává o vypálení polského hradu Buzince (asi Zhořelce) roku 1015, se už setkáme s jednoznačným poukazem na povinnost Jaromírova nástupce Oldřicha, dostavit se s bojovníky do Jindřichova polního ležení.⁵³

Na nejisté půdě se naopak ocitáme, jde-li o rozsah Jaromírova *consilia*, které můžeme spolu s Althoffem vnímat nejen jako břemeno, ale i jako výsadu podílet se na rozhodování o důležitých vojensko-politických záležitostech říše. Účast na poradách s římským králem vzpomíná Dětmár z Merseburgu výjimečně, a to když referuje o velikonoční schůzce protivníků Boleslava Chrabrého v Řezně, kam roku 1007 zamířilo české poselstvo s návrhem obnovit válečný stav s Polskem.⁵⁴ Že se od českého knížete vyžadovala přítomnost na říšském sněmu, byl-li k tomu vyzván, napovídá kratičká zmínka o Oldřichově příjezdu do Merseburku, kde dosáhl roku 1012 potvrzení knížecí hodnosti na úkor svého bratra.⁵⁵ Jedinou další oporou pro poznání Jaromírovy „poradní“ činnosti je tak pasáž o vojenských manévrech Jindřicha II. v Lužické marce, jehož vyhlídky na vítězství posílili prý bavorský vévoda Jindřich s českým knížetem „*dobrymi radami a statečností*“ (*consilii ac fortitudinis*)⁵⁶. Zhodnotíme-li nicméně tyto porůznu roztroušené informace každou zvlášť i ve vzájemné souvztažnosti, pak se Jaromír jeví být s velkou dávkou pravděpodobnosti věrným manem říše, poskytujícím svému pánu – Jindřichovi II. - všestrannou podporu jak v radě, tak na válečném poli.

Uvedené zjištění, kterým jsme v podstatě vyčerpali rozsah pramenné základny, nás vrací zpět k problematice sociálních funkcí rituálu. Jejím prizmatem nahlíženo, lze u Jaromírovy

qui Dobraluh dicitur, in pago Luzici venientem Heinricus et Iarimirus duces, ad supplementum eiusdem cum suis properantes, laetificant maioreque consilii ac fortitudinis spe roborant.“

⁵² Dětm. VI/56-58, s. 342 a 344 a 348: „*Rex autem, in hac estate et proxima hieme consilio et virtute pacificatis hostibus, contumeliam et dampnum a Bolizlavo sibi illatum crebra meditatione revolvit a et post pascha expeditionem suam atroci iussione indixit. Fit conventus in Belegori, quod pulcher mons dicitur, in Geronis predio marchionis. Tunc Bernhardus dux et Waltherdus prepositus gratia Bolizlavum convertendi precesserunt ac nil ibi, quod sibi placeret, invenientes reversi sunt. Venit etiam huc Iarimirus, Boemiorum dux inclitus et regi per omnia fidelis ... Predicti seniores, cum urbem Glogua dictam, ubi Bolizlavus ipse fuerat ac eos perspicere poterat, gregatim et loricati transirent ... Tandem vastatis omnibus circumquaue iacentibus, Boemii ad sua, nostri autem per Milzienos fines laeti ad Albim remeabant.*“

⁵³ Dětm. VII/19, s. 420: „*Othelricus quoque, qui cum Bawariis ad cesarem venire debuit.*“

⁵⁴ Dětm. VI/33, s. 312 a 314: „*Sed quia raro illucescit serenitas, quam non sequatur caliginosae nubis obscuritas, regi pascha Ratisbone celebranti de Liuticis et ab hiis, qui a civitate magna Livilni a dicta missi fuerant, et a Iaremiro duce, Bolizlavum multa sibi contraria molyri cupientem, asserebant seque ad haec perficienda verbis ac pecunia ab eodem introduci affirmabant. Intimabant quoque ei, si hunc amplius in pace et gratia suimet haberet, ut servitum eorum firmiter non teneret. Haec rex cum suis principibus caute considerans diversaque ab hiis consilii responsa percipiens, inique voluntati eorum in hoc consensit, quod generum suimet Hirimannum illo mittens conducta pacis foederatae interdiceret.*“

⁵⁵ Dětm. VI/83, s. 372 a 374: „*Post haec Othelricus frater eius ad Merseburg a rege vocatus venit et regnum, quod sibi iniuste prius usurpavit, gratuito munere suscepit.*“

⁵⁶ Dětm. VI/22, s. 300.

říšské investitory rozeznat jednak funkci komunitární, pokud bereme v potaz začlenění českého knížete do společenstva leníků římského krále (*fideles regis*), jednak funkci stabilizační, jejímž výsledkem bylo utvoření platformy na bázi lenního práva, regulující vzájemný poměr mezi římským králem coby seniorem a českým knížetem coby vazalem, jednak funkci protikonfliktní, protože investitura ukončila roku 1004 napětí, které do česko-říšských vztahů vnesl Jaromírův předchůdce na knížecím stolci Boleslav Chrabrý tím, že odmítl přijmout Čechy v léno.

4. ČESKO-ŘÍŠSKÉ LENNÍ SPOLEČENSTVÍ (ZÁVĚR)

Nakolik to bylo možné, pokusili jsme se navázat na vlnu „performativního obratu“, obohacujícího historickou metodologii o podněty příbuzných humanitních věd, abychom ze zvoleného úhlu pohledu mohli přiblížit rituální povahu česko-říšských vztahů v době přemyslovské. Výzkum rituálů a jejich úlohy ve středověké společnosti, jak jej provádí německý medievista Gerd Althoff, nabízí vhodnou příležitost zamyslet se nad tím, co oba odvěké sousedy na mapě středověké Evropy spojovalo, co působilo na jejich užší integraci. Tato cesta umožňuje zároveň „obejít“ tradiční názorovou hráz, zbudovanou v duchu 19. století na národnostním antagonismu Čechů a Němců.

Předmětem našeho zájmu byla konkrétně říšská investitura přemyslovského knížete Jaromíra, která se odehrála za široké účasti veškerého lidu na půdě pražské baziliky Sv. Jiří roku 1004. Slavnostní udělení českého léna Jaromírovi z milosti římského krále Jindřicha II. je zde interpretováno jako právní rituál, plnící důležité sociální funkce (komunitární, stabilizační, protikonfliktní). Můžeme-li věřit dobře informovaným současníkům, jmenovitě Dětmárovi z Merseburku, pak jeho důsledkem nebylo nic menšího, než vytvoření česko-říšského právního společenství, ve kterém českému knížeti připadla úloha královského vazala s právy a povinnostmi z toho vyplývajícími.

PRÁVNÍ VZTAHY MEZI RODIČI A DĚTMI V ABGB

IVANA STARÁ

Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch z roku 1811 se stalo základem práva v habsburské monarchii. Zákon 946/1811 Sb. z. s. platil na našem území pro rodinné právní záležitosti do roku 1949, pro věci občanskoprávní do roku 1950 a pro záležitosti pracovněprávní do roku 1965, na území Rakouska platí dodnes. Rodinnému právu se věnoval první díl, který se zabýval otázkami manželskými, řešil vztahy rodičů a dětí a také instituty poručenství a opatrovnictví. ABGB přineslo do oblasti rodinného práva na dlouhou dobu z hlediska materiálního práva stabilitu.¹

Právo rodičovské bylo upraveno třetí hlavou v § 137–186. V této oblasti spatřujeme výsadní postavení otce v rodině, neboť otec rozhodoval o výchově dítěte, spravoval jeho majetek a rozhodoval o jméně dítěte.²

Příspěvek by se měl zabývat římskoprávními vlivy na vývoj rodinného práva ve Všeobecném občanském zákoníku. Na to, zda římské právo ovlivnilo vývoj rodinného práva, se v odborné veřejnosti vyskytují dva zcela odlišné názory. Stoupenci prvního názoru, který je reprezentován Stieberem, nepřipouštějí vliv římského práva a zdůrazňují, že na tvorbu práva rodinného měly vliv obyčeje.³ Proti tomuto názoru stojí druhá skupina osob v čele s Blažkem, která říká, že rodinné právo bylo ve svých počátcích ovlivněno právem římským.⁴

§ 137: *Když se narodí z manželství děti, povstane nový právní poměr, tím se zakládají práva a závazky mezi manželskými rodiči a dětmi.*

Manželské dítě se od nemanželského odlišuje tím, že bylo narozeno v manželství. ABGB činil rozdíl mezi dětmi manželskými a nemanželskými. Na rozdíl od práva římského se nevyžaduje početí dítěte v manželství. Rodičovství dítě náleží manželům. Základní předpokladem vzniku manželského dítěte je zrození dítěte z manželky. V občanském zákoníku platí zásada práva římského „*mater semper est*“ neboli matka je vždy jistá, přesto neexistoval mateřský průkaz a matka musela při pochybnostech dokázat porod svého dítěte.

§ 138: *O dětech, které se narodí z manželky po uplynutí 180 dnů po uzavření manželství a před uplynutím 300. dne buď po mužově smrti, anebo po úplném rozvázání manželského svazku, platí domněnka manželského zrození.*

Všeobecný občanský zákoník je založen na zásadě římského práva, že otec je vždy nejistý, pokud není dítě narozeno v manželství. Tato zásada se ovšem jeví pro účely Všeobecného občanského zákoníku jako nedostačující, protože od zplazení do porodu je doba dlouhá

¹ VESELÁ, R., In. *Vývoj právních kodifikací*. Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 78.

² K porovnání postavení *pater familias* v římském právu, kde otec měl nad svými dětmi doslova právo života a smrti.

³ Více: STIBER, M., *Dějiny soukromého práva ve střední Evropě*. Praha: Typus, 1930.

⁴ Více: BLAŽKE, J., *Majetkové právo manželské*. Praha: Orbis, 1953.

a právo muselo řešit situace, kdy k porodu došlo na počátku manželství nebo po skončení manželství.

Domněnka manželského zrození svědčila dítěti, které se narodilo po uplynutí 180 dní⁵ po uzavření manželství a před uplynutím třístého dne po smrti manžela nebo po úplném ukončení manželství. Manželský původ dítěte zrozeného v zákonné lhůtě mohl muž popřít nejdéle do tří měsíců od okamžiku, kdy se dověděl o narození dítěte. Popření probíhalo tak, že muž musel opatrovníkovi, který byl ustanoven k tomu, aby obhájil manželské zrození, dokázat, že není možné, aby dítě zplodil.⁶ Muž musel dokázat, že s matkou nesouložil v kritické době. Ani cizoložství ze strany matky ani její tvrzení, že dítě je nemanželské, nemohly dítě zbavit práv manželského dítěte. Výše uvedené právo bylo dáno dítěti i za předpokladu, že manžel matky zemřel před uplynutím popěrné lhůty, ale byl zde nutný souhlas matky. Pro podání žaloby na popření manželského původu dítěte byla stanovena lhůta do jednoho roku po dosažení zletilosti.

Zjišťování nemanželského otcovství bylo upraveno bez ohledu, zda dítě bylo počato cizoložně nebo krvesmilně.⁷ Zákon pamatuje i na situaci, kdy se žena provdává před uplynutím 180 dnů. V římském právu pro ženy platil tzv. smuteční rok⁸, kdy se žena nesměla provdat. Občanský zákoník říká, že za této situace platí domněnka pro oba manžele a v případě sporu bude žádán důkaz, který muž v kritické době s matkou obcoval. Manžel matky má právo uznat dítě za manželské, i když jím zplozeno nebylo, a pokud muž nepodá žalobu, je dítě považováno za manželské dítě matky a jejího manžela. Uplatnil se tu vliv práva římského, kde platila zásada, že manžel matky je zároveň otcem jejího dítěte.⁹

Nejen právní úprava rakouského kodexu, ale celé kontinentální právo bylo v oblasti určování otcovství ovlivněno právem římským, v některých částech lze pozorovat vliv práva církevního. Postavení dětí manželských a nemanželských bylo nerovné a dětem nemanželským se nepřiznávala všechna práva.

§ 139: Rodiče mají vůbec povinnost vychovávatí své manželské děti, to jest pečovatí o jejich život a jejich zdraví, opatřiti jim slušnou výživu, vyvíjeti jejich tělesné a duševní síly, a vyučováním náboženství a užitečným znalostem položiti základ jejich budoucího blahobytu.

Rodičovská moc je zvláštností moderních zákoníků, v předešlých právech a konkrétně v právu římském byla moc nad dětmi koncentrována pouze do rukou otce rodiny. Poprvé se setkáváme s ustanovením, že do výchovy dítěte může určitým způsobem zasahovat také že-

⁵ Lhůta na počátku manželství byla obecným právem a domněnka byla založena na principu, že dětem, které se narodily 182. den po uzavření manželství a později se přiznával manželský původ. Všeobecný občanský zákoník tuto obecnou lhůtu zkrátil na 180 dní a tato lhůta má návaznost na ustanovení § 156.

⁶ § 158 ABGB.

⁷ §163 ABGB.

⁸ *Annus luctuus*. Zákaz nového manželství, ne pod sankcí neplatnosti, ale majetkové újmy – ztráta všeho, co měla z prvního manželství a důvodem nebyl smutek, ale možnost sporného těhotenství (pro muže žádný smutečný rok neplatil).

⁹ *Pater est, quem nuptiae demonstrant.*

na. I když moc otcovská úplně nevymizela a setkáváme se s ní v § 146 až 153, ale § 154 již náleží do moci otcovské. Z předešlého výkladu je stále zřejmé, že otec si zachoval stále výsadní postavení nejen v manželství, ale též při výchově dětí. Otec stejně jako *pater familias* reprezentuje svoji rodinu navenek a je za svoji rodinu odpovědný.

Výchova není všeobecným zákoníkem nějak blížeji specifikována, ale má směřovat k tomu, aby z dítěte vyrostl slušný a spořádaný člověk, který ctí hodnoty společnosti. Otci náleželo právo vybrat dítěti povolání a otec též rozhodoval o jazyku, kterým má být dítě vychovááno. V otázce bezpečnosti a zdraví dítěte je matka upřednostňována zákonem před otcem. Děti nabývají jména podle svého otce, podle zákona jde o povinnost a dítě má nárok na takový život a výchovu jako jeho otec. Rozhodující pro domovskou a státní příslušnost dítěte je příslušnost otce. Kromě otce zasahoval do výchovy dítěte též stát, který si dává právo určit náboženské vyznání dítěte za předpokladu, že jeho rodiče jsou různého vyznání.¹⁰

Ustanovení § 146–153 preferují institut římského práva a navracejí se k němu, a to k moci otcovské. Otcovská moc v sobě zahrnuje práva, která náleží jen a pouze otci. Pokud není otec, tato práva spadají pod pravomoc poručníka. Otec má právo volby povolání dítěte.¹¹ Zákon ovšem rozlišuje, zda se jedná o dítě dospělé nebo nedospělé. U nedospělého dítěte byla moc otce podobna moci *pater familias*, mohlo být žádáno u soudu omezení jednání otce, jestliže by došlo k zneužití moci otcovské. Dospělému dítěti byla dána možnost bránit se soudně proti rozhodnutí otce a soud mohl na základě získaných poznatků tělesných i duševních vybrat povolání, ke kterému by se dítě nejvíce hodilo.

Podle Všeobecného občanského zákoníku má dítě možnost nabývat jmění pro sebe. Zde je základní odchylka od práva římského, kde dítě bylo pod mocí otce rodiny a vše, co nabylo, nabývalo pro svého otce, neboť nemohlo mít samostatný majetek. Dítě nabývá majetek stejnými způsoby jako osoby svéprávné. Za předpokladu, že projevená vůle dítěte není právně relevantní, musí být doplněna souhlasem otce. Otci přísluší správa jmění nezletilého dítěte – právě zde můžeme krásně vidět pozůstatek práva římského. Zákon pamatuje též na situace, kdy třetí osoba vyloučí otce ze správy majetku dítěte. Otec vystupuje jako poručník a po skončení správy má otec povinnost soudu nebo zletilému dítěti vydat majetek a zároveň má otec právo na náhradu platu a výdajů, které vynaložil při správě majetku.

Paragraf 151 uvádí případy, kdy nabyté jmění nespadá pod pravomoc otce a dítě musí být mimo zaopatření rodičů. To tedy znamená, že dítě žije mimo domácnost rodičů, v opačném případě se dítě považuje za opatřené a nemá nárok libovolně disponovat se svým majetkem.

Povinnostmi dětí se zabývá § 152. Jedná se o paragraf velmi obsáhlý, který v sobě zahrnuje několik institutů. Děti spadající do moci otcovské, stejně jako v právu římském, se nemohou zavazovat smlouvami. Souhlas otce může být dán výslovně, anebo mlčky. V římském právu mlčení souhlas neznamenalo, právě zásada, že mlčení znamená souhlas, pochází z práva středověkého. Dítě, které není v zaopatření rodičů, se může zavazovat pracovní

¹⁰ § 140 ABGB.

¹¹ § 148 ABGB.

smlouvou, kterou ovšem může otec zrušit za předpokladu, že by mohla ohrožovat výchovu dítě. ¹² Děti do 7 let, stejně tak jako děti v římském právu, nemohou činit žádné právní úkony a jednat za ně může pouze a jen otec. Nezletilci starší 7 let potřebují ke svému jednání také souhlas otce. Otec je zákonným zástupcem dítěte ve věcech majetkových, ale při věcech týkajících se práv osobních není nutno, aby dítě bylo zastoupeno otcem. Při adopci však je dítě zastoupeno otcem vždy.

Zletilostí končí povinnost rodičů dítě vychovávat a mají možnost žádat náhradu učiněných nákladů na výchovu. Za předpokladu, že otec vybral svému dítěti povolání, kde vzdělání pokračuje i přes dosaženou zletilost, je povinen hradit náklady na další vzdělání dítěte. Rodiče mají právo na přiměřenou výživu ze strany dětí, jestliže se dostanou do nouze. ¹³ Výživa může být poskytována formou finanční nebo pomocí potravin a jiných potřebných věcí. Tato povinnost zaniká smrtí rodičů nebo dětí, ale také za předpokladu, že došlo ke zlepšení situace rodičů, kteří již mají dostatečný příjem.

Všeobecný občanský zákoník se navrácí k nerovnoprávnému postavení dětí manželských a nemanželských. Nemanželské dítě není pod mocí rodičovskou a není vychováváno rodiči, a proto se mu zřizuje poručník, který spravuje jeho jmění, je jeho zákonným zástupce a určuje výběr povolání dítěte. Otec je povinen své nemanželské dítě řádně vyživovat. Pokud došlo mezi rodiči k rozvodu či rozluce, děti patřily do moci otce, výjimku tvořili chlapci do 4 let a dívky do 7 let, kteří byli svěřováni matce. Rodičovská moc zaniká dospělostí dítěte, a to dovršením 21. roku života, ale na žádost otce může být jeho moc nad dospělým dítětem prodloužena.

LITERATURA:

- BLAŽKE, J., *Majetkové právo manželské*. Praha: Orbis, 1953.
- GAIUS, *Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Přeložil Jaromír Kincl. Brno: Doplněk, 1999, 274 s., ISBN 80-7239-057-0.
- HEYROVSKÝ, L., *Dějiny a systém soukromého práva římského*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1927.
- HRUŠÁKOVÁ, M. – KRÁLÍČKOVÁ, Z., *České rodinné právo*. Brno: Doplněk, 2001, 384 s., ISBN 80-7239-104-6.
- KADLECOVÁ, M. et al., *Dějiny českého soukromého práva*. Plzeň: Nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 279 s., ISBN 978-80-7380-041-3.
- KLABOUC, J., *Politický konsens k manželství v Čechách*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960, 90 s.
- KLABOUC, J., *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962, 282 s.

¹² Uzavřená smlouva může ohrožovat dítě na duchu a může být pro něj značně nevýhodná.

¹³ Nouzí se podle komentáře k VOZ rozumí stav, kdy rodičům se nedostává slušné výživy.

- ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J., *Komentář k člsl. obecnému zákoníku občanskému*. Díl 5., Praha: Linhart, 1937.
- SEDLÁČEK, J., *Rodinné právo*. Brno: Československý akademický spolek Právnický, 1934.
- SCHELLE, K. – SCHELLEOVÁ, I., *Civilní kodexy 1811 – 1950 – 1964*. Brno: Doplněk, 1993, 262 s., ISBN 80-210-3610-9.
- ŠKOPKOVÁ, K., *Společné jmění manželů a podnikání*. Brno, 2009, diplomová práce, Právnická fakulta MU Brno. Vedoucí práce prof. JUDr. Josef Fiala, CSc.
- VESELÁ, R., *Rodina a rodinné právo historie, současnost a perspektivy*. Praha: EUROLEX BOHEMIA, 2003, 262 s., ISBN 80-86432-48-3.
- VESELÁ, R., *Vývoj rodinného práva do roku 1938*. Brno: Právnická fakulta MU Brno, 1993, ISBN 80-210-0794-X.
- VESELÁ, R. – SALÁK, P. – SCHELLE, K., *Patria potestas a její odraz v novodobém právním prostředí*. In *Rímska rodina v sociálních a právních vztazích* (Medzinárodná vedecká konferencia právnych romanistov Českej a Slovenskej republiky, Bratislava 18. a 19. marca 2005). 1. vyd., Bratislava: Bratislavská vysoká škola práva, 2007, ISBN 978-80-969332-7-3.

TRESTNÍ PRÁVO SPRÁVNÍ V 50. LETECH MINULÉHO STOLETÍ

MICHAL ŠKERLE

Záhy po Únoru 1948 se komunisté rozhodli realizovat radikální proměnu československého práva, tak aby odpovídalo poměrům nového lidově demokratického státu a totalitnímu zřízení. Východiskem již byla Ústava 9. května, tak i další legislativní změny, realizované v prvních poválečných letech. Nyní se však mělo jednat o zcela zásadní změnu právního řádu formou kodifikace. Toto předjímalo již programové prohlášení vlády Antonína Zápotockého, tak i diskuse na zasedání ÚV KSČ.

Usneseními vlády ze dne 7. a 14. července 1948 bylo uloženo ministerstvu spravedlnosti, aby pokud možno do 1. září 1950 vypracovalo a předložilo ke schválení osnovy těch zákoníků, které spadají do působnosti ministerstva. Mělo se jednat o změny hmotně právní, procesní a o změnu v podobě organizace soudnictví. Připravované zákoníky, by pak měly platit po celém území. Pro tuto právní změnu se pak vžilo označení tzv. „právní dvouletka“.¹

Již v září 1948 vytvořilo ministerstvo tzv. politickou komisi ministerstva spravedlnosti a ta sestavila několik odborných komisí pro různé právní odvětví. Tyto ve spolupráci s Právní komisí ÚV KSČ oslovila vybrané profesory, soudy, státní zastupitelství, notářskou komoru, ale i zcela neodborné skupiny, jako továrny, Ústřední radu odborů a další podobné skupiny a společenské organizace Národní fronty. Tito byli žádáni o vlastní názor a právě názorem neodborných skupin měl být zajištěn i tzv. lidový prvek. Tak se stalo, že členy kodifikačních komisí byli i dělníci, odboráři či osvědčení mládežničtí funkcionáři. Na kodifikaci se podílelo i ministerstvo vnitra, a to zejména v oblasti trestního práva. Významným prvkem kodifikačních prací se staly sovětské zkušenosti a vliv sovětského práva.

Právní dvouletka výrazným způsobem zasáhla i do vývoje trestního práva, když byly vypracovány celkem čtyři zákony, které se týkaly trestního práva – Trestní zákon (č. 86/1950), Trestní řád (č. 87/1950), Trestní zákon správní (č. 88/1950) a Trestní řád správní (č. 89/1950). Všechny zákony byly v Národním shromáždění schváleny 12. 7. 1950 a účinnosti nabyly od 1. 8. 1950. Právě předpisy z oblasti správního trestání se bude zabývat tento příspěvek.

Trestní zákon správní doplňoval trestní zákon a zabýval se trestáním přestupků, tedy činů, které měly menší společenskou nebezpečnost než trestné činy. Navazoval především na nové předpisy vydané po roce 1945, které umožňovaly správní trestání národními výbory. Trestní zákon správní měl svoji obecnou část, která se zabývala definicí přestupků a tresty, a část zvláštní, která do značné míry kopírovala zvláštní část trestního zákona. Najdeme tu tedy přestupky ochrany hospodářství, práce, zdraví lidu a zásobování, pořádku ve věcech veřej-

¹ Kuklík, J. a kol.: Vývoj česko-slovenského práva 1945–1989. Praha: Linde, 2009, s. 123.

ných.² To, co však dnes zaráží nejvíce, je fakt, že Národní výbory mohly ukládat i trest odnětí svobody.

Než se budeme podrobněji věnovat zákonům, pojďme se ještě stručně zmínit, co říkala o ukládání trestů tehdy platná Ústava 9. května. K ní samotné je třeba říci, že po státním převratu v únoru 1948 komunisté prosadili již svůj návrh ústavy. Nevrátili se však ke svému původnímu návrhu, který předložil zpravodaj prof. JUDr. Vladimír Procházka 19. ledna 1947. V něm totiž ještě komunisté brali ohledy na své koaliční partnery a přizpůsobovali jim některé formulace. Po únoru 1948 však už komunisté nebrali v úvahu ani výhrady prezidenta Beneše. Usilovali zejména o ústavní zakotvení výsledků revolučních změn, uskutečněných po únoru 1948.

V této ústavě se tedy v podrobných ustanoveních v § 35 říkalo, že *„Jen na základě zákona možno tresty hrozit a je ukládat“*. Nebyla tu žádná zmínka o tom, že „jen soud rozhoduje o vině a trestu za trestné činy“, tak jak je to zakotveno v současnosti v naší Listině. Důležité je ale si také uvědomit, jaký dopad měl na státní orgány, které mohly trestat ve správním řízení § 36, odst. 1, kde se pravilo: *„Všechny veřejné orgány jsou povinny spravovat se při výkonu svého úřadu nebo služby zákonem a zásadami lidově demokratického zřízení.“* Zásady lidově demokratického zřízení se daly využít všelijak a orgány tak nebyly vázány pouze právním řádem, jak je tomu dnes.

Do přijetí zákona č. 88/1950 bylo v zemích českých správní trestání roztříštěno do mnoha zákonů a obecných společných ustanovení trestního práva správního. To nejdůležitější bylo obsaženo hlavně v předpisech z druhé poloviny 19. století, které upravovaly především trestní řízení správní.

První republika převzala v roce 1918 staré rakouské i uherské předpisy správního práva trestního, navázala na ně a pokračovala v jejich linii. Nová trestní ustanovení vznikala jen při nových úpravách jednotlivých oborů správního práva. Za první republiky byl sice učiněn pokus o novou úpravu trestního práva a řízení správního, v oboru trestního práva měly však být upraveny pouze obecné zásady, neměly tedy být kodifikovány všechny správní delikty. Ačkoliv návrh zákona o správním trestním právu a řízení stavěl, jak se výslovně konstatovalo v jeho důvodové zprávě, na právu dosud platném (zejména na dosavadní judikatuře bývalého nejvyššího správního soudu), přece se nestal zákonem, a po desetiletém projednávání byly v roce 1937 práce na něm zastaveny. O něco jiná než v zemích českých byla situace na Slovensku. Tam bylo trestní právo správní upraveno v trestním přestupkovém zákoníku z r. 1879. V něm byly kodifikovány nejen obecné a společné zásady trestního práva správního, ale i jednotlivé skutkové podstaty přestupků.

Nový trestní zákon správní obsahoval nejen obecné zásady tohoto oboru, které se staly společné pro všechny delikty správní, ale shrnoval zároveň i přestupky ze všech oborů veřejné správy, jejich stíhání mělo náležet národním výborům. Účel zákona č. 88/1950 byl stanoven na svou dobu výstižně: *„Trestní zákon správní chrání lidově demokratickou republiku, její*

² Kuklík, J. a kol.: Vývoj česko-slovenského práva 1945–1989. Praha: Linde, 2009, s. 160.

socialistickou výstavbu, zájmy pracujícího lidu a jednotlivce a vychovává k dodržování pravidel socialistického soužití. „Komunisté se vůbec netajili tím, k čemu měl zákon sloužit. V důvodové zprávě se píše, že je jasně patrná třídní povaha trestního zákona správního, tj. snaha učinit z něho v rukou dělnické třídy účinný nástroj zostřeného třídního boje i vhodný prostředek k politické výchově občanů.³

Dalším důvodem pro kodifikaci trestního práva správního byla i skutečnost, že v nové úpravě se komunistické lidové správě svěřilo i stíhání značné části dosud pouze soudně trestných přestupků. Šlo tu o delikty, které mohly orgány správy v rámci ostatních svých úkolů podle komunistů lépe, vhodněji a rychleji stíhat než soudy. Tato okolnost na jedné straně a míra nebezpečnosti deliktu pro společnost na straně druhé, rozhodovala vůbec při rozdělení deliktů na činy trestné soudně a na přestupky trestné orgány lidové správy.

V obecné části trestního zákona správního v §§ 1–32 jsou vyloženy ustanovení týkající se základních principů fungování tohoto odvětví. Za zmínku stojí, že jako hlavní tresty přicházelo v úvahu: a) odnětí svobody, b) veřejné pokárání, c) pokuta. Vedlejšími tresty pak byly: a) propadnutí jmění, b) zákaz činnosti, c) zákaz pobytu, d) propadnutí věci, e) uveřejnění nálezu. Při výměře trestu se přihlíželo ke stupni nebezpečnosti přestupku pro společnost, zejména z hlediska způsobu provedení přestupku, jeho následků, míry zavinění, osoby pachatele, možnosti jeho nápravy a okolností přitěžujících a polehčujících.

Zvláštní část obsahovala výčet skutkových podstat činů, které byly tímto zákonem stíhány. Byla uspořádána podle důležitosti chráněných politických zájmů tak, aby byla patrná třídní povaha zákona. Přestupky byly rozděleny do šesti skupin, do hlav I až VI. V první skupině byla trestní ustanovení sloužící k ochraně hospodářství, především k ochraně jeho socialistického sektoru, jehož ochranu lidově demokratické správní právo považovalo za jeden z hlavních úkolů. Ve druhé skupině byla trestní ustanovení k ochraně zařízení, která tzv. bezprostředně slouží pracujícímu lidu, což bylo myšleno jako zařízení v oboru pracovního práva, zdravotnictví a zásobování. Ve třetí skupině byla ustanovení k ochraně lidově demokratického státního aparátu a vůbec ustanovení k ochraně pořádku ve věcech veřejných, čtvrtá skupina trestních ustanovení chránila brannost státu, pátá skupina byla vyjádřena jako ochrana „kulturního života pracujících“ a šestá skupina upravovala občanské soužití obecně ve všech ostatních rovinách. Nový zákon se chtěl tvářit jako zákon lidový, snažil se proto vyjadřovat pokud možno jednoduše, prostě a srozumitelně, vše však duchu socialistické rétoriky.

Hlavní problém byl v tom, že sice v každé skupině byly obsaženy skutkové podstaty typicky se vyskytujících přestupků, ale činy, na které nedopadala žádná takováto speciální ustanovení, se vyřizovala podle obecných ustanovení trestních. V zákoně to vypadalo tak, že v čele každé skupiny (hlavy) bylo obecné ustanovení, které udávalo nejen charakter přestupků zařazených do skupiny, ale zároveň bylo i podpůrným trestním ustanovením pro stíhání pře-

³Návrh a důvodová zpráva k zákonu č. 88/1950 Sb., trestní zákon správní. Digitální knihovna PS: Národní shromáždění 1948–1954 – tisky, tisk 471.

<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0471.htm>, stav k 10.6.2012

stupků, které nešlo zahrnout pod typicky se vyskytující skutkové podstaty speciálních pře-
stupků. Tato obecná trestní ustanovení byla formulována co nejšíře a nejobecněji, aby se
dala využít v téměř jakékoliv situaci, kdy to bylo pro režim žádoucí.

Jako příklad si ukažme § 33, který o ochraně hospodářské soustavy říkal toto: *Kdo ztíží ne-
bo ohrozí anebo kdo ruší výstavbu hospodářské soustavy, zejména hospodářské podnikání
státu nebo lidových družstev, bude potrestán, není-li dále stanoven jiný trest, pokutou do 20
000 Kčs nebo veřejným pokáním nebo odnětím svobody až na tři měsíce.*

Je tedy vidět, že komunistické právo v tomto případě popíralo jednu ze základních zásad
trestního práva, tedy že trestní norma musí být určitá. Komunisté díky takto širokému vyme-
zení mohli stíhat téměř každého, protože vysoká obecnost úvodních ustanovení u dané hlavy
umožňovala, že mnohá jednání byla označena za trestná, ač by k něčemu takovému
v normální společnosti nemohlo dojít.

Po změnách v oblasti hmotného práva následovala také změna v oblasti práva procesního
a to zákonem č. 89/1950 Sb., trestní řád správní. Opět byl odvozován z komunistického poje-
tí práva a jeho účelem bylo „*upravit trestní řízení správní tak, aby umožnilo rychle a spolehli-
vě zjišťovat a spravedlivě trestat přestupky a zajistit tak splnění úkolů trestního zákona
správního, zejména vychovávat k plnění povinností při budování socialismu.*“

V úvodních ustanoveních je důležitý především § 3, který říkal, že „*jde-li o přestupek méně
významný a nevyžadují-li zájmy pracujícího lidu stíhání přestupku, může národní výbor upus-
tit od zahájení řízení nebo řízení zastavit.*“ V praxi šlo především o to, aby komunistickým
činitelům mohly být přestupky odpouštěny, protože jako důvod se mohlo uvádět, že jejich
stíhání nevyžadují zájmy pracujícího lidu.

V úvodní části obecných ustanovení řešil řád především příslušnost orgánů státní správy.
Výkon trestního správního práva náležel národním výborům. Pokud jde o místní příslušnost
(§ 8), tak dle zásady pružnosti a účelnosti řízení se umožňovalo projednání věcí i před jiným
národním výborem, než v jehož obvodu byl přestupek spáchán. Bylo zavedeno také společné
řízení v případech, kdy se stejná osoba dopustila několika přestupků, nebo jde-li o přestupky
více osob, které spolu těsně souvisí (§ 9).

Další oddíl obecných ustanovení upravoval dnes nevídanou část správního práva, a sice
zadržení osoby, vazbu a jiná omezení. V důvodové zprávě toto bylo odůvodněno tak, že „*In-
stituce zadržení a vazby je nezbytně nutná, má-li být pro všechny případy zajištěno, že řízení
bude provedeno rychle a s úspěchem, a to zejména proti nepřátelům pracujícího lidu.*“⁴ Zadr-
žení i vazba byly v podstatě přípustné při podezření pro jakýkoli přestupek. Instituce zadržení
a vazby byla celkem přizpůsobena ustanovením nového trestního řádu soudního. Příkaz k
zadržení osoby mohl dát nejen věcně a místně příslušný národní výbor, ale v případě potřeby
i krajský národní výbor, jemuž orgány k zadržení osoby oprávněně podléhaly.

⁴ Návrh a důvodová zpráva k zákonu č. 89/1950 Sb., trestní řád správní. Digitální knihovna PS: Národní shro-
máždění 1948–1954 – tisky, tisk 484.

<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0484.htm>, stav k 10.6.2012

Národním výborům bylo také umožněno provádět osobní a domovní prohlídky nebo zadržení a odebrání věcí. Tyto prohlídky měly vykonávat ve většině případů orgány Sboru národní bezpečnosti. Avšak za určitých podmínek (např. když šlo o trestní případy zvláštní povahy, anebo že pro nebezpečí v prodlení není možno, aby o provedení prohlídky byl požádán orgán národní bezpečnosti) mohl prohlídku vykonat i orgán národního výboru (jiné veřejné orgány), pokud věc, o níž šlo, patřila do působnosti onoho orgánu. Prohlídku však mohly provádět také tzv. dělnické kontroly ustanovené národními výbory.

Zákon následně upravoval průběh správního řízení, kde se jednalo o blokové řízení, příkazní řízení, ústní jednání a písemné řízení, nálezy a jiná rozhodnutí. Zvláštními řízeními byla řízení proti mladistvím, řízení v nepřítomnosti obviněného, řízení podrobovací, řízení o urážkách na cti. O řízení o urážkách na cti se hovořilo jako o mnohem pružnějším a účinnějším institutu, než byl v trestním zákoně. Mělo tak dojít k rychlejšímu a jistějšímu vyřízení tohoto řízení. Lze se ale spíše domnívat, že komunisté potřebovali účinnější nástroj, jak znemožnit kritiku režimu a komunistických funkcionářů.

Oba zákony prošly několika novelizacemi, přičemž důležitou změnu představoval zákon č. 102/1953 Sb., kterým se mění a doplňují některá ustanovení trestního práva správního. Na jeho základě byly napříště nejzávažnější přestupky projednávány ne národními výbory, ale soudy. Měl tím být více prohlouben tzv. výchovný účinek trestů ukládaných za přestupky. Byly také sníženy trestní sankce za některé delikty.

Lze konstatovat, že tato úprava správního trestání byla jedním z typických projevů legalizované nezákonnosti, která byla pro období komunistického režimu charakteristická. Toto bylo mnohdy umocňováno i nekompromisní praxí aplikujících orgánů. Přestože byla novelizacemi postupně odstraněna některá nejdrastičtější ustanovení, nic to nemění na faktu, že tyto zákony přispěly k utužení komunistické diktatury. I když záměrem zákonodárce bylo sjednocení právní úpravy přestupků, toto nebylo nikdy naplněno. Nadále zůstala řada skutkových podstat obsažena ve zvláštních zákonech.

Tato úprava správního trestání zůstala zachována až do roku 1961, kdy ji vystřídal zákon č. 60/1961 Sb., o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku, který v duchu dobové doktríny kladl mnohem více důraz na výchovný charakter při vyřizování správních deliktů, a sankce v něm obsažené již byly mnohem mírnější.

PRAMENY:

- Kuklík, J. a kol.: Vývoj česko-slovenského práva 1945–1989. Praha: Linde, 2009.
- Mates, P.: Základy správního práva trestního. Praha: C.H. Beck, 2010.
- Návrh a důvodová zpráva k zákonu č. 88/1950 Sb., trestní zákon správní. Digitální knihovna PS: Národní shromáždění 1948–1954 – tisky, tisk 471.
- <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0471.htm>, stav k 10. 6. 2012

- Návrh a důvodová zpráva k zákonu č. 89/1950 Sb., trestní řád správní. Digitální knihovna PS: Národní shromáždění 1948–1954 – tisky, tisk 484.
- <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0484.htm>, stav k 10. 6. 2012
- Ústavní zákon č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky.
- Zákon č. 88/1950 Sb., trestní zákon správní.
- Zákon č. 89/1950 Sb., trestní řád správní.

Vědecká rada **KEY PUBLISHING**

*doc. Ing. František Bartes, CSc., doc. JUDr. PhDr. Jiří Bílý, CSc.,
Ing. Zdeněk Novotný, CSc., prof. Ing. Oldřich Rejnuš, CSc.,
doc. JUDr. Karel Schelle, CSc.*

Vědecká rada **The European Society for History of Law**

*JUDr. PhDr. Stanislav Balík (Ústavní soud ČR)
doc. JUDr. PhDr. Jiří Bílý, CSc. (Metropolitní univerzita Praha)
prof. JUDr. Ignác Antonín Hrdina, DrSc.
(Právnická fakulta Západočeské univerzity, Plzeň)
JUDr. Vilém Knoll, Ph.D. (Právnická fakulta Západočeské univerzity, Plzeň)
doc. JUDr. Karel Schelle, CSc. (Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Brno)
JUDr. et Bc. Jaromír Tauchen, Ph.D., LL.M.
(Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Brno)*

SBORNÍK ZE SEMINÁŘE

Sborníky z doktorandského semináře katedry
Dějin státu a práva Právnické fakulty MU č. 3 (2012)

prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc., JUDr. Jaromír Tauchen, Ph.D., LL.M. (Eds.)

Vydalo nakladatelství KEY Publishing s.r.o., Nádražní 733/176, 702 00 Ostrava-Přívoz,
ve spolupráci s The European Society for History of Law,
Foltýnova 2, 635 00 Brno, Česká republika

Vydáno v roce: 2012

Vydání: první

ISBN 978-80-7418-154-2 (KEY Publishing s.r.o.)

ISBN 978-80-87475-18-8 (The European Society for History of Law)